

VÁROSTUDOMÁNYI SZEMLE • ONLINE FOLYÓIRAT

2023. III. évfolyam 1. szám

Az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány folyóirata

Pirisi Gábor:

Kis város – növekvő figyelem? Előszó a tematikus számhoz
Szerkesztői előszó

Milica Ljubenović, Ivana Bogdanović Protić, Jelena Đekić, Milica Igić:
Development and Planning challenges of small towns in Serbia: Case Study of Bela Palanka

Agnieszka Kwiatek-Sołtys:

Small towns in Poland, the present problems and challenges

Molnár Ernő – Feyrouz Ahlam Saidi – Lénárt Viktor Márk:

Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben

Horeczki Réka:

A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka?

Berkecz Balázs – Trócsányi András:

A smart city eszközökhöz való viszony három hazai kisvárosban a fenntartható városfejlesztési stratégiák vizsgálata alapján

Gróf Katalin – Németh Sándor:

A települések ellenálló-képességének előfeltételei, tényezői és modellszerű alkalmazási lehetőségei egy kisváros, Bük példáján

CITY.HU Várostudományi Szemle
2023/III. évfolyam
1. szám

FŐSZERKESZTŐ: Szirmai Viktória

SZERKESZTŐSÉG

Egyed Ildikó
Csizmadia Zoltán
Molnár Ernő
Koudela Pál
Páthy Ádám
Pirisi Gábor
Schuchmann Júlia

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Bajmócy Péter
Csomós György
Egedy Tamás
Egri Zoltán
Faragó László
Filep Bálint
James Scott
Kozma Gábor
Lux Gábor
Pálné Kovács Ilona
Rácz Szilárd
Salamin Géza
Szalmáné Csete Mária
Tosics Iván

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Szalai Ádám
OLVASÓ ÉS TECHNIKAI SZERKESZTŐ: Kasztnerné Kőműves Mária
SZERKESZTŐSÉG ELÉRHETŐSÉGE: szerkesztoseg@cityhu.net

FELELŐS KIADÓ: Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány
KIADÓ CÍME: 7621, Pécs, Papnövelde u. 22.
KIADÓ E-MAIL CÍME: enyediaalapitvany@gmail.com
Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány

ISSN 2786-4022

HU ISSN 2786-4022

TARTALOM

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

- 5** Pirisi Gábor: Kis város –növekvő figyelem? Előszó a tematikus számhoz
- 15** Milica Ljubenić, Ivana Bogdanović Protić, Jelena Đekić, Milica Igić: Development and Planning challenges of small towns in Serbia: Case Study of Bela Palanka
- 35** Agnieszka Kwiatek-Sołtys: Small towns in Poland, the present problems and challenges
- 49** Molnár Ernő – Feyrouz Ahlam Saidi – Lénárt Viktor Márk: Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben
- 79** Horeczki Réka: A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka?
- 95** Berkecz Balázs – Trócsányi András: A smart city eszközökhöz való viszony három hazai kisvárosban a fenntartható városfejlesztési stratégiák vizsgálata alapján
- 119** Gróf Katalin – Németh Sándor: A települések ellenálló-képességének előfeltételei, tényezői és modellszerű alkalmazási lehetőségei egy kisváros, Bük példáján

---

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Kis város – növekvő figyelem? Előszó a tematikus számhoz

Pirisi Gábor¹

Egykori kiváló kollégám a pécsi Földrajzi Intézetben, Hajnal Klára, akitől nagyon sokat tanultam, keserűbb pillanataiban a társadalomföldrajzot „tudományközi elfekvőnek” nevezte – bevallom, lehet, hogy valakire szintén hivatkozva –, olyan tudományágnak, amely több terület határán, mindenhová és sehová sem tartozva működik, aminek művelői kicsit kívülállók mindenhol. Valami hasonló érzésünk lehet a kisvárosok kapcsán is, legalábbis a kisvárosokkal foglalkozó különszámok, időnként egyedi tanulmányok is gyakran használják azt a felütést, hogy a kisvárosok iránti tudományos érdeklődés csekély, a tématerület „alulkutatott” (Hannemann 2004; Editorial 2005; Horeczki 2013; Steinführer et al. 2016). Ezen érvelés alapja az a nehezen cáfolható tény, hogy a kisvárosok nem elég nagyok és komplexek, hogy felkeltsék a városi terek kutatóinak érdeklődését ugyanakkor túlságosan is nagyok és urbánusok ahhoz, hogy a vidékkutatás fókuszába kerüljenek.

Két szék között, a pad alatt? Azért nem egészen, mert a kisvároskutatás mindig is talált magának helyet a településföldrajzban. A kisvárosok iránti érdeklődés korai hullámai alapvetően a központi funkciókhoz és a vonzaskörzet-kutatáshoz kötődtek (Beluszky 1963; Grötzbach 1963; Hajdú 1994). A későbbiekben előtérbe kerültek egyfelől a kisvárosok regionális fejlődésben, pontosabban talán elsősorban a vidéki terek fejlődésében betöltött szerepével foglalkozó vizsgálatok (Vaishar, Zapletalová 2009; Hinderink, Titus 2002; Kwiatek-Sołtys 2011a; Filipovic et al. 2016; Vaishar et al. 2015; Novotný et al. 2016; Horeczki, Egyed 2021). Ezek általában a kisvárosok jelentőségét hangsúlyozzák, vagy éppen felhívják a figyelmet a potenciális és a tényleges hatás közötti szakadékra, összekapcsolva a vidéki térségek problémáit a kisvárosok fejlődési nehézségeivel. A harmadik nagy téma így a kisváros, mint válság- vagy problémater: olyan településtípus, amely fejlődésében megrekedt, intenzív zsugorodás sújtja és általában is nehezen igazodik a 21. század kihívásaihoz (Pirisi, Trócsányi 2015;

---

¹ tanszékvezető, egyetem docens, PTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék

Bartosiewicz et al. 2019; Lazzeroni 2020; Cole, Svidroňová 2021; Wolff et al. 2021). Párhuzamosan ezzel folyamatosan erősödik ugyanakkor egy olyan narratíva is, amelyben a kisvárosok sajátos értékein van a hangsúly: társadalmi tőke, reziliencia, a közösségre alapozott népszerűségvonzó- és fejlődési potenciál (Donaldson 2009; Mayer, Knox, 2010; Kwiatek-Sołtys, Mainet 2014; Fertner et al. 2015; Konecka-Szydłowska, Maćkiewicz 2015; Peters et al. 2018).

Ez a négy irány persze inkább csak a társadalomföldrajz és a regionális tudomány érdeklődési területeit jelzi, de talán ennyi is elég, hogy kijelentsük: sajátos köztes helyzetük ellenére a kisvárosok ma már nem igazán tekinthetők elhanyagolt kutatási témának. Tematikus sokszínűség és globális változatosság egyaránt jellemzi ezeket a kutatásokat, hiszen a „Nagykunságtól Kínáig” olvashatunk publikációkat. Ugyanakkor azt nem állíthatjuk, hogy ne lenne a kisváros-kutatásnak területi súlypontja, és meglátásunk szerint ezt a súlypontot alapvetően Közép- és Kelet-Közép Európában kell keresni, legalábbis a geográfiában.

Jelen sorok szerzője szerint ez nem pusztán véletlen. A kelet-közép-európai kisváros alapvetően egy sajátos urbanizációs és fejlesztéspolitikai probléma is egyszerre. Az urbanizáció oldaláról a lényeg a megkésettség és egyfajta „alul-urbanizáltság”. A városi népesség aránya a régióban történetileg mindig elmaradt a nyugat-európaiktól, ami megmutatkozott a népesség koncentrációjának visszafogottabb mértékén is. Ha az európai urbanizációban a kelet-közép-európai sajátosságokat keressük, akkor a fővárosokon kívüli nagyvárosi hálózat viszonylagos gyöngesége az egyik, amit ki lehet emelni. A nagyvárosok hiányában kerülnek előtérbe a közép- és kisvárosok: előbbieket nagyobb középvárosi szerepkörök igyekeznek betölteni. A kisváros-hálózat alját pedig némileg bizonytalan urbanitású, központi funkciókkal csak hiányosan rendelkező, karakterében és társadalmában is meglehetősen rurális elemek alkotják, amelyek mesterséges fejlesztéspolitikai megerősítésre, valamint a formális urbanizáció általi kiterjesztésre szorulnak (Karsai, Trócsányi 2019). Tehát a kisváros nem elsősorban csak, mint sajátos település, hanem mint sajátos fejlesztéspolitikai kihívás is megjelenik, és talán ez az, ami ezt a régiót számunkra különösen érdekessé teszi.

És mi teszi ma, 2023-ban relevánssá magukat a kisvárosokat? Még tovább csavarva a kérdést: miként határozható meg a kisvárosiság lényege 2023-ban? Triviális kérdés, hogy mi a kisváros, de ennek ellenére mégis érdemes időről időre feltenni magunknak. A válaszunkat, jelen sorok szerzője szerint alapvetően befolyásolhatja a nyelv. Amikor magyarul, vagy ehhez hasonlóan németül, esetleg a Közép-Európában beszélt szláv nyelvek valamelyikén használjuk a fogalmat, akkor az alighanem determinálja a gondolkodásunkat: egy kis várost látunk ezen településekben, vagyis olyan helyet, amely

rendelkezik a városi lét legfontosabb attribútumaival: városias a megjelenése, a társadalma, jelentősek a központi szerepkörei. Mondhatni az „igazi” városok arányosan kibebírt miasa. Amikor viszont angolul közelítjük meg a kérdést, akkor óhatatlanul beleütközünk abba, hogy a „town” bizony valamiképpen más minőséget hordoz, mint a „city”. Hogy mindkettő urbánus település, az ugyan nem kétséges, mégis ilyen értelmében az angolszász módon értelmezett kisváros más, mint a közép-európai párja. Ez a fogalomhasználat a kisvárosokat inkább egy köztes helyzetben, önálló entitásként, mint a városok halmazának részeként értelmezi. Karakter, társadalom, szerepkörök: kisvárosiak, nem pedig egyszerűen városiak. Így talán jobban érthető az is, hogy az angolszász, de különösen az amerikai (és ausztrál) kutatások a kisvárosokat elsősorban sajátos társadalmi jelenségként, nem pedig sajátos településhálózati elemként értelmezik (Alston 2004; Duany, Plater-Zyberk 1992; O’Toole, Burdess 2004).

Jelen sorok szerzője hajlik arra, hogy megfontolásra ajánlja mindenkinek ezt a második megközelítést: vagyis a kisvárosokban sajátos kisvárosi minőséget kell látnunk, nem valamilyen részleges, hiányos urbanitást. Ennek a lényegét nem könnyű megfogalmazni. A településföldrajz oldaláról talán valahogy úgy lehet elképzelni, ahogy annak idején „Kisváros” című, 1993 és 2001 között futott magyar televíziós-sorozatban volt, amelyben – jórészt a termékelhelyezések és az alig bújtatott reklámok miatt – minden részben láthattuk a filmbéli Végvár² által kínált szolgáltatásokat: bankfiókot, biztosítót, utazási irodát... Jelezve: a kisvárosban minden elérhető, ami a kényelmes hétköznaphoz kell. Ugyanakkor, hogy tegyünk egy értelmezési kísérletet a helyi társadalom sajátosságai felől is: a kisvárosban mindenből – és mindenből, minden szerepből és minden szereplőből – csak egyetlen egy van. Ez a struktúra egyszerre ad stabilitást és biztonságot, illetve jelent ugyanakkor zártságot és az innovativitás hiányát is.

Itt érhető tetten a kisvárosi lét egy másik kettőssége: azok a települések, amelyeknek urbanitása talán sajátos, vagy részleges, fejlődési potenciáljuk korlátozott, mégis csak „a” városok a vidéki térségek jelentős részében. Ez teszi a kisvárosokat elsődleges fejlesztéspolitikai kihívássá is, hiszen éppen a köztes helyzetből adódóan, sem a nagyvárosi növekedési pólusokra, sem a valódi vidéki terekre optimalizált eszköztár sem lesz alkalmas a kisvárosok problémáinak kezelésére.

Mivel tud a CITY.HU Várostudományi Szemle jelen tematikus száma hozzájárulni a kisvárosokkal kapcsolatos tudományos diskurzushoz? Először is talán azzal, hogy alkalmat teremt az összevetésre, közép-európai alapon, hiszen a lap nem túl hosszú nyúló történetében most először két angol nyelvű írást is közlünk, amelyek a szerb és a lengyel kisvárosok helyzetére reflektálnak. Korábbi írásaiban Agnieszka Kwiatek-

² A külső forgatási helyszínnek Szigetváron voltak és a filmbéli Végvár egyebekben is hasonló baranyai kisvárosra – talán csak az államhatár közelségét leszámítva.

Sołtys már több aspektusát érintette a kisvárosok fejlődésének (Kwiatek-Sołtys 2011b, 2015). Ezek között mindig kitüntetett figyelmet élveztek a demográfiai folyamatok, a növekedés és zsugorodás kérdésköre. Jelen írásában (Kwiatek-Sołtys 2023), amely tematikus térképekkel is áttekintést ad a kisvárosok helyzetéről Lengyelországban, alapvetően két témakört jár körbe, amelyek a kisvárosi urbanizáció egy-egy sajátos, de a magyar olvasók számára is releváns aspektusát emeli ki. Egyik esettanulmányában egy olyan, Krakkó közeli kisvárost mutat be, amelyben a kisvárosi fejlődés organikus, bár lassú folyamatait megváltoztatja a szuburbanizáció kapcsán felerősödő beköltözési hullám, ami felveti a növekedés szabályozásának, ezáltal a kisvárosi értékek és arculat megőrzésének kérdéseit. A másik kérdéskör, amit ez az írás körüljár, az a formális urbanizációhoz, a kisvárosi hálózat adminisztratív bővüléséhez kapcsolódik, amely Lengyelországban, ha nem is a magyar léptékben, de jellegzetes folyamata volt a rendszerváltozás utáni térfejlődésnek. A hazai jellegzetességekkel szemben azonban itt a várossá nyilvánítások leginkább restitúciót jelentenek. A lengyel történelem fordulatai, elsősorban a cári orosz kormányzat önkénye több települést is megfosztott városi privilégiumaitól, amit most, akár 150 év elteltével állít vissza a kormányzat – sokszor meglehetősen kétséges urbanitását, „legújabb városok”-at hozva létre.

Szerbia kisvárosai kapcsán Milica Ljubenic és szerzőtársai készítettek áttekintést. A Nis-i Egyetem kutatója korábban szintén több publikációt szentelt a kisvárosok demográfiai helyzetének, zsugorodásának (Ljubenic et al. 2022) a poszt-szocialista átmenet kontextusában, de foglalkozott azzal kisvárosok rezilienciájával, a válságokkal szembeni ellenálló-képesség fejlesztésével is (Ljubenić et al. 2020). Jelen tanulmányában (Ljubenić et al. 2023) olvashatunk egy áttekintést a szerb kisvárosokról a népességváltozás viszonylatában (ahol magyar olvasóként különösen feltűnő és fájdalmas a Vajdaság településeinek hanyatlása), valamint egy esettanulmányt, ahol a kisváros, mint a válság tere jelenik meg. Bela Palanka, a cikkben szereplő esettanulmány a Niš-Szófia tengely mentén, cseppet sem eldugott helyen fekszik, mégis, a város gazdasága teljesen összeomlott az ezredfordulóra, amelyet tömeges elvándorlás követett. A tanulmány fő kérdése, hogy a stratégiai tervezés milyen mozgástérrel és prioritásokkal rendelkezik egy ilyen helyzetben.

A kisvárosi gazdaság a fő szervező ereje az első hazai tanulmányunknak is. Molnár Ernő a gazdaság- és településföldrajz határzónájában folytatja kutatásait és már eddig is kiemelkedően értékes, empirikus megfigyeléseken alapuló vizsgálati eredményekkel gazdagította tudásunkat a kisvárosok iparáról, összekapcsolva a lokális történéseket a globális folyamatokkal (Molnár 2015; Molnár et al. 2022). Jelen írásában szerzőtársaival arra vállalkozik, hogy gazdaságföldrajzi aspektusból hasonlítsa össze a hazai kisvárosokat, amelyeket nem méret, hanem szigorúan a funkcionális besorolás alapján

határolt el. Az alkalmazott módszer önmagában is figyelmet érdemel, a városok összehasonlítására a megyei bruttó hazai termék (GDP) adatokból dezaggregált települési gazdasági erő általuk kalkulált mutatóját használták, amely új megközelítés a kisvárosok kutatására (Molnár E. et al. 2023). Eredményeik megerősíteni látszanak korábbi, más megközelítéssel operáló kutatások kisvárosias perifériákra vonatkozó megállapításait.

De mi lehet a fejlődés útja ezekben a periférikus helyzetű kisvárosokban? Pontosan erre keresi a választ Horeczki Réka írása, aki minden magyar településföldrajzos közül talán leginkább tekinthető explicit kisváros-kutatónak, par excellence a dél-dunántúli kisvárosok kutatójának (Horeczki 2014a, 2014b). Tanulmányában a Dél-Dunántúl belső perifériáinak egyikére, Somogy megyébe kalauzolja az olvasót, a két funkcionálisan gyenge, alacsony népességű kisváros, Kadarkút és Nagybjalom párosába. A tanulmány központi kérdése a kisvárosok lényegéhez kapcsolódik, amelyet jelen írás is feszegetett: a kis méretből, a személyes kapcsolatok dominanciájából hogyan lesz a fejlődés számára erőforrásként értelmezhető, mérhető társadalmi tőke (Horeczki 2023)?

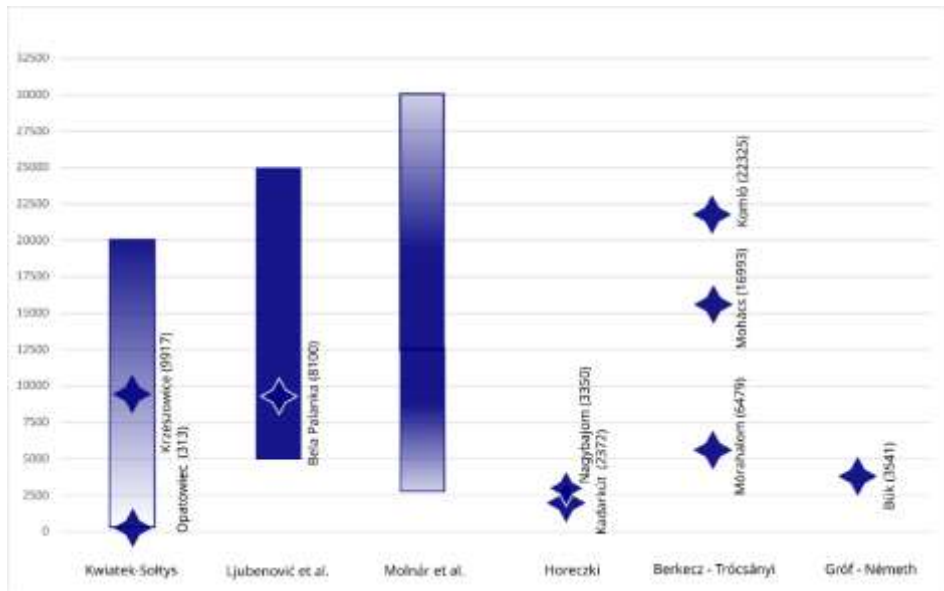
A fejlődni és fejleszteni, de pontosan hogyan, milyen hangsúlyok mentén? Két másik hazai írásunk nem annyira az akadémiai, hanem inkább a gyakorlati szempontokat hozza előtérbe. Berkecz Balázs és Trócsányi András a településfejlesztés és tervezés aktív szereplőjeként jutott el annak a vizsgálatáig, hogy az alapvetően elsősorban nagyvárosokra optimalizált smart city megoldások mennyiben adaptálhatók a kisvárosok fejlesztésére (Berkecz, Trócsányi 2023). A három kiválasztott kisváros (Komló, Mohács, Mórahalom) jellegében, méretében és elhelyezkedésében is különbözik, mégis, összekapcsolja őket a településvezetők némileg hasonló attitűdje. Ugyan legújabban a városfejlesztési stratégiát készítő kisvárosok mindegyike szembesült azzal az elvárással, hogy környezeti és társadalmi értelemben is fenntartható, reziliens közösségek építését kellene megcélozniuk, mégis, ma még kevesen látják, hogy az okoseszközök és megoldások milyen szerepet játszanak majd ezen a szinten.

Persze a településfejlesztést sem csak a szakértők, hanem a településvezetők oldaláról is érdemes megvizsgálni. Németh Sándor, aki geográfusként lett polgármester, valamint szerzőtársa Gróf Katalin természetesen Bük városát állították az írásuk középpontjába (Gróf, Németh 2023). Itt érkeztünk el az elmélettől a teljesen gyakorlatias kérdésekig, elsősorban a települések működésének és fejlesztésének finanszírozásának problémáig. Az apropót pedig a világjárvány okozta krízis adja, amely jelentős mértékben próbára tette minden önkormányzat, de talán különösen a városok gazdasági rezilienciáját.

Végezetül egy kis játék, amely némileg visszaul a bevezető elején írt fejtegetésekre: az 1. ábra összefoglalja, melyik szerzőnk mekkora településekkel „dolgozott”, amikor kisvárosokra gondolt. Három tanulmányban szerepelt nagyobb áttekintés, különböző kritériumokkal. Amíg Lengyelországban ez egy formális alsó küszöböt (városi cím) és egy 20 ezer fős felső határt jelentett, az Szerbia kapcsán egy 5000 fős alsó és 25 ezer fős felső határt vontak meg. Magyarország kapcsán Molnár Ernő és szerzőtársai funkcionális lehatárolást választottak, a legkisebb kisvárosként besorolt település (Rétság) mintegy 2600, a legnagyobb (Ózd) valamivel több, mint 30 ezer embernek ad otthont. Ha azonban ezekkel az értékekkel összevetjük az esettanulmányként kiválasztott városok népességét, akkor kiderül, hogy amikor a kutató kisvárost választ, akkor mintha a kisvárosi mezőny alsó harmadában keresgélne. Kadarkút vagy Nagybjajom, de akár Bük vagy Mórhalom, nem is beszélve a lengyel Opatowiec-ről nem minden vizsgálatban ütnék meg a kisvárosiság alsó küszöbét. Vajon a kisvárosiságot jobban fel tudjuk mérni, be tudjuk mutatni a legkisebb, még valamilyen szempontból városiasnak tekinthető települések körében? Elképzelhető, mindenesetre ez a szerény léptékű minta erre utal.

1. ábra

A kisvárosi kategória lehatárolása, illetve az egyes esettanulmányok népességei a jelen tematikus szám szerzőinek körében.

Forrás: Saját szerkesztés.

Alulkutattak a kisvárosok? Talán már nem. Maradtak még nyitott kérdések a kisvárosok aktuális fejlődésével kapcsolatban? Minden bizonnyal igen, hiszen jelen tematikus szám is csak néhány, egymáshoz nagyon sok szálon kapcsolódó problémát jártunk körbe, elsősorban a fejlődés és a fejlesztés kérdéseit feszegetve. Talán ennyiből is kiderült, hogy érdemes ezzel a témakörrel foglalkozni, és érdemes lenne nagyobb lélegzetű, nemzetközi összehasonlítást is felvállaló kutatásokat indítani és finanszírozni.

Pirisi Gábor
szerkesztő

Irodalom

- Alston, M. (2004): „You don’t want to be a check-out chick all your life”: the out-migration of young people from Australia’s small rural towns. *Australian Journal of Social Issues, The*, 39(3), 299. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2004.tb01178.x>
- Bartosiewicz, B., Kwiatek-Sołtys, A., Kurek, S. (2019): Does the process of shrinking concern also small towns? Lessons from Poland. *Quaestiones Geographicae*, 38(4), 91–105. <https://doi.org/10.2478/quageo-2019-0039>
- Beluszky P. (1963). Mátészalka vonzásterülete. *Földrajzi Értesítő*, 12(2), 201–223.
- Berkecz B.; Trócsányi A. (2023): A smart city eszközközhöz való viszony három hazai kisvárosban a fenntartható városfejlesztési stratégiák vizsgálata alapján. *City.hu – Várostudományi Szemle*. 3(1).
- Cole, D., Svidroňová, M. M. (2021): Are small towns doomed to decline? The case of a post-socialist CEE country. *Post-Communist Economies*, 33(8), 1012–1034. <https://doi.org/10.1080/14631377.2021.1886786>
- Donaldson, R. (2009): The making of a tourism-gentrified town: Greyton, South Africa. *Geography*, 94(2), 88–99. <https://doi.org/10.1080/00167487.2009.12094259>
- Duany, A., Plater-Zyberk, E. (1992): The Second Coming of The American Small Town. *Wilson Quarterly*, 16(1), 3–51.
- Editorial. (2005): Die Bibliographie zur ländlichen Kleinstadt 1945–2005. *Pro-Regio-Online*, 3, 17–120.
- Fertner, C., Groth, N. B., Herslund, L., Carstensen, T. A. (2015): Small towns resisting urban decay through residential attractiveness. Findings from Denmark. *Geografisk Tidsskrift - Danish Journal of Geography*, 115(2), 119–132. <https://doi.org/10.1080/00167223.2015.1060863>
- Filipovic, M., Kanazir, V. K., Drobnjakovic, M. (2016): Small towns in serbia - The “bridge” between the urban and the rural. *European Countryside*, 8(4), 462–480. <https://doi.org/10.1515/euco-2016-0031>
- Gróf K., Németh S. (2023): A települések ellenálló-képességének előfeltételei, tényezői és modell-szerű alkalmazási lehetőségei egy kisváros, Bük példáján. *CITY.HU – Várostudományi Szemle*, 3(1), 119–135.
- Grötzbach, E. (1963). Geographische Untersuchung über die Kleinstadt der Gegenwart in Süddeutschland. *Münchner Geographische Hefte*, 24, 106.
- Hajdú Z. (1994): a Dél-Dunántúl középfokú vonzáskörzeteinek területi rendje. *Tér és Társadalom*, 8(1–2), 5–23.

- Hannemann, C. (2004): Marginalisierte Städte. In *Probleme, Differenzierungen und Chancen ostdeutscher Kleinstädte im Schrumpfungsprozess, Berlin*. Berliner Wissenschafts-Verlag.
- Hinderink, J., Titus, M. (2002): Small Towns and Regional Development: Major Findings and Policy Implications from Comparative Research. *Urban Studies*, 39(3), 379–391. <https://doi.org/10.1080/0042098022011274>
- Horeczki R. (2013): Kisváros - kiskategória - kis érdeklődés? *A Hely Szelleme - a Területi Fejlesztések Lokális Dimenziói: A Fiatal Regionalisták VIII. Konferenciáján Elhangzott Előadások*, 191–196.
- Horeczki R. (2014a): A Balaton-parti kisvárosok fejlődési sajátosságai a 20. században. *Köztes-Európa*, 6(1), 75–81.
- Horeczki R. (2014b): A kisvárosok ipari átalakulása a XX. században. *Köztes-Európa*, 6(1), 135–142.
- Horeczki R. (2023): A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka? *CITY.HU – Várostudományi Szemle*, 3(1), 79–93.
- Horeczki, R., Eged, I. (2021): Small town development in peripheral areas. *Deturope - The Central European Journal of Regional Development and Tourism*, 13(2), 52–65. <https://doi.org/10.32725/DET.2021.013>
- Karsai, V., Trócsányi, A. (2019): Aki kimarad(t), lemarad(t)? – A település sikeressége és a városi cím. *Földrajzi Közlemények*, 143(4), 339–357. <https://doi.org/10.32643/fk.143.4.4>
- Konecka-Szydłowska, B., Maćkiewicz, B. (2015): Endogenous capital of small towns in the Poznań agglomeration. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 8, 80–95.
- Kwiatk-Sołtys, A. (2011a): Small towns in Poland - Barriers and factors of growth. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 19, 363–370. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.143>
- Kwiatk-Sołtys, A. (2011b): Small towns in Poland - Barriers and factors of growth. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 19, 363–370. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.143>
- Kwiatk-Sołtys, A. (2015): Population changes as litmus paper of the socio-economic development level of small towns in Poland. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 8(1), 39–53.
- Kwiatk-Sołtys, A., Mainet, H. (2014): Quality of Life and Attractiveness of Small Towns: A Comparison of France and Poland. *Quaestiones Geographicae*, 33(2), 103–113.
- Kwiatk-Sołtys, A. (2023): Small towns in Poland, the present problems and challenges. *City.hu – Várostudományi Szemle*. 3(1).
- Lazzeroni, M. (2020): Industrial decline and resilience in small towns: Evidence from three European case studies. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*, 111(2), 182–195. <https://doi.org/10.1111/tesg.12368>
- Ljubenović, M., Bogdanović-Protić, I., Mitković, P., Igić, M., Đekić, J. (2020): Building resilience through creative strategies in small post-socialist shrinking towns. In P. Mitkovic, M. D. Brankovic, M. Tanic, A. Miric, & V. Milosevic (Eds.), *3rd International Conference on Urban Planning - ICUP2020* (pp. 205–212). Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Nis.
- Ljubenovic, M., Bogdanovic-Protic, I., Vasilevska, L., & Zivkovic, J. (2022). Small shrinking towns in the post-socialist context of development. *Facta Universitatis - Series: Architecture and Civil Engineering*, 20(1), 61–74. <https://doi.org/10.2298/fuace2204290081>
- Ljubenović, M.; Bogdanović Protić, I.; Đekić, J.; Igić, M. (2023). Development and planning challenges of small towns in Serbia: case study of Bela Palanka. *City.hu – Várostudományi Szemle*. 3(1).
- Mayer, H., Knox, P. (2010): Small-town sustainability: Prospects in the second modernity. *European Planning Studies*, 18(10), 1545–1565. <https://doi.org/10.1080/09654313.2010.504336>
- Molnár E. (2015): Az alföldi kisvárosok iparának átalakulása, Mezőtúr példáján. In: R. Tésits, A. B. Levente (Eds.), *A mi geográfánk: Tóth József emlékezete*. 421–431. Publikon.

- Molnár, E., Saidi, F. A., Szabó, K. (2022): Strategic coupling on the European periphery: A case study of a small Hungarian town. *Tér és Társadalom*, 36(3), 122–144. <https://doi.org/10.17649/tet.36.3.3424>
- Molnár E., Saidi, F. A., Lénárt, V. M. (2023): Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben. *CITY.HU – Várostudományi Szemle*, 3(1), 49–77.
- Novotný, L., Csachová, S., Kulla, M., Nestorová-Dická, J., Pregi, L. (2016): Development Trajectories of Small Towns in East Slovakia. *European Countryside*, 8(4), 373–394. <https://doi.org/10.1515/euco-2016-0026>
- O’Toole, K., Burdess, N. (2004): New community governance in small rural towns: The Australian experience. *Journal of Rural Studies*, 20(4), 433–443. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2004.01.002>
- Peters, D. J., Hamideh, S., Zarecor, K. E., Ghandour, M. (2018): Using entrepreneurial social infrastructure to understand smart shrinkage in small towns. *Journal of Rural Studies*, 64, 39–49. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2018.10.001>
- Pirisi, G., Trócsányi, A. (2015): Between shrinking and blooming: the crossroad of small towns’ urbanisation in Hungary. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 8(1), 12–28.
- Steinführer, A., Vaishar, A., Zapletalová, J. (2016): The small town in rural areas as an underresearched type of settlement. editors’ introduction to the special issue. In *European Countryside* (Vol. 8, Issue 4, 322–332.). Walter de Gruyter GmbH. <https://doi.org/10.1515/euco-2016-0023>
- Vaishar, A., Štastná, M., Stonawská, K. (2015): Small towns - Engines of rural development in the South-Moravian region (Czechia): An analysis of the demographic development. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(4), 1395–1405. <https://doi.org/10.11118/actaun201563041395>
- Vaishar, A., Zapletalová, J. (2009): Small towns as centres of rural micro-regions. *European Countryside*, 1(2), 70–81. <https://doi.org/10.2478/v10091/009-0006-4>
- Wolff, M., Haase, A., Leibert, T. (2021): Contextualizing small towns-trends of demographic spatial development in Germany. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 103(3), 196–217. <https://doi.org/10.1080/04353684.2021.1884498>

Ljubenović, M., Bogdanović Protić, I.; Dekić, J., Igić, M. (2023): Development and planning challenges of small towns in Serbia: Case study of Bela Palanka. CITY.HU Várostudományi Szemle. 3(1), 15–34.

Development and Planning challenges of small towns in Serbia: Case Study of Bela Palanka

Milica Ljubenović, Ivana Bogdanović Protić, Jelena Dekić, Milica Igić¹

Absztrakt

A kisvárosok a nemzeti településhálózatok jelentős részét teszik ki, ugyanakkor az elmúlt évtizedekben komoly kihívásokkal szembesültek. Ezeknek hatása abban foglalható össze, hogy a kisvárosok a globális átalakulások, a nemzeti fejlesztéspolitikák, valamint a regionális és helyi körülmények összjátékaként elveszítik központi funkcióikat és vidéki térségek fejlesztésében betöltött szerepüket, és szembe kell nézniük egy felgyorsult zsugorodási folyamattal. Szerbia esetében a településhálózat térbeli struktúráit szintén számos feszültség és probléma terheli. Az urbanizáció kapcsán alkalmazott, nem megfelelő szabályozások a településhálózat polarizációhoz vezettek, valamint felerősítették a kisvárosok zsugorodását. Jelen tanulmány számba veszi a zsugorodásnak kitett kisvárosok problémáit és fejlődési lehetőségeit. A cél, hogy rávilágítson arra, milyen lehetőségek és kihívások jellemzik a tervezést ezekben a városokban. Éppen ezért a kutatás során különös hangsúlyt kapott a jelenlegi szerbiai területi tervezési rendszer hatásainak felmérése. A makroszintű folyamatok helyben jelentkező hatásaira fókuszálva a tanulmány egy esettanulmányon keresztül mutatja be a zsugorodás részletes körülményeit és következményeit Bela Palanka város kapcsán. A kisváros példáját használva a tanulmány elemzi a helyi tervezésnek a zsugorodásra adott inadekvát válaszait, illetve a jövőbeli fejlődés lehetséges irányait.

Kulcsszavak: kisváros, zsugorodás, Szerbia, stratégiai tervezés, Bela Palanka

Abstract

Small towns constitute a significant component of the national settlement network; however, their development has encountered large number of challenges in recent decades. Influenced by global transformations, national policies, and local/regional

---

¹ Faculty of Civil Engineering and Architecture, University of Niš, Serbia

circumstances, small towns lose their urban functions and their role as centres of rural development and face an accelerated process of urban shrinkage. In Serbia, the spatial and functional organization of the settlement network is burdened with numerous problems. The inadequately regulated process of urbanization influenced the polarization in settlement development and the shrinkage of most of the small towns. This paper investigates the development aspects and problems faced by shrinking small towns in Serbia. The objective is to spotlight the challenges and possibilities concerning their planning and future development. The existing planning system in Serbia and its role in shaping the development of small towns are therefore considered. Given the significance of examining the impact of macro-level processes at the local scale, the factors of urban shrinkage are analysed in more detail on the example of the small town of Bela Palanka. Using that example, the research indicates the inadequate responses of local planning to the problems of urban shrinkage and possible directions for further development.

Keywords: small towns, urban shrinkage, Serbia, Bela Palanka

Introduction

Small towns are important elements of the settlement network, especially in rural areas. Although they remain a relatively underexplored subject (Burdack 2013; Wagner, Growe 2021), in recent years there is an evident increase in research on small towns in Europe. This research predominantly centres on issues related to their demographic and economic development and their capacity to adapt to contemporary socio-economic dynamics (Kwiatkiewicz-Soltys, 2011; Mayer, Knox 2009). The diversity of small towns and their role and function in the European territorial structure was the topic of two ESPON projects: *The Role of Small and Medium-Sized Towns – SMESTO* (ESPON 1.4.1., 2006) and *TOWN – Small and medium-sized towns in their functional territorial context in regional development* (Servilo et al. 2014).

There is a large number of diverse small and medium-sized towns in Europe. In the period 1960–1990, population growth in small and medium-sized towns was higher than in large metropolises, however, this trend has reversed in recent decades (ESPON 1.4.1., 2006). Despite the positive development of some small towns, a considerable number are shrinking (Schlappa, Neill 2013). Polycentric urban development is one of the goals of European regional policy and small towns have an important role in it. Therefore, it is necessary to pay more attention to the shrinkage of small towns and their hinterland. Contemporary research on small towns has increasingly addressed the problem of urban shrinkage, particularly in Central and Eastern Europe (Pirisi, Trócsányi 2014; Leetmaa et al. 2015). However, there certainly exists a need for additional research into this

problem, especially because the national context and local characteristics lead to different trajectories of urban shrinkage and require different solutions.

Small towns constitute the most numerous group of urban settlements in Serbia and they play a pivotal role in the country's balanced spatial development. However, most of them are facing problems related to urban shrinkage. In addition to global influences, socio-political changes in Serbia and the withdrawal of the state from the distribution of national wealth have influenced urbanization trends. Small towns were especially affected by these as they predominantly relied on the processing industry, sustained and guided by state funding (Dželebdžić et al. 2022). The importance of the demographic potential of small towns has been emphasized (Kanazir 2016), but their function is compromised mainly by institutional aspects (Spasić et al. 2007). Unfortunately, the planning and governance system in Serbia have not positively contributed to the growth of small towns, marginalizing their development.

Taking everything into account, the aim of this paper is to show the development aspects and problems faced by small towns in Serbia, as well as to point out the problems and challenges of their planning. Given that it is important to investigate the effects of macro processes at the local level, the factors of urban shrinkage are analysed in more detail in the example of the small town of Bela Palanka. The research also indicates the inadequate responses of local planning to the problems of urban shrinkage and possible directions for further development.

Methodology

The methodology of this paper aims to provide insights into the development and shrinking process of small towns in Serbia, as well as planning problems and challenges. At first, a short critical review of development and planning issues of small towns is given, as well as planning recommendations for their future development. This section serves as the theoretical framework upon which the development of small towns in Serbia is analysed, and thereafter the relation of planning to the development of small towns. To examine indicators of urban development and planning within a local context, the paper presents a case study of Bela Palanka. This town was chosen due to its shared affliction with many of the issues experienced by small towns in Serbia, including depopulation, economic downturn, and emigration. It is also a town without a significant industrial base, whose primary role is to serve the rural environment with trade and services. After determining development problems and challenges, an analysis of existing planning documents was conducted, in order to determine the adequacy of the planning approach

to urban shrinkage. Based on general recommendations for the planning of small towns, the paper offers guidelines for further development of Bela Palanka.

The analysis is based on a literature review and official national statistical data. As there are still no official results from the 2022 Census, the last official population data is from the 2011 Census. Given the great distance of that census, more recent population estimates were also used to identify further population trends.

The important methodological issue is the definition of small towns. In Serbia, there is no official definition of small towns, nor a precise categorization of urban settlements. In practice and research, the classification of settlements adopted by the official national statistics is most often applied. In the period after the Second World War, two criteria were utilised to distinguish settlements: administrative and demographic-statistical. The demographic-statistical criterion determines urban settlements according to their size (minimum of 2,000 inhabitants) and the percentage of non-agricultural population (less than 10%), and it was used in the censuses of 1953, 1961 and 1971 (Stevanović 2004). Since 1981, settlements have been divided into *urban* and *other* according to administrative-legal criteria, whereby settlements are declared *urban* by legal regulations by the local self-government. There were significant changes in the number of urban settlements in the 1981 census, whereby 47 settlements lost urban status, and 57 new urban settlements were declared by the decisions of municipal authorities (Stevanović 2004). Since then, there have been very few changes in the number of urban settlements. Although this dichotomous categorization has certain shortcomings and is often criticized by researchers and spatial planners (Kanazir 2016; Živanović 2018) it is still applied in the official statistics.

In previous research, the authors generally adopted the ranking of urban settlements according to population size (Kanazir 2016; Spasić et al. 2007). According to these rankings small towns are urban settlements with less than 20,000 inhabitants. On the European level, every country has its own classification system. ESPON's project SMESTO and TOWN (ESPON 1.4.1., 2006; Servillo, et al. 2014) defined the typology of small and medium-sized towns in Europe. According to this typology, small towns are urban areas with a population density exceeding 300 inhabitants/km² and a population ranging from 5,000 to 25,000 inhabitants. This typology is used for categorizing towns in this research; thus small towns are defined as urban settlements with a population between 5,000 to 25,000 inhabitants.

Small Towns – Development and Planning Context

Global and local challenges of development

Considerable differences exist among individual small towns, and the challenges they encounter are contingent upon their geographical, economic, and institutional contexts (Valtenbergs et al. 2015). Some of them have well-developed industrial and knowledge-based sectors and are experiencing population growth. On the other hand, a large number of small towns in Europe are shrinking (Schlappa, Neill 2013). Small towns had a stable position in the network of settlements as trade and service centres for rural areas, and later as modest industrial centres. However, by the late 20th and early 21st centuries, these functions came under scrutiny due to deindustrialization and economic globalization (Makkai et al. 2017). Structural changes in the global economy encourage the development of large metropolitan regions while smaller towns are witnessing an outflow of residents to these larger counterparts.

Small towns have a role in ensuring the quality of life not only for their residents but also for the rural population of the surrounding areas, as they provide micro-regions with the primary level of urban services. They represent sources of jobs and services for the surrounding rural area and also are markets of rural products (Božić 2017). The shrinkage of surrounding rural areas directly jeopardizes small towns' trade and service functions.

The development of small towns is significantly influenced by their geographical and regional context, as well as their position within the hierarchy of settlements (Smith 2017). Small towns in peripheral areas are less developed due to the lack of advantages of agglomerations, while small towns close to large cities often grow due to suburbanization processes (Domhardt, Troeger-Weiß 2009). In addition, the development of small towns is determined by the demographic and economic development of the region in which they are located. Thus, it is difficult for small towns to be successful in an underdeveloped region (Servilo et al. 2014).

In Central and Eastern European (CEE) countries, post-socialist transformation had dramatic effects on all urban areas. In addition, national and regional policy in these countries favour metropolitan areas and prosperous centres, which put small towns in a peripheral position and lead to spatial development polarization (Ehrlich et al. 2012). The main challenge of peripheral small towns is their integration into city networks and polycentric regions.

Planning issues and recommendation

The importance of small towns and the challenges they face are increasingly gaining recognition at the European level. The European Spatial Development Perspective (ESDP 1999) highlights the need to create a network of small towns in order to develop functional complementarity, especially in less populated and economically underdeveloped areas, as well as to strengthen the linkages with rural surroundings. The small towns' development potentials and limitations are recognized also in other strategic European documents. However, there is the impression that small towns are not sufficiently represented in European development politics, especially because of their diversity and functional roles which are not taken into account.

Additionally, there is a notable absence of explicit policies targeting small towns at the national level across European countries (Servilo et al. 2014). The focus is mainly on larger urban areas as the primary drivers of growth and development, while small towns are neglected. This disparity is particularly evident in post-socialist Central and Eastern Europe. However, exactly the national institutional system has a great influence on the development of small towns, especially the process of decentralization, multi-level coordination and territorial cooperation. Small towns usually do not have the institutional capacity to act alone, and they need the support of higher institutional levels (Valtenbergs et al. 2015).

Small shrinking towns are in an especially difficult position for overcoming development challenges. They include (Valtenbergs et al. 2015): lack of services, insufficient administrative capacity, economy of limited size, reduction of tax revenues due to emigration and aging, limited human capacity, challenges of cooperation between municipalities, aging infrastructure and insufficient territorial connectivity. However, specific local characteristics can play a key role in the development of small towns and their positioning in the globalized world. Global factors are difficult to influence, but local resources offer an opportunity to preserve and emphasize the specific characteristics of small towns (Ljubenović et al. 2020). Strategies based on local resources cannot be realized only by small towns' institutions but require the involvement of various actors at all governance levels. Taking into account the problems and potentials of the development of small towns, some recommendations for planning and guiding their future development can be made as they are summarized in *Table 1*.

Table 1.

Recommended strategies for successful development of small shrinking towns

<i>Economic</i>	<i>Social</i>	<i>Institutional/ Governance</i>	<i>Territorial</i>	<i>Planning</i>
<ul style="list-style-type: none"> • diversification of the economic sector • innovative activities • supporting new resources • individual entrepreneurial initiatives • creative strategies based on local potential 	<ul style="list-style-type: none"> • strengthen the awareness of the quality of life in small towns • investing in education, entertainment and cultural amenities • provision of affordable housing • opportunities to work at home 	<ul style="list-style-type: none"> • national support for regional development • intersectoral communication and cooperation • involvement of various actors and all levels of governance – joint learning processes • integration of the elderly population into society 	<ul style="list-style-type: none"> • change in the territorial functional role • considering wider regional structure • inter-municipal cooperation • cooperation with rural areas • creative ways of providing services • cross-border cooperation 	<ul style="list-style-type: none"> • comprehensive vision • systemic integral approach • realistic assessment of current and future demographic conditions • active participation of all actors and defined financing models

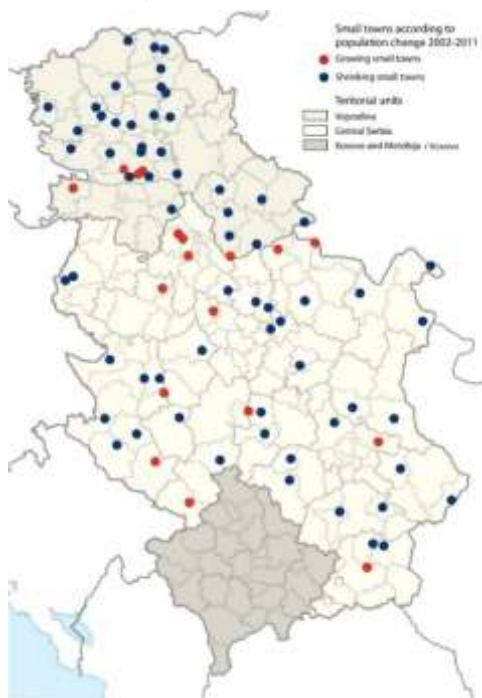
Source: Ljubenović et al. 2022.

The development and shrinkage of small towns in Serbia

Small towns in Serbia represent a heterogeneous group in terms of their status, functional, demographic and spatial-physical characteristics. Thus, there are towns whose functions have developed at the level of the rural community centre, those that have the administrative role of the municipality centre and have influence only on the territory of that municipality, as well as those that act as sub-regional centres (Spasić et al. 2007). The size and spatial distribution of small towns are a consequence of their functions and proximity to larger urban centres. The densest network of small towns is in Vojvodina (*Figure 1*), where the satellite settlements around the regional centres have a pronounced role (Filipović et al. 2016). In Central Serbia, the genesis of settlements is historically associated with frequent population migrations and a significant degree of heterogeneity among the types of small towns.

Figure 1.

Urban settlement hierarchy in Serbia with the location of Bela Palanka

Source https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Municipalities_of_Serbia_Map-sr.svg, adapted by authors, slightly modified by the editors.

Socio-economic transformations during the latter half of the 20th century affected the demographic development of small towns. Industrialization and the transition from primary to secondary economic sector influenced migration from rural to urban areas and thus the growth of small towns (Filipović et al. 2016). According to the most recent available census sources of 2011, small towns in Serbia constitute 45% of the urban population and 13,2% of the country's total population. in Serbia was not effectively directed to foster a more balanced territorial development (Petrić 2014). This created a spatial and demographic imbalance in the network of Serbian settlements, with a notable mismatch in the concentration of residents and the level of socio-economic development.

Small towns grew intensively in the period from 1953 to 1981 attracting residents from rural areas, whereby housing was developed and central functions were strengthened. During the 1970s and the 1980s, small towns experienced rapid economic growth and socio-economic changes. In their economic structure, industry and agriculture had a greater share than in other categories of urban settlements. The demographic growth of small towns was

influenced by natural growth and immigration. Notably, unlike other urban categories, the influx of immigrants primarily originated from within the same municipality.

The growth of small towns slowed down after 1981, and since 1991 their population has been on a decline. The rural demographic resources have declined, and small towns have become places of emigration. In the period from 1991 to 2002, a negative population trend was recorded in 33 out of 81 small towns. In the following inter-census period (2002–2011), this number has risen to 65.

The process of urban shrinkage in small towns in Serbia can be attributed to a confluence of political, economic, and demographic factors. During the 1990s, a political autocratic regime, coupled with the country's disintegration, civil war, and political-economic isolation, disrupted the transitional reforms and triggered the emigration of skilled workers from the country. The negative natural increase occurred since the 1990s and continued as a trend. The ongoing crisis of Serbia's economy during the 1990s had an impact on a significantly greater drop in GDP compared to other CEE countries.

The contemporary challenges confronting small urban settlements in Serbia are further compounded by an inadequately controlled and directed urbanization process. The political and economic power is highly concentrated in Belgrade, creating a large spatial imbalance and extremely uneven regional development. Due to the centralization of the country, small and medium-sized cities have a weak role in regional and local development (Stojkov, Šećerov 2012). The local budgets of these settlements are profoundly reliant on the central budget. These processes determine not only the development and existence of small towns but also the entire rural areas they serve (Filipović et al. 2016). Small development problems and their problems are also the characteristics of the region or larger spatial unit in which they are located (Bajić Brković 2010). That is why their problems must be solved integrally, in the context of rural development, whereby a balanced partnership between the city and the rural area needs to be established (Mitković, Vasilevska 2010).

Challenges of planning small towns in Serbia

In Serbia, there is no explicit policy on small towns. The development of cities in Serbia, irrespective of their size, is primarily addressed within narrower spatial contexts rather than at the national or larger regional levels. This situation arises from the absence of a clearly defined strategy for the development of cities and urban settlements (Bajić Brković 2010). Issues of urban development are left to the local level and considered

within general plans or lower planning levels. However, small towns have a lot of development problems and issues, the solution of which requires defining the framework at a higher (national) level.

Spatial plan of the Republic of Serbia (2010–2020), Conceptual proposal of the new spatial plan of the Republic of Serbia (2021–2035), as well as regional spatial plans, all incorporate small towns as integral components of polycentric development, aligning with European regional policies. However, the main problem is the implementation of planning concepts regarding the development of the system of urban centres and their functional areas. In addition to that, the adequate regionalization of the country was not implemented in order to decentralize functions from a national to regional administrative level. Thus, the negative trends in the development of urban systems have continued. Even more intense polarization of the territory of Serbia resulted more developed centres, which are mostly larger settlements, and the increasingly underdeveloped periphery, which consists of almost all smaller towns and all rural settlements.

Spatial plans of municipalities adopted in the 21st century are generally characterized by limited analysis and assessment of socio-economic conditions and changes. Their planning objectives and solutions often prove unrealistic (Đorđević et al. 2012). These plans typically lack the application of integral planning models to improve their quality. On the other hand, at the local level, ad hoc decisions are made that do not correspond to long-term strategic visions of urban development (Maruna 2013). Urban plans of small towns are still under the influence of the urban growth paradigm and are not adequately adapted to the real situation.

While local governments bear significant responsibility, their actual power in implementing public interests is often limited (Maruna 2013). The power of implementation lies mainly in the hands of the market-driven private sector. Citizen participation in the planning process still faces challenges. Most of the citizens are not informed about the holding of public inspection of the plans. On the other hand, there is distrust among citizens that they can influence the decisions of the administration at all.

According to the Law on Local Self-Government, municipalities as units of local self-government have the opportunity to collaborate and pool resources to pursue common interests. However, inter-municipal cooperation is currently limited in scope. There is a lack of strategic support for inter-municipal cooperation, with developed mechanisms and direct guidance on the possibilities of cooperation.

Strategic planning is not connected with other forms of planning and decision-making in municipalities, there is a lack of strategic management in municipalities, which affects insufficiently elaborated implementation. The law on planning system adopted in 2018 recognizes strategic planning as the main carrier of public policies and

for the first time introduces the legal obligation to have planning development documents at all levels of administration.

Bela palanka case study

Bela Palanka is a small town located in southeastern Serbia, boasting excellent connectivity via Corridor X, one of the pan-European traffic corridors. This strategic transportation route links Bela Palanka with larger urban centres such as Pirot (30 km away) and Niš (45 km away).

Development characteristics

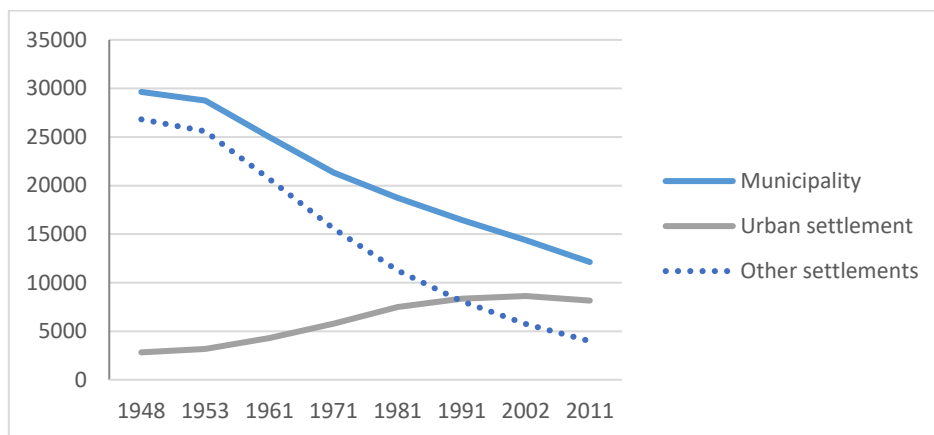
Bela Palanka has a rank of urban settlement since 1953. Prior to that, it was predominantly an underdeveloped urban settlement with a notable focus on craftsmanship. In the second half of the 20th century industrialization, the declining role of agriculture and urbanization affected the economic structure of Bela Palanka, when the mechanical, electronic, furniture, food, textile and footwear industries developed. However, industrialization in Bela Palanka started later than in larger cities, so the economic development of the municipality was somewhat slower. The largest share of active population (56,9%) was recorded in 1961, of which 80.8% worked in the primary sector, mostly in agriculture (Živković 2014).

The urban settlement of Bela Palanka recorded an increase in population until 2002; by that year it almost tripled the figure of 1948 due to the intensive rural-urban migrations (*Figure 2*).

In the period 2002–2011, the number of inhabitants in the urban settlement decreased by 5,6%. According to the latest estimates from 2021, the population in the urban area continued to decline even more significantly, with a 10% decrease from 2011 to 2021. The number of inhabitants in the municipality, on the other hand, has been in constant decline since the end of the Second World War due to an even greater reduction of the population in rural settlements throughout the entire period.

Figure 2.

Population changes in the urban settlement, other settlements, and the municipality of Bela Palanka

Data source: RZS 2014.

The municipality of Bela Palanka has been experiencing a negative natural population increase since the 1970s. This natural decrease is lower compared to the Serbian national average, and it is the main cause of the decline of the population of rural settlements, and thus of the municipality. Since 2002, the negative migration balance contributes to population decline. The largest negative values of the migration balance occur in the category of young people aged 15–34, which indicates selective emigration. Emigration and declining birth rates have caused the process of demographic aging since 1961.

Following the socio-political changes, all companies that existed in Bela Palanka during the socialist era underwent unsuccessful privatization or bankruptcy. The period after 1989 is characterized by an enormous economic decline in the municipality according to all indicators, and especially during the 1990s. In 2002, the average salary in Bela Palanka was a mere 25% of the national average. Since 2000, some indicators have slightly increased (average income, budget revenues), while employment and unemployment rates continue to show negative trends and are significantly below the average for Serbia. Due to the decline in economic activities and failed privatization in the industry in the period 2002–2011, there has been a large drop (62,5% to 36,3%) in the share of employees in the secondary sector (Živković 2014) As a consequence of these

economic challenges, Bela Palanka municipality has been classified as a distressed area in terms of its development level ².

Based on a survey conducted by Živković (2017), economic factors were cited as the main reason for population emigration from the area. The majority of residents under the age of 50 would leave their homeland permanently. Between tourism and agriculture, respondents found tourism more attractive, especially rural tourism, which would be based on the hospitality of the population as well as cultural and natural resources.

Contemporary planning framework

According to the Spatial Plan of the Republic of Serbia from 2010 to 2020, the municipality of Bela Palanka is strategically positioned to establish connections with the city of Niš, recognized as the core of a functional area of international importance, as well as with Pirot, identified as the core of a functional area of regional importance. The area of Bela Palanka is also included in the Regional Spatial Plan for the area of the Nišava, Toplica and Pirot administrative districts, where it is categorised as an underdeveloped and depopulated municipality. In the network of settlements, it is recognized as a smaller urban settlement in a rural environment and, accordingly, it should develop more intensively economic function and public services. This plan also emphasizes various natural and created potentials for the development of tourism, but products and services are not sufficiently developed or organized.

The spatial plan of the municipality of Bela Palanka 2009–2024 identifies negative demographic trends as a result of economic, educational, psychological, biological and cultural factors. Population projections were based on the census from 2002. For the urban settlement, an increase of 619 inhabitants was forecasted until 2021, however, by 2011, the number of inhabitants had already decreased by 483. For the previous development of the industry, which was focused on the application of the concept of diversification, it is concluded that it cannot reach the appropriate level of competitiveness. In rural areas, the development of industry should be based on branches directly dependent on agriculture. In particular, the necessity of support for the activation of micro-businesses and the development of tourism is emphasized.

The latest urban plan of the town is the General Regulation Plan of Bela Palanka from 2013. It does not include population projections, nor does it consider demographic or economic trends. Given that this plan defines an increase in the construction area of

---

² According to the Regulation on establishing the uniform list of development of regions and units of local self-government in 2014 (Official Gazette of the Republic of Serbia, no. 104/2014), local self-government units are classified into the first, second, third and fourth group, and devastated areas.

433.51 ha in relation to the built-up area of 145.59 ha, it can be concluded that the determination of the plan is optimistic urban growth in the coming period. Under the assumption of economic growth, the area three times larger than the existing one is determined for economic zones (that is an increase of 103 ha).

Bela Palanka has indeed adopted certain strategic documents (e.g. Sustainable Development Strategy of the Municipality of Bela Palanka 2010-2020, Environmental Protection Program) whose drafting was rather a necessary formality. There are no implemented or planned projects for certain areas of the existing strategic plans, while on the other hand, there are no strategic plans for certain areas, but there are implemented projects (CSP 2016).

Inter-municipal cooperation has been established with several municipalities, although these possibilities were not thoroughly considered within the existing spatial plans. In addition, cross-border cooperation with municipalities in Bulgaria is implemented, whereby Bela Palanka participates in 10 projects. Thus, within the framework of cooperation with the Bulgarian municipality of Etropole, Bela Palanka received funds for the construction of a sports and recreation centre. It also signed a friendship charter with the municipality of Slovenska Bistrica (Slovenia) in 2012, which made them twinned municipalities.

The Development plan of the municipality of Bela Palanka 2021–2028 identifies the improvement of public administration, the development of infrastructure and the development of the economy as strategic priorities. An indicative source of funds has not been prepared for a large number of proposed measures, and a plan for local economic development and new spatial and urban planning documents have yet to be drawn up.

Discussion and guidelines for improving the development of the town

Bela Palanka is a typical small town that has historically developed to serve its rural environment. Although it has never developed as a significant industrial centre, de-industrialization still had a major impact on the town's economic structure. This led to significant emigration, especially of the young population. Simultaneously, the inadequate policy regarding rural areas in Serbia did not ensure the modernization of the rural economy, which led to the extinction of villages, whereby Bela Palanka lost a large part of the rural hinterland and thus the main function of its existence.

Spatial and urban plans do not adopt the decline of urban settlements as a future option. Planning solutions are put in place under the assumption that the decline will be reversed. By greatly expanding the space for future construction, and without defining the sequence and phases of construction, the urban structure of the settlement can be further fragmented in the future instead of creating a compact settlement. Spatial

plans emphasize the potentials and goals of the development of both urban settlements and rural areas, emphasize the need to strengthen central functions, but do not elaborate in detail on the possibilities of realizing these goals and do not provide implementation solutions. For instance, inter-municipal cooperation possibilities are seldom mentioned in spatial plans, nor are strategies for connecting rural areas with the urban core thoroughly outlined. The improvement of strategic capacities is one of the main identified necessary goals for the improvement of Bela Palanka, along with the necessary improvement of transparency and cooperation with state institutions, as well as financial capacities (CSP 2016).

Conversely, the municipality is actively striving to realize specific local initiatives, as evidenced by its participation in cross-border cooperation projects. Moreover, various forms of tourism, primarily localized in nature, have been developed. However, in order to improve urban development, support from higher levels is necessary, as well as an adequate planning framework with clearly defined guidelines for future development with the application of an integral approach. Considering the size of the town, the ambitious techniques of rightsizing are not suitable (Schilling, Logan 2008; Hollander et. al. 2009), but an emphasis on a transparent process of planning and implementation with the inclusion of various actors and sources of information that this approach implies is desirable. As Sousa & Pinhoa (2015) point out, planning for shrinkage does not counteract public interest. Based on the defined recommendations for the planning of shrinking small towns, and taking into account the local characteristics, the main directions and goals of the development of Bela Palanka can be singled out:

- inventing new economic directions for the urban development,
- specialization and creating a unique image of the town – the possibility of thematic development,
- investing in the quality of education, entertainment and cultural content in order to retain young people.

Inventing new economic directions for the urban development. Because of the previous insufficient development of the municipality and pronounced economic crisis after socio-political changes, there's a pressing need to diversify the economic foundation with innovative activities, a strategy that has proven successful in certain small towns (Burdack, Meschwitz 2013; Cudny 2012). Possible directions of development include:

- development of industry related to agriculture, which can be the economic basis of the city, but it is possible to improve, for example, organic production;
- support for the development of new activities, such as tourism, renewable energy sources, etc. which would be more attractive to the younger population.

Specialization and creating a unique image of the town. Building upon the identified economic trajectories of the town's development, it is necessary to strengthen them

through the promotion of a new image and identity. Creative strategies, based on local qualities can contribute to the transformation of declining local economies (Selada, Cunha 2012). In the context of tourism development, considering the diverse prospects within the town and its surroundings (excursion, sports-recreational, event, rural, eco-tourism, etc.), there is a possibility of forming a thematic tourist route that would unify the tourist offer of the city and surrounding settlements. This should be enforced by:

- engaging citizens and other actors, especially young people, in order to propose activities for the future orientation and involve in the process of planning and implementation;
- financial support from the state, with the possibility of inter-municipal cooperation, or by strengthening already established cross-border cooperation;
- connecting with local tradition, gastronomic offer, existing festivals;
- planning solutions for the spatial distribution of new content.

Investing in the quality of education, entertainment and cultural content in order to retain young residents. Young people could be engaged in the digital promotion of the city, for the implementation of mobile services for remote areas of the city, etc. for which training development programs in the field of information technologies and financial support from the city are necessary.

Clear future demographic scenarios should be set up. Future demographic decline will not only influence the urban (built up) structure, but will have an ongoing negative impact on all functions from public services to local incomes.

Conclusion

The development of small towns is confronted with many issues. Global challenges, coupled with inadequate national policies and local influences threatened the position of small towns and their primary role in ensuring the quality of life of their inhabitants and surrounding rural population. Preserving their central functions and vitality represents a key challenge in regional and spatial development across Europe. For this reason, planning their development represents a great challenge and requires special attention. Small towns have limited financial possibilities and institutional capacity to confront their problems and implement desired measures and goals. They require creative strategies and innovative planning approaches to enhance their development or chart new pathways. Additionally, they depend on strong support from higher levels of government and planning authorities, which can provide financial assistance, organizational support, and planning guidance.

In Serbia, small towns face similar challenges as their counterparts in post-socialist Europe. The post-socialist transition together with other global influences had turbulent effects on their development. The specific political and social circumstances of development in Serbia during the 1990s further weakened the economy of the entire country, especially of small towns. The distribution of urban population and economic power within the urban system is strongly influenced by the state. This further threatens the possibilities for the development of small towns. Considering the shrinking of rural areas, the survival of small towns and their primary role in regional spatial development are called into question.

The planning and governance system in Serbia have not effectively facilitated the development of small towns. The development of small towns is still largely controlled by state authorities. Despite decentralization, small towns do not have developed institutional capacities and have very limited financial independence to create and implement innovative initiatives at the local level. Moreover, community participation in the planning and development processes remains limited. As demonstrated by the case of Bela Palanka, ban shrinkage is a prevalent issue in Serbian small towns, yet spatial and urban plans continue to be oriented toward urban growth. This underscores the persistence of the urban growth paradigm in Serbian planning, which is ill-equipped to address the challenges faced by shrinking small towns.

It is necessary, therefore, to strengthen and build institutional capacities at the local level and create opportunities for implementing bottom-up planning, so that innovative local initiatives receive support from higher levels. Policies that should support the development of small towns must ensure that small towns are not neglected due to other priorities of higher levels of government. At the local level, it is necessary to enable cooperation between different actors and develop an integrated approach to planning, which requires adequate information and research support. By networking with other small towns and pooling resources, small towns can overcome their peripheral position in the national urban system.

References

- Bajić Brković, M. (2010): Ka održivom razvoju gradova u Srbiji. In M. Bajić Brković (Ed.), *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, 11–50. Beograd: Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Božić, N. (2017): Obnova i održivi razvitak malih gradova. *Urbano-ruralne veze, Sveti Martin na Muri 19. i 20. rujna 2017. godine*, 66–75. Zagreb: Hrvatski zavod za prostorni razvoj.
- Burdack, J. (2013): Lokal basierte Kleinstadtentwicklung im östlichen Europa: Potenziale, Probleme und Praktiken – eine Einführung. In: J. Burdack, A. Kriszan (Eds.), *Kleinstädte in Mittel- und*

- Osteuropa : Perspektiven und Strategien lokaler Entwicklung*, 5–13. Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde e.V. (IfL).
- Burdack, J., Meschwitz, H. (2013): Entwicklungsperspektiven sächsischer Kleinstädte: Dippoldiswalde, Grimma, Großenhain, Ostritz und Waldenburg. U J. Burdack, & A. Kriszan (Urednici), *Kleinstädte in Mittel- und Osteuropa: Perspektiven und Strategien lokaler Entwicklung* (str. 13-31). Leipzig: Leibniz-Institut für Länderkunde e.V. (IfL).
- CSP. (2016): *Izveštaj o stanju institucionalnih kapaciteta, zapošljivosti ugroženih grupa i socijalnoj zaštiti u 34 gradova i opština u Srbiji*. Centar za socijalnu politiku. Retrieved Avgust 2020, from http://csp.org.rs/sr/assets/publications/files/Izvestaj_o_stanju_institucionalnih_kapaciteta_zaposljivosti_ugrozenih_grupa_i_socijalnoj_zastiti_u_34_gradova_i_opstine_u_Srbiji.pdf
- Cudny, W. (2012): Socio-economic transformation of small towns in East Germany after 1990 – Colditz case study. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 17, 33–43.
- Domhardt, H.-J., Troeger-Weiß, G. (2009): Germany's Shrinkage on a Small Town Scale. In: *The Future of Shrinking Cities: Problems, Patterns and Strategies of Urban Transformation in a Global Context*, 161–168. Berkley: University of California Berkley, Institute of Urban and Regional Development, IURD Monograph Series.
- Dželebdžić, O., Čolić, N., Majhenšek, K. (2022): Preobražaj malih gradova u Srbiji - od urbanog opadanja do novog identiteta. *Lakalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja*, 71–79. Beograd: Asocijacija prostornih planera Srbije, Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet.
- Đorđević, D., Dabović, T., Živak, N. (2012): Slabost prostornog planiranja u Srbiji na primeru planiranja prostornog razvoja pogranične zone prema Bugarskoj. *Glasnik/Herald*, 43–59.
- Ehrlich, K., Kriszan, A., Lang, T. (2012): Urban development in central and eastern Europe e between peripheralization and centralization? *disP - The Planning Review*, 48(2), 77–92. doi:10.1080/02513625.2012.721611
- ESDP. (1999): *European Spatial Development Perspective*. Luxembourg: European Commission. Retrieved September 03, 2019, from https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/sum_en.pdf
- ESPON 1.4.1. (2006): *The Role of Small and Medium-Sized Towns (SMESTO)*. Final Report. Retrieved Februar 05, 2018, from https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.4.1_revised-full.pdf
- Filipović, M., Kanazir, V. K., Drobnjaković, M. (2016): Small Towns in Serbia – The “Bridge” Between the Urban and the Rural. *European Countryside*, 8(4), 462–480.
- Hollander, J. B., Pallagst, K., Schwarz, T., Popper, F. (2009): Planning shrinking cities. *Progress in planning*, 72(4), 223–232.
- Kanazir, V. K. (2016): *Mali gradovi - demografski potencijal Srbije* (Vols. Posebna izdanja, knjiga 90). Beograd: Geografski institut "Jovan Cvijić" SANU.
- Kwiatk-Sołtys, A. (2011): Small towns in Poland - barriers and factors of growth. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 363–370.
- Leetmaa, K., Kriszan, A., Nugaa, M., Burdack, J. (2015): Strategies to Cope with Shrinkage in the Lower End of the Urban Hierarchy in Estonia and Central Germany. *European Planning Studies*, 23(1), 147–165.
- Ljubenović, M., Bogdanović Protić, I., Dekić, J., Igić, M., & Mitković, M. (2022): Specific challenges of planning small shrinking towns. *Proceedings of 4th International Conference on Urban Planning- ICUP2022*, 325–332. Niš: Faculty of Civil Engineering and Architecture of the University of Niš.

- Ljubenović, M., Bogdanović Protić, I., Mitković, P., Igić, M., Đekić, J. (2020): Building resilience through creative strategies in small post-socialist shrinking towns. *Proceedings of 3rd International Conference on Urban Planning- ICUP 2020*, 205–212. Niš: Faculty of Civil Engineering and Architecture of the University of Niš, Urban Planning Cluster.
- Makkai, B., Máté, É., Pirisi, G., Trócsányi, A. (2017): Where Have All the Youngsters Gone? The Background and Consequences of Young Adults' Outmigration from Hungarian Small Towns. *European Countryside*, 9(4), 789–807.
- Maruna, M. (2013): Climate change adaptation strategies: urban planning in post-socialist transition countries in between values and interests. *Regional development, spatial planning and strategic governance, RESPAG 2013*, 1007–1017. Belgrade, May 22–25, 2013: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia.
- Mayer, H., Knox, P. (2009): *Small Town Sustainability: Economic, Social, and Environmental Innovation*. Basel: Birkhäuser Verlag AG.
- Mitković, P., Vasilevska, L. (2010): Grad i selo: partnerstvom do održivog ruralnog razvoja. In M. B. Brković (Ed.), *Kreativne strategije za održivi razvoj gradova u Srbiji*, 201–231. Beograd: Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Petrić, J. (2014): Traditional sprawling vs. „implosive“ shrinking examined in the Serbian urban context. *Urbanistica Informazioni*, XXXXI(257), 64–67.
- Pirisi, G., Trócsányi, A. (2014): Shrinking small towns in Hungary: the factors behind the urban decline in "small scale". *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 131–147.
- RZS. (2014): *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Upporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. i 2011.* Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS. (2018): *Stanovništvo, baza podataka*. Retrieved from <http://data.stat.gov.rs/?caller=1801&languageCode=sr-Latn>
- Schlappa, H., Neill, W. J. (2013): *From crisis to choice: re-imagining the future in shrinking cities*. Saint-Denis, France: URBACT.
- Schilling, J., Logan, J. (2008): Greening the Rust Belt: A Green Infrastructure Model for Right Sizing America's Shrinking Cities. *Journal of the American Planning*, 74(4), 451–66.
- Selada, C., Cunha, I. V. (2012): Creative-based strategies in small and medium-sized cities: Key dimensions of analysis. *Quaestiones Geographicae*, 31(4), 43–51.
- Servilo, L., Atkinson, R., Smith, I., Russo, A., S. L., Demazière, C., Hamdouch, A. (2014): *TOWN, small and medium sized towns in their functional territorial context*. Luxembourg: ESPON.
- Smith, I. (2017): Demographic Change in European Towns 2001–11: A Cross-National Multi-Level Analysis. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 108(4), 424-437.
- Sousa, S., Pinhoa, P. (2015). Planning for Shrinkage: Paradox or Paradigm. *European Planning Studies*, 23(1), 12–32.
- Spasić, N., Petrić, J., Filipović, M. (2007): *Small and medium towns of Central Serbia. Standpoints and Assumptions on Development Perspectives*. Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia.
- Stevanović, R. (2004): Gradska naselja Republike Srbije u popisima stanovništva od 1948. do 2002. godine. *Stanovništvo*, 1-4, 109–126.
- Stojkov, B., Šećerov, V. (2012): The Settlement Network of Serbia: From the Past to the Prospective. In: T. Csapó, A. Balogh (Eds.), *Development of the Settlement Network in the Central European Countries*, Berlin: Springer. 41–62.
- Valtenbergs, V., Fermin, A., Grisel, M., Servillo, L., Vilka, I., Līviņa, A., Bērzkalne, L. (2015): *Challenges of Small and Medium-Sized Urban Areas (SMUAs), their economic growth potential*

and impact on territorial development in the European Union and Latvia. Latvia: The Latvian Ministry of Environmental Protection and Regional Development.

Wagner, M., Growe, A. (2021): Research on Small and Medium-Sized Towns: Framing a New Field of Inquiry. *World*, 2(1), 105–126. doi:<https://doi.org/10.3390/world2010008>

Živanović, Z. (2018): Prilog diskusiji o tipologiji naselja Srbije. *Demografija*, 15(15), 33–49.

Živković, D. (2014): Savremene demografske odlike opštine Bela Palanka. *Demografija*, 11, 233–243

Živković, J. (2017): *Regionalno-geografske osnove održivog razvoja Šljivovačke planine i njene podgorine u Istočnoj Srbiji*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Prirodno- matematički fakultet, departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo

Kwiatek-Soltys, A. (2023): Small towns in Poland, the present problems and challenges. CITY.HU Város-tudományi Szemle. 3(1), 35–48.

Small towns in Poland, the present problems and challenges

Agnieszka Kwiatek-Soltys¹

Absztrakt

A tanulmány arra vállalkozik, hogy bemutassa a lengyel kisvárosok legfontosabb társadalmi-gazdasági problémáit. Kisvárosoknak ebben a kutatásban a 20 ezer főnél nem népesebb, városi jogállású településeket tekintették, amelyek egyértelműen dominálják Lengyelország városhálózatát. Számuk dinamikusan növekszik, azáltal, hogy évről évre jelennek meg „új városok” a térképen. A városi státuszra történő előléptetés nagyon különböző településeket érint, amelyek közül egyaránt találunk gyarapodó, kifejezetten fejlett közösségeket is, városias vonásokkal a társadalom- és településtörténetükben, de a spektrum másik szélén olyan, kifejezetten kis létszámú, lassacskán már–már elnéptelenedő helyeket is, amelyek urbanitása igencsak kérdéses. Ennek kapcsán a tanulmány fontos célnak látta felhívni a figyelmet a „legújabb városok” sajátos lengyelországi problémájára.

Kulcsszavak: kisvárosok, „legújabb városok”, urbanizáció, várossá nyilvánítás, restitúció, Lengyelország

Abstract

The main socio-economic problems of small towns in Poland are discussed in the paper. Small towns understood as the settlements with the population number smaller than 20 thousand clearly dominate in the urban settlement structure of Poland. They make more than 78% of all urban units. This number is dynamically growing as the new towns appear every year. The city status is given to different small towns, on one hand a group of well developing settlements can be seen as well as towns with “towns history” but on the other hand the city status is also given to depopulating very small units which

---

¹ associate professor, Head of Department of Geodesy, Cartography and Spatial Management, Institute of Law and Economics, University of the National Education Commission, Krakow.

can be doubtful. For that reason on the background of all small towns in Poland author pays special attention to the newest towns.

Keywords: small towns, newest towns, urbanisation, Poland, restitution

Introduction

In an age characterized by globalization and the burgeoning prominence of the world's major metropolises, the issue of small towns' development remains somewhat marginalized in the broader scientific and geographical discourse. Nevertheless, researchers from different European and non-European countries keep working on this set of urban units (Knox, Mayer 2013; Mainet 2011; Vaishar, Zapletalová 2009). In their research authors pay attention to the attractiveness of towns (Kwiatek-Soltys et al. 2014), their role in the metropolitan regions (Szmytkie, Sikorski 2020) the demographic growth or shrinkage (Pirisi, Trócsányi 2014) as well as the quality of life of their inhabitants. Some scholars also underscore impediments to growth, such as peripheral locations. For certain Polish towns, land ownership has proven to be a pivotal issue, notably due to the time-consuming reprivatization process (Kwiatek-Soltys 2017). Small towns have also emerged as a focal point at numerous contemporary international scientific conferences. A special session titled "Future narratives of small towns" was dedicated to small towns during recent AESOP (Association of European Schools of Planning) congress in Łódź. In relation to Poland discussions among authors centred on the necessity for fresh narratives in town development strategies. Shrinkage in small peripheral cities will be a topic of a session during 10th CATference (Cities after transition conference) 2023 in Riga. There is also annual conference in Poland dedicated to small towns in Poland.

The primary objective of this paper is to shed light on the principal challenges related to the socio-economic development of small towns in Poland, with particular emphasis on the country's newest towns. The paper is based on author's long-term studies on small towns in the country, supplemented by essential data sourced from the Polish Official Statistics, which serves to illustrate the current demographic landscape of these towns.

Study area

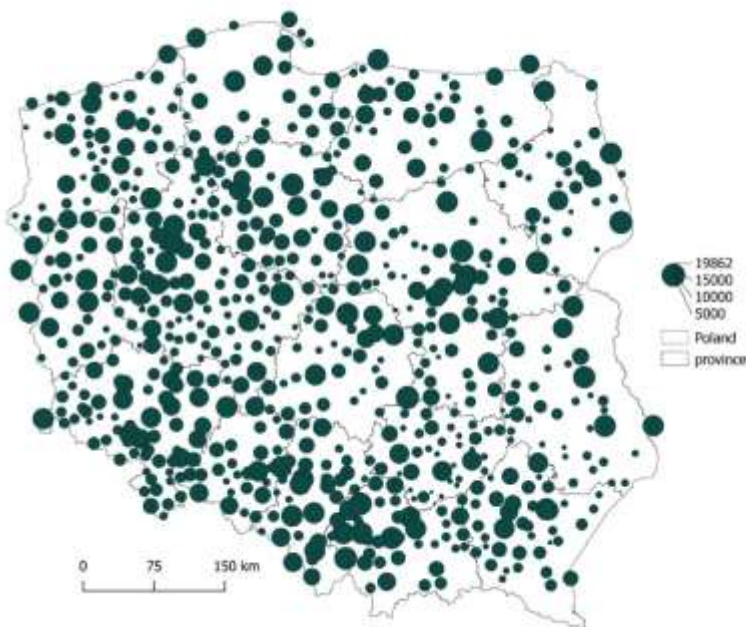
Polish urban settlement network in 2023 consists of 979 towns and cities. The definition of a city in Poland is based on legal and administrative criteria (Szymańska 2013; Ślodziak 2001). In the past decades, so-called city rights have been given, however, a reasonably large number of towns lost them later as the result of wars, political

decisions, natural disasters, and other reasons including the incorporation into bigger cities (Krzysztofik, Dymirov 2015). Beginning in the second part of the 20th century the process of the restitution of city rights has been started (Konecka 2011). Consequently, the urban landscape in Poland now includes both newly established cities and those that have had their city status reinstated, as many small towns have been granted city status, affirmed by the Ordinance of the Council of Ministers.

Small towns in Poland clearly dominate the structure of the urban system, constituting more than 78% of all urban entities. Small towns are understood as towns with the population of fewer than 20 thousand residents (Édouard 2012; Kwiatek-Soltys 2011). It's important to note that this category of towns exhibits substantial variation in terms of population size, as illustrated in *Figure 1*.

Figure 1.

Small towns in Poland in 2023

Source: Author's edition based on Local Data Base, Statistics Poland, Warszawa.

The average small town in Poland is inhabited by around 6.5 thousand though this figure exhibits a wide range, varying from as few as 300 to nearly 20 thousand. 17 small towns have not exceeded one thousand inhabitants while the next 387 are populated by less than 5 thousand. In the case of this small group of towns, the problem is their population decline in some cases even shrinkage. Another point of concern is the fact that many of them are new towns as they have received or regained the city rights lately. The opposite group of small towns is those with a population number of over 15 thousand. It must be said that this is also not a stable group. There are 74 towns in this group which makes less than 10% of all. The group is constantly changing as on the one hand some small towns experience dynamic growth and evolve into medium-sized cities. For example, Wieliczka, located in the Krakow vicinity, was a small town until 2009 and now boasts a population of over 26 thousand. On the other hand, medium-sized cities experience depopulation and subsequently become small towns. (ex. Koło, Lubań, Prudnik, Opoczno, Hajnówka). Notably, these towns, among the largest among small towns, have transitioned to their current status in recent years, with Koło as recently as June 2022, Lubań in 2021, and Prudnik, Opoczno, and Hajnówka in 2020. This suggests that factors such as the pandemic and a high death rate have significantly influenced these changes. These shifts present some methodological challenges, as long-term comparisons become increasingly complex in light of these fluctuations.

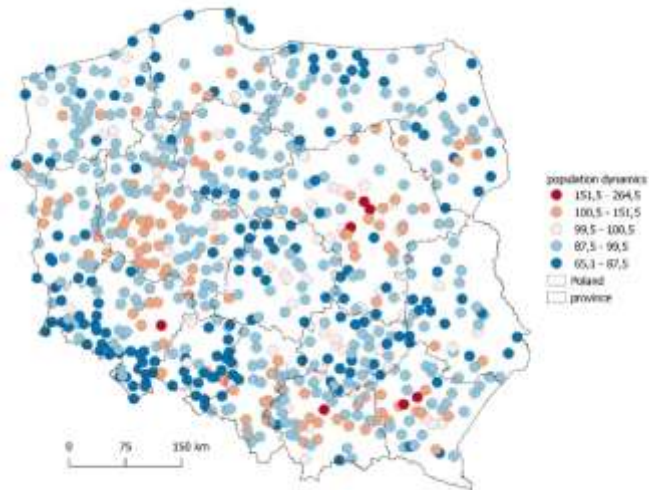
Socio-economic development problems of small towns in Poland

The studies on the population dynamics of the whole group of small towns show the importance of geographical location (*Figure 2*).

On one hand the small towns located within the influence of a big city have a strong factor to attract the future population as dormitory towns. The possibility of online work and avoiding traffic while commuting has made them even stronger. It's worth noting that even in the absence of these factors, the proximity to a major city alone makes small towns inherently attractive. Moreover, the development of public transportation systems that connect these towns to the nearby metropolises further contributes to their status as comfortable and desirable places to reside.

Figure 2.

Population dynamics of small towns in Poland in 2000–2022*

*For new towns the population dynamic refers to the year the town's status was given

Source: Author's edition based on Local Data Base, Statistics Poland, Warszawa.

Photo 1.

The parking area at the railway station in a small town Krzeszowice.

Photo: Author's

The example of towns located in the metropolitan area of Kraków such as Krzeszowice can be given here (*Photo 1*). This town is experiencing dynamic development, positioning itself as an attractive location within a half-hour distance from Kraków. The present number of inhabitants is nearly 10 thousand. Krzeszowice used to be a spa town in history and there are ongoing efforts to revive that role. What is reasonable is there is no tendency to achieve a limitless growth, with the goal of remaining a small town with a population not exceeding 15 thousand. Nevertheless, the town faces some problems typical for such centres like urban sprawl for example. The growth of new residential buildings overtakes the creation of the proper infrastructure (*Photo 2*).

Photo 2.

New housing in the suburbs of a small town Krzeszowice

Photo: Author's

For many small towns another problem is the lack of bypass routes and therefore, the excessive burden of traffic in the downtowns. In Krzeszowice, this problem is particularly acute, as it involves the transportation of materials from the limestone mine, necessitating the passage through the town.

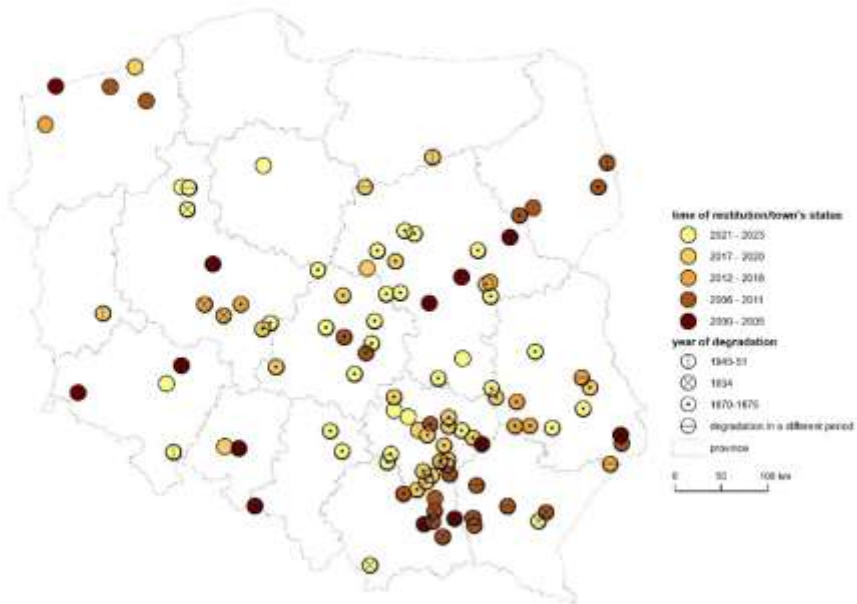
For the vast majority of small towns, the predominant problem is depopulation. In a relatively long period of 2000–2022, 73% of towns experienced depopulation. For 45% of them, the population dynamic is below 90, which means a serious decrease. Several factors contribute to this decline. Firstly, small towns tend to mirror common trends related to the second demographic transition (Kurek 2011), such as the number of divorces, family model and household structure, fertility, natural growth, and population aging. The second significant factor is the emigration driven by economic reasons. That is clearly seen in the southwestern part of the country, the Sudety mountains region where the emigration to Germany has a historical background. The research conducted by B. Bartosiewicz, S. Kurek and A. Kwiatek-Sołtys (2019) showed that in the case of small towns in Poland, it is not possible to talk about the shrinkage understood as the complex process of depopulation and economic collapse. Only a few towns were pointed out as shrinking towns then. Some characteristics could however be given such as the peripheral location, the small size (often below 5 thousand) and local functions not exceeding the urban-rural commune.

Newest towns

The situation of the newest towns is indeed a crucial aspect to consider (Konecka-Szydłowska, Trócsányi, Pirisi (2018). These towns somehow reflect the situation in others. Only between 2000–2023 105 towns in Poland received city status (*Figure 3*). Remarkably, that for only 18% of them is it the “first time” by gaining the city rights, while for the majority, it is the restitution of a status they have had before. 56% of these towns lost their towns status in the 19th century due to the tsarist deprivation of the city status in the Kingdom of Poland (Krzysztofik, Dymitrov 2015), which explains the concentration of these reconstituted towns in eastern Poland.

Figure 3.

Small newest towns, which received city status in years 2000–2023

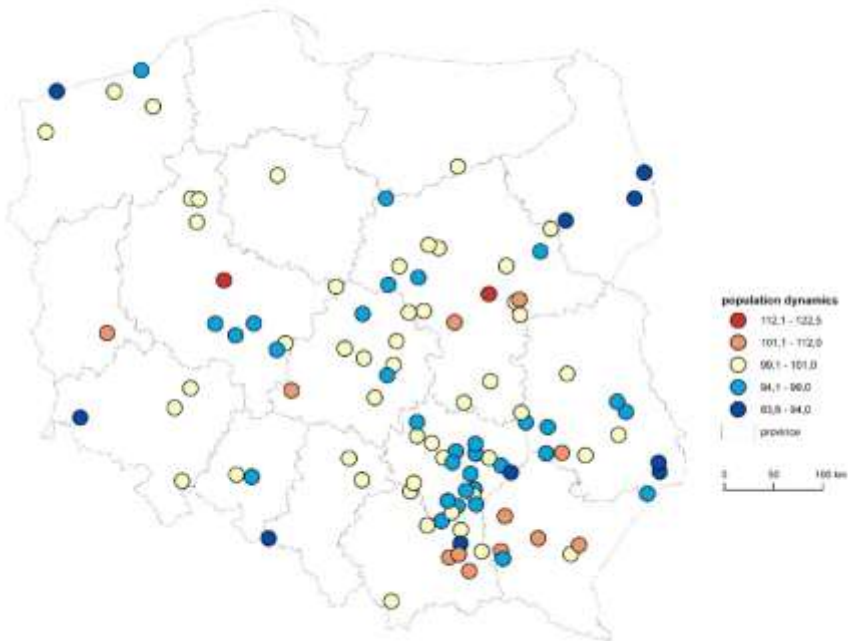
Source: Author's edition

Currently the smallest town in Poland is the good example of those degradation and restitution of rights. The town Opatowiec is inhabited by hardly 300 people. Its urbanity can be questioned. The bachelor dissertation by P. Niedźwiedź (2021) on the restituted town Opatowiec proved that it is not possible to classify Opatowiec functionally as a town. Following the administrative reforms in Poland its rural status remained unchanged. Nowadays the possibility of restitution of city rights of the settlements which lost them due to mentioned tsarists deprivation makes the rules unclear with the impression of exception which is difficult to understand (Niedźwiedź 2021). The research proved that this new town can be regarded as such only from the formal point of view.

This is not only a question of the mentioned smallest town in Poland. A reasonably large number of the new towns are the depopulating ones which makes the sense of the given city rights questionable (*Figure 4*).

Figure 4.

Population dynamics of newest towns, which received city status between 2000–2023*

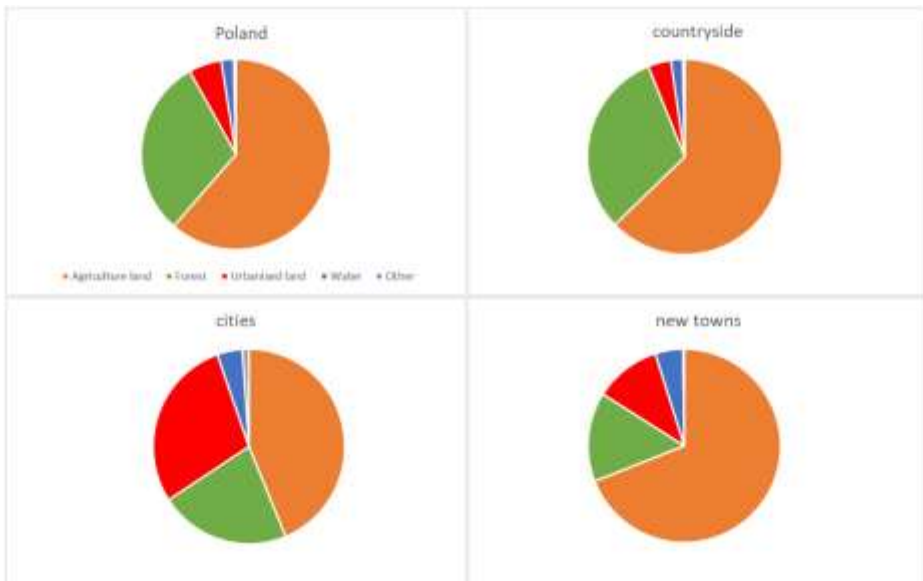
*Population dynamic refers to the year the town's status has been given

Source: Author's edition based on Local Data Base, Statistics Poland, Warszawa.

From the spatial perspective it's important to note that the restituted towns usually may be perceived as towns because they usually have historically developed market squares or definite centres. However, when it comes to the land use structure of small towns, it often falls somewhere in between that of rural and urban areas (*Figure 5*).

Figure 5.

Land use structure in Poland in 2000

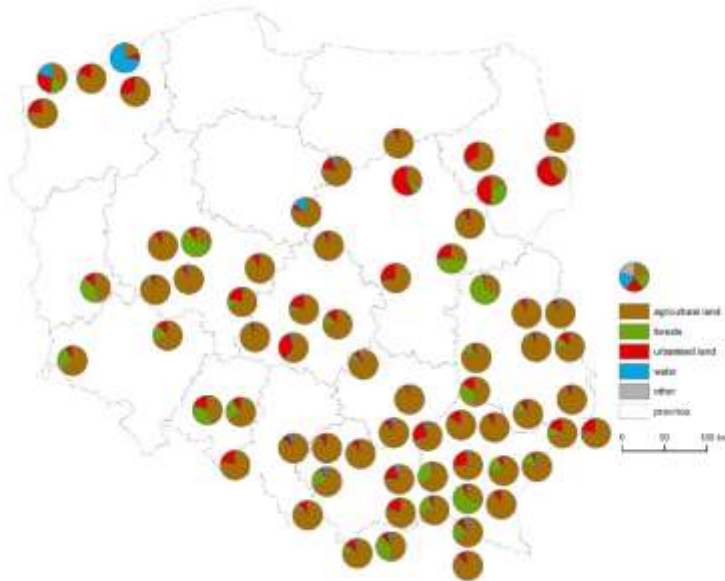

Source: Author's edition based on data of Head Office of Geodesy and Cartography

The newest towns do not differ much from the rest of small towns (*Figure 6*).

Figure 6.

Land use structure of new small towns

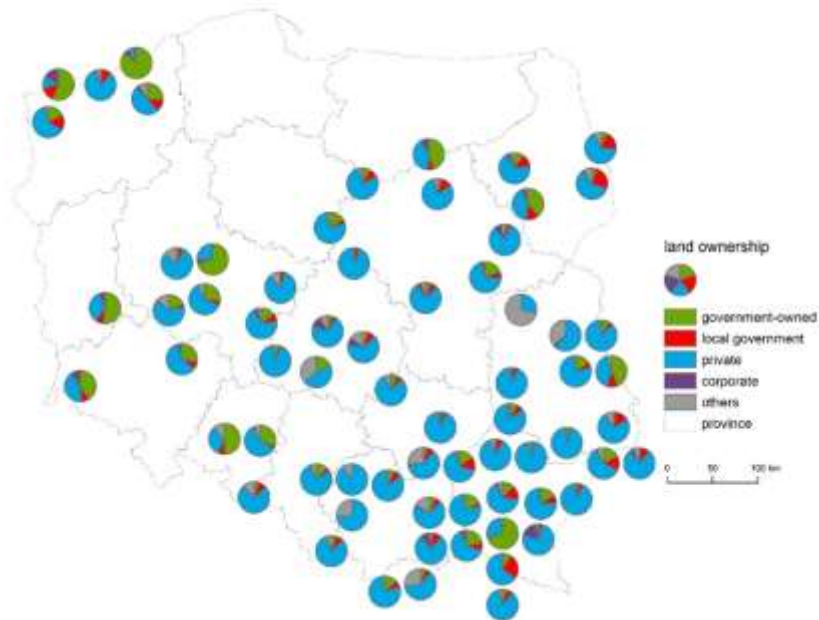

Source: Author's edition.

The agriculture land makes 69% of all towns' area, forest cover 15% while the urbanised land makes only 11%. The land use structure changes slowly, author's former research showed that for the whole set of small towns the agriculture land makes nearly 50% (Kwiatk-Soltys, 2017) while for all cities in the country it is still around 43%. Agricultural land is closely related to the land owned by private individual owners. Private individual landownership clearly dominates in the vast majority of small towns (Figure 7). Forests are generally state-owned in Poland. The question of urbanity in small towns is also tied to the presence of public spaces, typically owned by local authorities. The creation of well-planned public spaces and revitalisation is often highlighted in the literature (Marszał, Masierek 2021). While much effort has been dedicated to enhancing small towns in recent years, the effectiveness of these changes varies. In many small towns, there are concerns related to what is referred to as "concreteosis" (Jaszczak, Pochodyła, Płoszaj-Witkowska 2022).

Figure 7.

Landownership structure of newest towns in Poland in 2000

Source: Author's edition.

The presence of commune land in towns allows for the active land policy. It seems to be a huge challenge in Polish small towns. It is necessary to consider the vital role of ownership of land in the development of small towns in the context of the increasing role of land prices. On the other hand, the presence of large agricultural areas and woodland areas in small towns underscores the feeling of ruralness and constitutes a message in the marketing of small towns. The message is that small towns provide a lifestyle that does strongly contrast with the noise and chaos of big city life.

Conclusions

Small towns in Poland indeed occupy a unique and somewhat intermediary position. In many aspects of socio-economic life, they can be perceived between medium-sized and big cities and rural areas. That means the demographic changes, economic growth, and spatial patterns are neither typically urban nor rural. There are many barriers to the stable growth of many small towns such as the peripherality, long-term emigration, ongoing reprivatisation, unfavourable landownership structure as well as the current problems strengthened by COVID-19 and the war in Ukraine. The question of what lessons have been learned recently and to what extent the present situation will affect future growth remains open. Small towns are often described as good places to live, offering all the city can offer and a peaceful green neighbourhood at the same time. Will residential-based development be seen as an alternative to productive development? Will small towns be able to attract new inhabitants including refugees? Those questions remain unanswered.

References

- Bartosiewicz, B., Kwiatek-Sołtys, A., Kurek, S. (2019): Does the process of shrinking concern also small towns? lessons from Poland. *Quaestiones Geographicae*, 38(4), 91–105.
- Édouard, J. C. (2012): La place de la petite ville dans la recherche géographique en France: de la simple monographie au territoire témoin. In. *Annales de géographie*, 1, 25–42. Cairn/Isako.
- Jaszczak, A., Pochodyła, E., Płoszaj-Witkowska, B. (2022): Transformation of green areas in Central Squares after revitalization: Evidence from Cittaslow Towns in northeast Poland. *Land*, 11(4), 470.
- Knox, P., Mayer, H. (2013): Small town sustainability. In *Small Town Sustainability*. Birkhäuser.
- Konecka-Szydłowska, B. (2011): Małe miasta nowo utworzone w procesie urbanizacji. In. *Bartosiewicz B., Marszał T. (red.), Przemiany przestrzeni i potencjału małych miast w wybranych regionach Polski z perspektywy 20 lat transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Konecka-Szydłowska, B., Trócsányi, A., Pirisi, G. (2018): Urbanisation in a formal way? The different characteristics of the 'newest towns' in Poland and Hungary. *Regional Statistics*, (2), 135–153.
- Krzysztofik R., Dymitrow, M. (2015): *Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój, problemy*, Wyd. University of Gothenburg, 27 ss., Gothenburg.
- Kurek, S. (2011): Population changes in Poland: a second demographic transition view. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 19, 389–396.
- Kwiatek-Sołtys A., Mainet H., Wiedermann K., Édouard J.-C. (ed.). (2014): *Small and medium towns' attractiveness at the beginning of the 21st century*. Clermond-Ferrand: Presses Universitaires Blaise Pascal, 330 s. (CERAMAC, 33).
- Kwiatek-Sołtys, A. (2011): Small towns in Poland-barriers and factors of growth. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 19, 363–370.
- Mainet, H. (2011): Les petites villes françaises en quête d'identité. Ambiguïté du positionnement ou image tactiquement combinée?. *Mots. Les langages du politique*, (97).

- Mainet, H. (2015): The paradoxical place of small towns in sustainable development policies. What is beyond the images of “places where the living is easy”? *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia Geographica*, 8, 5–11.
- Marszał, T., Masierek, E. (2021): Some remarks on the revitalisation of small towns: the Polish perspective. *Space–Society–Economy*, (32), 209–226.
- Niedźwiedz P, (2021): Opatowiec – miasto restytuowane, *Praca licencjacka* pod kierunkiem A. Kwiatek-Soltys, Instytut Geografii, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków.
- Pirisi, G., Trócsányi, A. (2014): Shrinking small towns in Hungary: the factors behind the urban decline in „small scale”. *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 131–147.
- Słodczyk J., (2001): Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia, *Studia i Monografie* nr 298, Uniwersytet Opolski.
- Szmytkie, R., Sikorski, D. (2020): Zmiany ludnościowe małych miast w strefach zaplecza głównych aglomeracji miejskich w Polsce. *Space–Society–Economy*, 31, 7–24.
- Szymańska D. (2013): *Geografia osadnictwa*. Wydawnictwo Naukowe PWN
- Vaishar, A., Zapletalová, J. (2009): Small towns as centres of rural micro-regions, *European Countryside*, 1(2), 70–81.

Molnár E., Saidi, F. A., Lénárt V. M. (2023): Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben. CITY.HU Várostudományi Szemle. 3(1), 49–77.

Kisvárosi gazdaságok funkcionális településföldrajzi megközelítésben

Molnár Ernő¹ – Feyrouz Ahlam Saidi² – Lénárt Viktor Márk³

Absztrakt

Írásunkban a hazai kisvárosi gazdaságok egy lehetséges, funkcionális településföldrajzi megközelítését mutatjuk be. A számos (tér)gazdasági koncepciónak részét képező, kritikus tömegekben, diverzitásban és intézményi környezetben megjelenő lokális miliő jól leírható a településföldrajz központi funkció fogalmával, ezért a kisvárosok lehatárolására a gyakrabban alkalmazott népességszám és közigazgatási jogállás helyett a városhierarchia és komplex várostípusok feltárását célzó településföldrajzi kutatások eredményeit használjuk fel. A stabilabb elemzési keretek kialakítását ambicionáló, szofisztikáltabb megközelítéssel azon települések beazonosítása a célunk, amelyekre egyrészt jellemző a kisvárosi miliő, másrészt a vidék központjainak tekinthetők, nem állnak a nagyvárosok közvetlen hatása alatt. Cikkünk második részében e körülhatárolt kisvároskör városhálózaton belüli pozícióit és belső differenciálódását vizsgáljuk 2008 és 2019 között, a települési gazdasági erő (TGE) becslt mutatójának segítségével. Eredményeink alapján a kisvárosok a helyi gazdaság mérete, fejlettsége és dinamikája alapján (is) köztes helyet foglalnak el a nagy- és középvárosok, illetve a funkcióhiányos vidéki városok csoportjai között, miközben gazdasági teljesítőképesség terén egységesebbek, mint a nagyvárosi térségek agglomerációs és lakóvárosai. Míg a helyi gazdaság méretében nincs különbség a dunántúli és a kelet-magyarországi kisvárosok között, fejlettség terén az előbbieket, dinamikájuk alapján az utóbbiak teljesítenek jobban. A kisvárosi gazdaságok városhálózaton belüli köztes pozíciója és figyelemre méltó differenciálódása egyrészt a szocialista időszak hierarchiaszintek mentén eltérő léptékű fejlesztéseinek, másrészt az elmúlt három évtized regionálisan koncentrált külföldi működőtöke-

¹ egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

² PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

³ PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Természettudományi és Technológiai Kar, Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

beruházásainak hatásait tükrözi, egyúttal alátámasztja a vidéki kisvárosi központok további területfejlesztési célú kutatásának fontosságát.

Kulcsszavak: kisváros, városhierarchia, komplex várostípusok, települési gazdasági erő.

Abstract

Our contribution presents a possible functional approach of the Hungarian small towns' economies. Local milieu appearing in critical masses, diversity and institutional environment and representing a part of several spatial economic theories, can be well-described with the concept of central function used by settlement geography. Therefore, we base our work on the results of settlement geographical research revealing urban hierarchy and creating a (complex) urban typology instead of the more often applied population numbers and administrative categories. Using this sophisticated approach ambitioning a more stable analytical framework, we aim to identify settlements characterized by the milieu of small towns on the one hand, and centres of rural spaces outside the direct influence of larger cities on the other. In the second part of our contribution, we examine the position and internal differentiation of this delineated settlement group between 2008 and 2019 based on the estimated data of settlement economic power (SEP). According to our results, small towns take an in-between position between the large- and medium-sized cities and the provincial towns having deficiencies in their urban functions regarding their average economic size, development level and dynamics. On the other hand, they have more uniform economic performance than the agglomerational and residential towns of metropolitan regions. There are no significant differences between the small towns of Transdanubia and Eastern Hungary in terms of economic size, but the first group's development level and the latter group's dynamics is higher. This in-between position and remarkable differentiation of small towns' economies reflect the effects of socialist developments varied along the settlement hierarchy on the one hand, and the regionally concentrated foreign direct investments of the post-socialist decades on the other, and it underlines the importance of further spatial development research carried out on small urban centres of the rural spaces.

Keywords: small town, urban hierarchy, complex urban categories, local economic power.

Bevezetés, problémafelvetés

A kisvárosok vizsgálata – komoly múltja ellenére – európai és hazai viszonylatban is hanyagolt terrénumnak számít a társadalomföldrajzi és regionális tudományi kutatásokban (Grossmann, Mallach 2021; Horeczki 2020; Pirisi 2008; Servillo, Atkinson, Hamdouch 2017). Pedig a kis- és középvárosok Európa urbánus népességének nagyobbik felét tömörítik (Atkinson 2019): térszervező funkciójukból adódóan társadalmi-gazdasági dinamikájuk, fejlettségük jelentősen befolyásolja, illetve tükrözi a vidék(eik)en élő lakosság életkörülményeit és térségeik népességmegtartó képességét (Horeczki, Egyed 2021; Servillo et al. 2014). Talán az anomália felismerésének tekinthető, hogy az utóbbi időben több jelentős európai folyóirat (Geografiska Annaler: Series B, Human Geography; Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie) is jelentetett meg kisvárosi tematikus számot, illetve két könyv is született a témakörben (Baňsky 2022; Mayer, Lazzeroni 2022). Magyarországon a kisvárosok vizsgálata – a településföldrajz keretében – a 20. század második felében bontakozott ki, és jellemzően a tágabb település- és városhálózatot érintő kutatásokba integrálódott (Beluszky 1999; Beluszky, Sikos T. 2020). Fontos összegzése e munkának a Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált, városokkal foglalkozó fejezet (Kovács et al. 2021). Közben további tudományterületek bekapcsolódásával – esettanulmányok vagy a városhálózat egésze szintjén – a kisvárosokra fókuszáló kutatások is mind elterjedtebbekké váltak: az utóbbi években készült munkák közül talán Pirisi Gábor (2008) és Horeczki Réka (2020) doktori disszertációi adják a legátfogóbb képet a témában.

A *gazdaság* fontos eleme a kisvárosokat (is) érintő társadalomföldrajzi – regionális tudományi vizsgálatoknak. A településföldrajzban például gyakran jelenik meg tipizálási szempontként a *települést alkotó alrendszerek egyikeként*, a városok funkcionális jellemzőit, dinamikáját és fejlettségét elemző kutatásokban. A városgazdaságok másik megközelítése a gazdaságföldrajz és a területi egyenlőtlenségek felől lehetséges: ebben az esetben a *kisváros gazdasági telephely*. Kimondottan kisvárosokra (egyres esetekben kis- és középvárosokra) fókuszáló, legalább részben gazdasági tematikájú munkák is jelentek meg az elmúlt években. Az országos vagy regionális kitekintéssel készült, aktuális fejlődési folyamatokat boncolgató tanulmányok közül például Molnár (2006), Molnár (2007), Pirisi (2008, 2009), Pirisi, Kiss és Máté (2016), Pirisi és Trócsányi (2014), az esettanulmányok közül Baranyi és Balcsók (2003), Duró és Tóth (2003) Martyin (2015), Molnár (2015, 2016), Molnár, Saidi és Szabó (2022), Pirisi és Lovász (2017), Pirisi és Sókuti (2013), Stefán, Alpek és Karsai (2019), illetve Váradi (2013) írásai említhetők meg. E települések pozicionálása szempontjából különösen hasznosak a *városhálózat egészére vagy még szélesebb településkörre* kiterjedő munkák, melyek

keretében az átfogó funkcionális településföldrajzi vizsgálatoktól (pl. Beluszky 1999; Beluszky, Sikos T. 2020) a városok gazdasági-foglalkoztatási súlyát (pl. Csomós 2015; Nagy E., Nagy G. 2008; Péntzes, Molnár, Pálóczi 2014), illetve fejlettségét, versenyképességét, innovativitását (pl. Nemes Nagy J. 1996, 2004; Rechnitzer, Csizmadia, Grosz 2004; Rechnitzer, Páthy, Berkes 2014; Alpek B., Oláh 2021) érintő kutatásokig terjed a spektrum. Külön kategóriát képeznek a *szuburbanizáció* folyamatával foglalkozó kutatások, melyek elsősorban a nagyvárosi településegységekhez, mindenekelőtt a budapesti agglomerációhoz kötődő kisvárosok – számos esetben gazdasági szempontokra is kiterjedő – vizsgálatát tartalmazzák (pl. Bajmócy 1999, 2014; Bácskainé Pristyák, Kókai 2012; Csapó T., Kocsis Zs. 2006; Dövényi, Kovács 1999; Koós 2004; Kovács 1999; Kovács, Sági, Dövényi 2001; Kristóf 2018). Hasonlóan kiemelendők az *alföldi városok* (települések) fejlődésére fókuszáló írások (pl. Csatári 2003; Kiss J. 2003; Péntzes 2015).

A kutatások egyik következtetése a *kisvárosok* megváltozott szerepe, *nagy- és középvárosokkal szembeni erős leértékelődése* az elmúlt évtizedekben, melyet a modern gazdaság természetes koncentrációs folyamatai és a területi fejlődés szélesebb körben történő előmozdítása között egyensúlyt kereső, 1960-as és 1970-es évek dekoncentrált iparosításában kifejeződő kisvárosi kompromisszum felbomlásával írnak le (Pirisi, Kiss, Máté 2016). Egy további megállapításuk a *dinamikus/innovatív szereplők kisvárosállományon belüli erős koncentráltóságára* hívja fel a figyelmet: viszonylag kevés, általában előnyös földrajzi fekvésű (agglomerálódó térségekben, külföldi működőtőke által dominált ipari térségekben, turisztikai régiókban fekvő) kedvező helyzetű kisvárossal, nagyszámú, belső és külső perifériákon tengődő, stagnáló/lecsúszó kisváros állítható szembe (Csatári 2003; Csomós 2015; Kiss 2003; Molnár 2006; Nemes Nagy 2004; Péntzes 2014, 2015). E tendenciák összefüggésbe hozhatók a *kisvárosi környezet* helyi gazdaságfejlesztést érintő *korlátaival*. A kritikus tömegek hiánya és a gazdasági diverzitás korlátozottsága összefüggésben van a statikus és dinamikus agglomerációs előnyök kisebb méretekből fakadó elmaradásával (Lengyel 2021; Lux 2013), de a gazdaságot támogató lokális intézményi kapacitások és kompetenciák is szegényesebbek. Az emberekben, vállalkozásokban, intézményekben és köztük kialakult kapcsolatokban kifejeződő, anyagi és immateriális erőforrásokként értelmezhető *dinamikus helyi adottságok* (Gwodz, Domanski, Biliska-Wodecka 2020) hiányosságai különösen erősek az olyan városokban, ahol a helyi környezet korlátait sem földrajzi (nagyvárosi agglomerálódó térségek) sem szervezeti közelségi (lokalitás határain túlmutató gazdasági-társadalmi-innovációs hálózatokba integrálódott helyi szereplők) hatások nem ellensúlyozzák (Crescenzi, Iammarino 2017; Servillo, Atkinson, Hamdouch 2017). Nem véletlen, hogy a magyarországi városállomány *megújulóképeségét* érintő ezredforduló utáni

vizsgálatok megközelítőleg 50-60 olyan várost találtak, amelyek koncentrálnak a megújulás erőforrásait, de közülük is csupán 25 körüli mozdulásra képes központot azonosítottak be, kivétel nélkül nagy- és középvárosokat, illetve a főváros agglomerációjában elhelyezkedő településeket (Rechnitzer, Csizmadia, Grosz 2004; Rechnitzer, Páthy, Berkes 2014). Ezen eredményeket a „tanuló régió” koncepció kapcsán kidolgozott, humán elemekre épülő mutató is megerősíti (Teperics, Szilágyiné, Márton 2016).

A fentiek alapján *két kérdés* köré épül írásunk. (1) Mely települések tekinthetők kisvárosnak a helyi gazdasági környezet szempontjából? (2) Miként pozícionálhatók e kisvárosok gazdasági teljesítőképességük alapján a városhálózat egyéb elemeihez, illetve egymáshoz képest? A cikk második részében a kutatási módszereket, a harmadik részben pedig az eredményeket mutatjuk be, végül az utolsó szerkezeti egységben vizsgálunk tapasztalatait összegezzük.

Kutatási módszerek

A kisvárosok körének meghatározása funkcionális megközelítésben

Cikkünk egyik hozzájárulása a hazai kisvárosok gazdaságát érintő kutatásokhoz a településkör lehatárolásának egy lehetséges új megközelítése: olyan települések egy kategóriába sorolása, melyekre hasonló helyi gazdasági környezet jellemző, s így a helyi lehetőségek és korlátok szempontjából – legalább nagyvonalakban – összevethetők. Ennek érdekében elrugaszkodunk a leggyakrabban alkalmazott népességszám alapú és közigazgatási lehatárolásoktól (Atkinson 2019; Horeczki 2020; Pirisi 2008) és funkcionális megközelítést alkalmazva, a Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált városhálózati kutatások (Kovács et al. 2021) eredményeit használjuk fel, illetve „csomagoljuk újra” gazdaságföldrajzi szempontjaink mentén.

A település- és gazdaságföldrajzi kutatások összekapcsolásának alapgondolata abból az ötletből származik, hogy a *kisvárosi környezet* karaktere (kritikus tömegek, diverzitás, intézmények, humán tőke, innováció tekintetében) kifejezhető a különböző intézmények és részben piaci szolgáltatások formájában megjelenő, funkcionális megközelítésben városiasság fokmérőjének tartott *központi funkciókkal*. A kisvárosi lépték közelítéséhez ezért hasznos támpontot adhat a központi funkciók mennyiségi és minőségi paraméterei alapján meghatározott *hierarchikus pozíció*, ami lehetőséget teremt a kisvárosok körének határozottabb körülhatárolására, *felülről és alulról* egyaránt. Külföldi (Servillo et al. 2014) és hazai publikációk (Pirisi, Kiss, Máté 2016) alapján is érdemes az agglomerálódó térségekben elhelyezkedő, nagyobb városok hatása alatt álló kisvá-

rosokat külön kezelni azon településektől, melyek a *vidéki térségek központjainak* tekinthetők és nem élvezik a közeli nagyváros(ok) kínálta felhajtó erőt, a szuburbán fejlődési pálya előnyeit. A két településkör mind dinamikájában, mind problémáiban jelentős eltéréseket mutat, de ami területfejlesztési szempontból a leglényegesebb: fejlődésük területi hatásaiban lényeges különbségek vannak, ami jól leírható a városnövekedés szakaszait leíró elmélet relatív és abszolút dekoncentráció fogalmának különbségeivel (Enyedi 2012). A hierarchikus pozíció – mint elemzésünkben is látni fogjuk – önmagában nem igazán alkalmas e különbségtételre, ezért az ún. *komplex várostípusok* meghatározására irányuló vizsgálatok eredményeit is felhasználjuk: utóbbiak a hierarchikus pozíción túl – többek között – a települések funkcionális jellemzőit, illetve térszervező szerepét is figyelembe veszik (Beluszky, Sikos T. 2020).

Miközben a hierarchia és a településhálózati pozíció szempontjait kombináló megközelítésünk a helyi gazdasági környezet szempontjából a kisvárosok *szofisztikáltabb vizsgálati lehetőségét* kínálja a dominánsnak számító, kisvárosokat népességszám és népsűrűség alapján értelmező morfológiai vagy a városi jogállást alapul vevő közigazgatási megközelítéseknél, az *előállítás is nehezebb*, hiszen a központi szerepkörökkel rendelkező települések teljes körére kiterjedő előzetes kutatásokat feltételez. Szerencsénkre a *Magyarország Nemzeti Atlaszában* publikált (Kovács et al. 2021), aktuálisnak tekinthető városhálózati kutatások alkalmas kiindulási pontot jelentenek. Nem értük be ugyanakkor ezzel az egy forrással: a városhierarchia stabilitásának tesztelése érdekében Magyarország Nemzeti Atlaszában eggyel korábbi kiadását is elemeztük, az ott publikált városhierarchia-vizsgálatok (Bassa et al. 1989) eredményeivel összevetettük az aktuális állapotokat. Hasonlóan cselekedtünk a városhálózati szemléletet képviselő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (1971) központrendszerével (Beluszky 1999) is. Utóbbi két forrásnak a kisvárosok lehatárolásában nem volt szerepe: azt vizsgáltuk az akkori települési besorolások áttekintésével, hogy a ma kisvárosaira mennyire volt jellemző korábban a kisvárosi kategóriákba tartozás. Mint látni fogjuk, az eredmények igazolják a választott módszert: más, longitudinális hierarchiavizsgálatok (Beluszky, Győri 2004) tapasztalataihoz hasonlóan mi is a *városhálózat konzervatív karakterével*, relatív változatlanságával szembesültünk. Ez elvben megteremti a zsugorodó hazai népesedési környezetben alkalmazott lakosságszám-értékeknél stabilabb lehatárolás lehetőségét. Ugyanakkor, a szuburbanizációs folyamatok nagyvárosok környezetében megfigyelhető kiterjedése hosszabb távon az agglomerációs és lakófunkciójú városok körének bővülését, a *vidéki központok számának fogyását* eredményezi.

A kisvárosok gazdasági erejének becslése

Írásunk másik hozzáadott értéke a lehatárolt kisvárosok gazdasági teljesítményének összevetése a többi városéval, illetve a településkör belső differenciálódásának elemzése. Ehhez a regisztrált vállalkozások száma, a helyi önkormányzatok helyi adóbevételei és a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelmek alapján, megyei bruttó hazai termék (GDP) adatokból dezaggregált települési gazdasági erő (TGE) mutatóját használjuk fel. A módszer lényege, hogy egyenként megvizsgáljuk a települések százalékos részesedését saját megyéjük adataiból mindhárom mutató esetében, majd a kapott három százalékos adatnak egyszerű számtani középértékét vesszük. Az így kapott százalékos (átlag)részesedés lesz az adott település része a saját megyéje GDP adatából (Lőcsei, Nemes Nagy 2003; Molnár et al. 2018; Péntes 2014). A módszer előnye, hogy a számításhoz szükséges adatok (megyei GDP, regisztrált vállalkozások száma, helyi önkormányzatok helyi adóbevételei, valamint SZJA alapot képező belföldi jövedelmek megyei és települési szinten) könnyen hozzáférhetőek a KSH tájékoztatási adatbázisában és/vagy a Területi Információs Rendszer KSH és NAV adatai között. Az egy lakosra vetített értékek kiszámításához szükséges lakónépesség-adatok ugyancsak elérhetőek mindkét rendszerben.

A települési szintű GDP-becslés *értékközpontú megközelítést* jelent a foglalkoztatásközpontú helyett. Ezt részben a népszámlálások keretében gyűjtött teljes körű foglalkoztatási adatok hozzáférhetősége befolyásolta: a 2022. évi census releváns adatai még nem elérhetőek, 2011 – és különösen 2001 – pedig már régen volt. A 2010-es évek nagyarányú foglalkoztatásbővülése gyaníthatóan jelentős változásokat eredményezett a kisvárosok szintjén is, ezért a 2011. évi adatok alkalmazhatósága napjainkra erősen korlátozott, és különben sem tenné lehetővé időbeli változások feltárását célzó kutatás elvégzését. Korábbi, hasonlóan értékközpontú megközelítést alkalmazó városgazdaságvizsgálatunkkal (Molnár et al. 2018) ellentétben a helyi székhellyel regisztrált társasági adóalanyok összesített bruttó hozzáadott értékét ezúttal nem használtuk. Meglátásunk szerint, különösen a helyi székhely jelentene olyan szűkítést, mely – a gyakran nem helyi székhelyű szereplőkhöz kötődő gazdasági teljesítmények figyelmen kívül hagyásával – akadályozná a valós képalkotást számos kisváros gazdaságáról. Hasonló érvek szólnak amellet, hogy a városgazdaságokat érintő korábbi hazai összehasonlító vizsgálatok (Csomós 2015; Nagy E., Nagy G. 2008) által használt egyéb, székhely szerint nyilvántartott aggregált mutatókat (értékesítés nettó árbevétele, export értékesítés nettó árbevétele, saját tőke stb.) is figyelmen kívül hagyjuk. A települési gazdasági erő (TGE) előnye, hogy nemcsak székhelyhez kötődő vállalati mutatókra épül: *komplexebben értelmezi a gazdaságot* és „kezei” azokat a szervezeti anomáliákat (székhelyek és települések problémája), melyek a kisvárosi szférában erős torzító hatással lehetnek. A helyi

adóbevételek és az SZJA alapot képező jövedelmek révén a *nem helyi székhelyű vállalkozások* telephelyeinek teljesítményével is számol, továbbá – a cégeken túl – az *intézményi szférában* realizálódó hozzáadott értéket is figyelembe veszi.

Ugyanakkor a *települési gazdasági erő* becslésre épülő mutatója *sem tökéletes*: a megyei GDP-adatok dezaggregációjának egyik alapját képező regisztrált vállalkozások száma elfedi a vállalkozások nagyságrendi megoszlásában rejlő esetleges komoly különbségeket, a helyi önkormányzatok (helyi) adóbevétele attól is függ, hogy milyen adókat, milyen adómértékek alkalmazásával vetnek ki, míg az állandó lakcím alapján nyilvántartott személyi jövedelemadó-alapot képező belföldi jövedelmek – az ingázókhoz kötődően – származhatnak máshol realizált gazdasági teljesítményekből is. Látványos példája e bizonytalanságnak a koronavírus-járvány helyi adóztatást érintő hatása. A pandémia éveiben a kis- és középvállalkozások adókönyvitést kaptak a helyi iparüzési adó fizetése terén, mely nemcsak a gazdasági teljesítmény megítélése szempontjából számít a legrelevánsabb helyi adónak, de súlya a helyi adóbevételeken belül is meghatározó (Kozma et al. 2022). Esetünkben tehát azok a kisvárosok, ahol a gazdasági teljesítmény meghatározó része külföldi vagy hazai nagyvállalatok működésén alapul, nem szenvedtek el olyan jelentős helyi adóbevétel-kiesést, mint azok a kisvárosok, ahol a gazdaság helyi kis- és középvállalkozásokból áll. Utóbbiak megyei súlya így csökkenhetett akár változatlan reálgazdasági viszonyok mellett, pusztán az adóztatási szabályok módosulásának hatására is, ami a települési gazdasági erejük ebből fakadó alulbecslését eredményezheti.

Részben e körülményből fakadóan, elemzésünket *két gazdasági válság előtti „utolsó békeév”*, 2008 és 2019 települési gazdasági erő adatainak összehasonlítására építjük. Foglalkozunk a városgazdaságok abszolút súlyával (központok jelentősége) és a városgazdaságok egy lakosra számított relatív méreteivel (központok fejlettsége). Egyrészt, összevetjük az általunk kisvárosinak tekintett gazdaságok csoportját a többi városkategoróriával, másrészt hierarchikus és területi szempontok figyelembevételével megvizsgáljuk belső differenciálódásukat.

Eredmények

A hazai kisvárosok funkcionális megközelítésben

Kisváros-lehatárolásunk alapgondolata az, hogy azon településeket ragadjuk meg, amelyek helyi társadalmi-gazdasági-infrastrukturális környezete a hazai viszonyok között kisvárosinak tekinthető. A lokális környezet komplexitásának kifejezésére alkalmasnak találjuk a központi funkciók mennyiségének és minőségének számbavételére épülő településhierarchia-kutatások eredményeit: a nagyobb számú és többféle központi funkcióban megnyilvánuló magasabb hierarchiaszint összetettebb környezetet is jelent. Fontos leszögeznünk, hogy a kisvárosok a magasabb pozícióban lévő nagy- és középvárosoktól, illetve a bizonytalan városiasságú vagy városinak nem nevezhető többi településtől is elkülönülnek a településhierarchiában. A határok meghúzása azonban nem egyszerű, hiszen – megfelelő területi igazgatási szint és kapcsolódó intézmények hiányában – a közép- és kisvárosok között nincs határozott lépcső, a közép-városok „nagyra nőtt kisvárosok” (Beluszky, Győri 2004), illetve nem egyszerű a kisvárosok és a megkérdőjelezhető városiasságú települések közötti határvonal beazonosítása sem. Részben ez is oka annak, hogy a vizsgálatok jelentős része a közigazgatási jogállást használja.

Nem kívánunk állást foglalni a hazai városállomány városiasságát, illetve a várossá nyilvánítási gyakorlatot érintő vitában (ld. például Beluszky, Győri 2006; Csapó, Kocsis 2008; Dövényi 2009; Faragó 2009; Kőszegfalvi 2008; Pirisi, Trócsányi 2009; Tóth J. 2008). Ugyanakkor azon az állásponton vagyunk, hogy a kisvárosi gazdasági környezetek vizsgálata szempontjából szerencsésebb inkább a *leszűkítő funkcionális*, mint a *kitérjesztő közigazgatási megközelítésre* támaszkodni. Az általunk kisvárosként definiált települések körének meghatározása során – hasznosítva a funkcionális településföldrajzi kutatások eredményeit – a Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált hierarchikus és komplex várostípusokra építkezünk. Míg a városok hierarchikus besorolása a központi funkciók mennyiségétől és választékától függ, addig a városok komplex típusai különböző gazdasági ágazatok vagy a lakófunkció település karakterét meghatározó szerepét is figyelembe veszik. A kiadvány szerzői hangsúlyozzák, hogy a szolgáltató szektor és a településközi kapcsolatok (pl. ingázás) jelentőségének növekedése a hierarchikus és komplex várostípusok mind nagyobb mértékű egybeesését eredményezik: a közép- és kisvárosok többnyire olyan piacközpontok, amelyek egy-egy közép- vagy kistáj lakóit látják el alapvető városi javakkal. Ugyanakkor akadnak hierarchiafüggetlen várostípusok is (Kovács et al. 2021). Miután a kétféle kategorizálás csupán részben esik egybe, a nevükben „kisvárosi” hierarchikus kategóriákon felfelé és lefelé is túlléptünk, amennyiben a városok funkcionális profilját és térszervezésben játszott szerepét tartalmazó

komplex városkategóriák ezt indokolták. Ha elfogadjuk kiinduló feltételként, hogy a *kisvárosok kistájközpontok*, akkor a településhierarchia hiányos funkciójú középvárosait kivétel nélkül a kisvárosok e kiterjesztett értelmezéséhez rendelhetjük, illetve még a városi lét peremén billegő faluvárosok között is találunk két olyan szereplőt, amelyek beemelhetők a vizsgált településkörbe. Az így lehatárolt 79 kisváros körét kiterjesztettük olyan, a *hierarchiavizsgálatok alapján kisvárosnak* tekintett településekkel, amelyek térségi központi szerepei hiányosak (alig-városok) vagy a turisztikai funkció alapvetően meghatározza karakterüket (gyógyfürdők és üdülővárosok). *Nagyvárosi terekhez kötődésük* miatt ugyanakkor nem számoltunk azokkal a hiányos funkciójú középvárosokkal, illetve teljes és hiányos funkciójú kisvárosokkal, amelyek agglomerációs vagy lakóvárosként jelennek meg a komplex tipizálási rendszerben (1. táblázat).

1. táblázat

A kisvárosok szempontjából releváns hierarchikus és komplex várostípusok keresztáblája

	<i>Komplex várostípusok</i>					
	<i>Komplett kistáj-központ</i>	<i>Kistáj-központ</i>	<i>Alig-város</i>	<i>Gyógyfürdő és üdülőváros</i>	<i>Összesen</i>	
<i>Hierarchikus várostípusok</i>	Hiányos funkciójú középváros	19	2	0	0	21
	Teljes funkciójú kisváros	5	44	0	1	50
	Hiányos funkciójú kisváros	0	7	8	2	17
	Faluváros	0	2	Nem releváns	Nem releváns	2
	<i>Összesen</i>	24	55	8	3	90

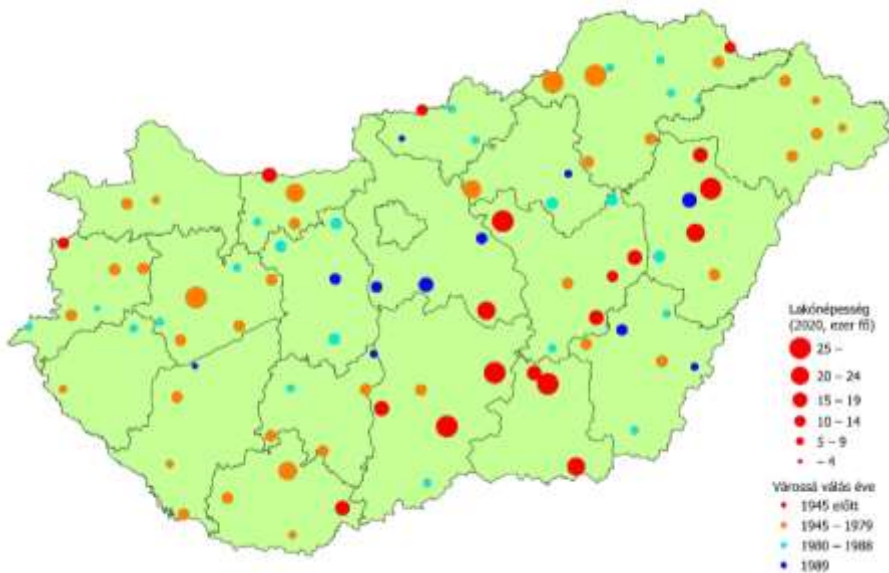
Forrás: Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

A fent bemutatott lehatárolás eredménye 90 db kisváros, melyek 2020-ban összesen több mint 1245 ezer főnyi lakónépességgel rendelkeztek (listájukat, továbbá a bevalogatás szempontjait jelentő hierarchikus és komplex várostípusok szerinti minősítésüket

a melléklet tartalmazza). Népességszámuk a 3 ezres lélekszámot el nem érő Rétságtól a 30 ezres lélekszámot is meghaladó Ózdig terjed, ami egyrészt jól mutatja a *hierarchikus pozíciók részleges elválását a lakónépesség számától*, másrészt elsősorban a piaci szolgáltatások formájában megjelenő központi funkciók összekapcsolódását a fejlettségi mutatószámokkal. A kisvárosok kerekén kétharmada a 10-30 ezres lélekszámhatárok közé esett, és 30 ezer lakos feletti település csak elvétve akadt közöttük, ami bizonyos mértékben alátámasztja az utóbbi érték felső határként történő használatának jogosságát (Pirisi 2008, 2009). További sajátossága a lehatárolt kisvárosállománynak, hogy a tagjai *legkésőbb 1989-ben elnyerték városi jogállásukat*, ami jól rimel azon véleményekre, melyek szerint a funkcionális értelemben városnak tekinthető települések várossá nyilvánítása a rendszerváltás időszakában lezárult (Beluszky, Sikos T. 2020). Markánsabb regionális mintázat is felfedezhető a lehatárolt kisvárosállományt érintő várossá nyilvánításokban.

1. ábra

A kisvárosok lakónépessége (2020) és várossá nyilvánításának időpontja

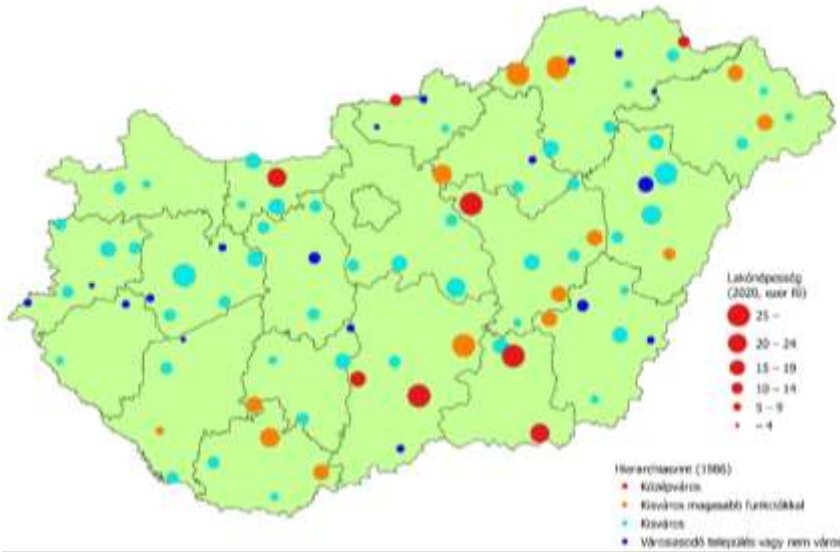
Forrás: KSH, Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

A városi rangjukat már 1945 előtt elnyert települések elsősorban az Alföldön, míg az 1945–1979 közötti időszak új kisvárosai a középhegységek és általában a Dunántúl térségeiben jelentek meg. Az 1980-as évet nemcsak azért tekintettük határkönek, mert ekkor volt az első olyan népszámlálás, amely többségben találta a városi jogállású településeken élőket, de az új évtized a városok számának látványos növekedését is eredményezte: közel annyi település emelkedett városi rangra, mint a megelőző három és fél évtizedben (1. ábra).

Érdekes eredményeket kapunk, ha azt vizsgáljuk, hogy e kisvárosállomány milyen viszonyban van az 1980-as évek településhierarchiájával. Az akkori Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált hierarchiavizsgálatok (Bassa et al. 1989) eredményeivel összevetve a jelen helyzetet, megállapítható, hogy a mai kisvárosok több mint 70%-a 1986-ban is „kisváros” vagy „kisváros magasabb funkciókkal” minősítést kapott. De – megfordítva a relációt – az is leírható, hogy az akkori kisvárosok több mint 90%-a, a magasabb funkciókkal is rendelkező kisvárosok közel 80%-a jelenleg is itt van a mintánkban. Az egybeesés egyébként még nagyobb lenne, ha agglomerálódó térségekhez tartozásuk miatt nem szűrtünk volna ki több olyan települést is, amelyek mindkét időpont hierarchiavizsgálatai alapján kisvárosnak minősültek. Mindez a *településhálózat konzervatív karakterére*, hosszú idő alatt bekövetkező módosulásaira hívja fel a figyelmet és alátámasztja a hierarchikus szempontok létjogosultságát. Változások például a korábban középvárosoknak tekintett települések lefelé mozgásában érhetők tetten: ugyanakkor e települések – az egyetlen Tata kivételével – ma is hiányos funkciójú középvárosok, azaz legfeljebb „félegységnyi” pozícióvesztés történhetett az esetükben (a bizonytalan megítélés oka a két hierarchiavizsgálat nevezéktanának eltérése). Mai kisvárosaink jelentős része (16 db – 18%) „városiasodó” településnek számított az 1980-as években, tehát történt felemelkedés is. Valójában azonban Dunaföldvár és Gárdony felívelése a leglátványosabb, hiszen 1986-ban még városiasodó településnek sem tekintették e két dunántúli kisközpontot (2. ábra).

2. ábra

A kisvárosok lakónépessége (2020) és városhierarchián belüli pozíciója az 1980-as években

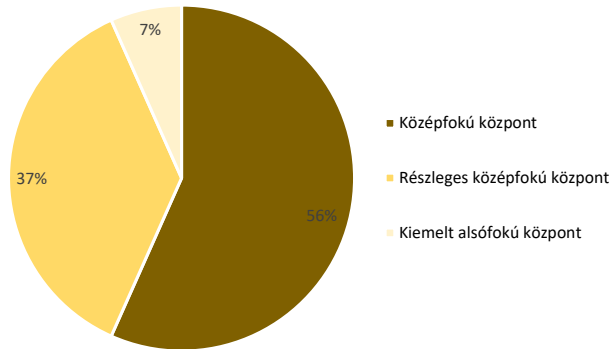

Forrás: KSH, Bassa et al. (1989), Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

Az 1971. évi *Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióban* kisvárosaink több mint 90%-a középfokú vagy részleges középfokú központ minősítést kapott, miközben az OTK középfokú és részleges középfokú központjainak 70-80%-a az általunk értelmezett mai kisvárosok körében található. Itt a változás a korábban kiemelt alsófokú központok közé sorolt települések (6 db – 7%) felemelkedésében ragadható meg: a vizsgálatok alapján közülük öt „városiasodó”, egy pedig „nem város” településnek számított az 1980-as években (3–4. ábra).

3. ábra

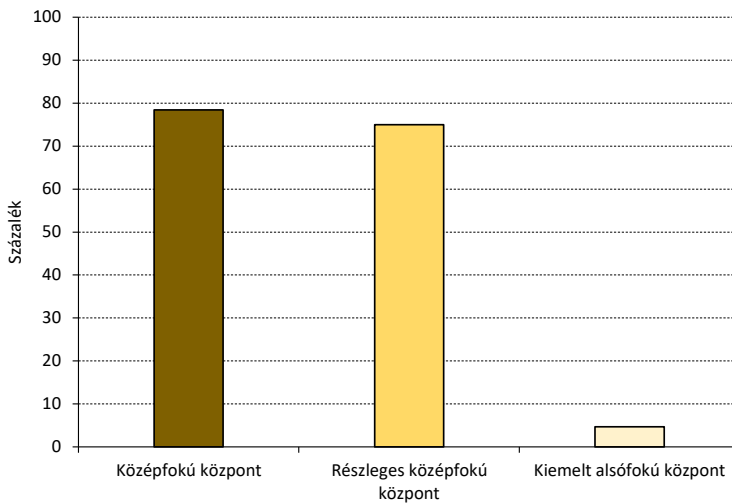
A mai kisvárosok megoszlása OTK központrendszerében betöltött pozíciójuk szerint

Forrás: Beluszky (1999), Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

4. ábra

A mai kisvárosok súlya az OTK releváns központkategóriáiban;

Forrás: Beluszky (1999), Kovács et al. (2021) alapján saját szerkesztés.

Végül, érdemes egy pillantást vetni azon települések körére, amelyeket a *hierarchia-és/vagy a komplex várostípus-vizsgálatok alapján kizártunk*, de egy közigazgatási jogállás- és népesség-alapú (30 ezres határt figyelembe vevő) lehatárolás esetén kisvárosoknak minősültek volna. *Magasabb hierarchiaszintbe tartozásuk* (teljes funkciójú középvárosok) miatt nem számoltuk a kisvárosok köréhez Esztergom, Gyöngyös, Gyula, Keszthely, Orosháza és Siófok városát. Ezek többsége még egy-két évtizeddel ezelőtt is 30 ezres lélekszámot meghaladó település volt, ráadásul megyei jogú és megyei funkciókkal rendelkező város is akad közöttük. A 30 ezres lélekszámot soha el nem ért Keszthely és Siófok pedig a specifikus adottságokkal bíró balatoni agglomerálódó térség legnagyobb városai, ahol az idegenforgalom felhajtó ereje is hozzájárul kisvárosok közül történő kiemelkedésükhöz. A kisváros-releváns hierarchiaszintekbe tartozó, 30 ezer lakos alatti települések közül *agglomerációs karaktere* miatt szelektáltuk ki Budakeszit, Budaörsöt, Dorogot, Kistarcsát, Monort és Szentendrét, melyek értelmezésünkben (többnyire) a főváros közelsége miatt nem minősülnek kisvárosi környezeteknek. Jól mutatja ezt Budaörs kisebb megyeszékhelyekkel összevethető méretű gazdasága. Végül, az általunk figyelembe nem vett, *kisvárosok alatti hierarchiaszintekbe tartozó*, gyakran nagyvárosi térségekben is elhelyezkedő 30 ezer fő alatti faluvárosok és címzetes városok száma összesen 214 db volt. Kísérletképpen összegyűjtöttük azokat a településeket, amelyek 1990 és 2020 között lefelé vagy felfelé átlépték a kisváros-lehatárolásoknál gyakran alkalmazott 30 ezres vagy 20 ezres küszöb-értéket. Előbbiek száma 12 db, utóbbiaké 19 db volt (a nagyarányú népességnövekedést mutató Szigetszentmiklós mindkét csoportban szerepelt). A főváros térségén kívül (Mosonmagyaróvár kivételével) minden település veszített népességéből, de ez – mutatva a településrendszer relatív stabilitását – egyetlen esetben sem jelentett érdemi lecsúszást a városhierarchiában. Ha történt is jelentős változás, az inkább feljebb lépés volt, és a budapesti agglomerációra korlátozódott.

A hazai kisvárosok gazdasági teljesítőképessége

A korábban bemutatott módszertan alapján kiszámolt települési gazdasági erő városkategóriák szerint összesített adatai mind a városgazdaságok abszolút mérete (TGE egy településre), mind a városgazdaságok átlagos fejlettsége (TGE egy lakosra) alapján a *kisvárosok köztes helyzetét* mutatják. A hierarchiában magasabb pozíciókat elfoglaló nagy- és középvárosok összevont adatai mindkét mutató alapján jobbak, míg a kisvárosok alatt elhelyezkedő funkcióhiányos vidéki városok gyengébbek. Érdekeség, hogy a két mutató 2008 és 2019 közötti dinamikájában is köztes helyet foglalnak el a kisvárosok a lassabb növekedést mutató nagy- és középvárosok, illetve a dinamikusabb

funkcióhiányos vidéki városok között. Viszonylag közel áll átlagok terén a kisvárosok köréhez az agglomerációs és lakóvárosok csoportja, azonban jól mutatja ez utóbbi településkör hierarchiasemleges, nagyon eltérő méretű és fejlettségű településeket integráló jellegét, hogy az átlagok mögött ebben az esetben minden más kategóriát meghaladó relatív szórásértékek vannak, azaz erősebben differenciálódik ez a településkör a többinél. További érdekesség, hogy az általunk lehatárolt kisvároskör tagjai gazdaságuk abszolút méretei alapján 2019-ben egységesebbek (kisebb relatív szórást mutatnak), mint bármelyik másik városkategória, míg fejlettség terén jobban differenciálódnak, mint a nagy- és középvárosok településméreteiben egyébként változatosabb csoportja (2. táblázat). A gazdasági fejlettséget kifejező mutató hierarchiaszint emelkedésével párhuzamos növekedése és egységesebbé válása a szocialista időszak (nagy)városközpontú – különösen a megyeszékhelyeket preferáló – fejlesztéspolitikájának, illetve az érintett településkör kumulálódó előnyeinek következménye.

2. táblázat

A települési gazdasági erő városkategóriák közötti eltérései

	<i>Nagy- és közép- városok</i>	<i>Kis- városok</i>	<i>Funkció- hiányos vidéki városok</i>	<i>Agglomerá- ciós és lakó- városok</i>	<i>Összesen</i>
TGE egy településre (2008, millió forint)	191 903	31 502	9 168	28 359	36 597
TGE egy településre (2019, millió forint)	311 492	52 711	16 870	48 896	61 291
TGE egy településre (2008, relatív szórás %)	74,9	65,6	57,8	128,7	193,6
TGE egy településre (2019, relatív szórás %)	77,6	60,7	62,4	109,8	188,5
TGE egy lakosra (2008, millió forint)	2,72	2,12	1,66	2,51	2,38
TGE egy lakosra (2019, millió forint)	4,67	3,81	3,24	4,05	4,14
TGE egy lakosra (2008, súlyozott relatív szórás %)	25,6	38,9	45,6	57,9	41,3
TGE egy lakosra (2019, súlyozott relatív szórás %)	24,1	32,8	40,1	40,8	33,6
TGE egy településre (dinamika)	162	167	184	172	167
TGE egy lakosra (dina- mika)	171	180	195	161	174

Forrás: Kovács et al. (2021), továbbá KSH és NAV adatai alapján saját szerkesztés.

Nagy- és középvárosok: regionális központok, megyeközpontok, illetve teljes funkciójú középvárosok, amelyek – két komplett kistérségi központ kivételével – legalább középtájközpontok. Funkcióhiányos vidéki városok: faluvárosok és címzetes városok, melyek egyúttal nem agglomerációs vagy lakóvárosok. Agglomerációs és lakóvárosok: teljes funkciójú középvárosoktól a címzetes városokig minden olyan település, amely agglomerációs vagy lakóváros.

Közelebbről vizsgálva az általunk lehatárolt kisvárosok (*abszolút*) települési gazdasági erejét, megállapíthatjuk, hogy e csoporton belül is *differenciál a hierarchiában elfoglalt pozíció*: a hiányos funkciójú középvárosok átlagos gazdaságmérete és gazdaságméreteik egységessége a legnagyobb, egyúttal ezek mutatták a legmérsékeltbb növekedési dinamikát 2008 és 2019 között. Másrészt, a hiányos funkciójú kisvárosok gazdaságmérete és gazdaságméreteik egységessége a legkisebb, növekedési dinamikájuk pedig a legnagyobb. Figyelemre méltó, hogy a csoport egésze szintjén *csekély különbségek vannak a Dunántúl és Kelet-Magyarország között* a kisvárosi gazdaságok átlagos méretében és differenciáltságában, míg dinamika terén a kelet-magyarországi települések valamelyest jobban teljesítettek a dunántúliaknál (3. táblázat).

3. táblázat

Települési gazdasági erő egy településre (jelentőség), hierarchiaszintek és nagyrégiók szerint

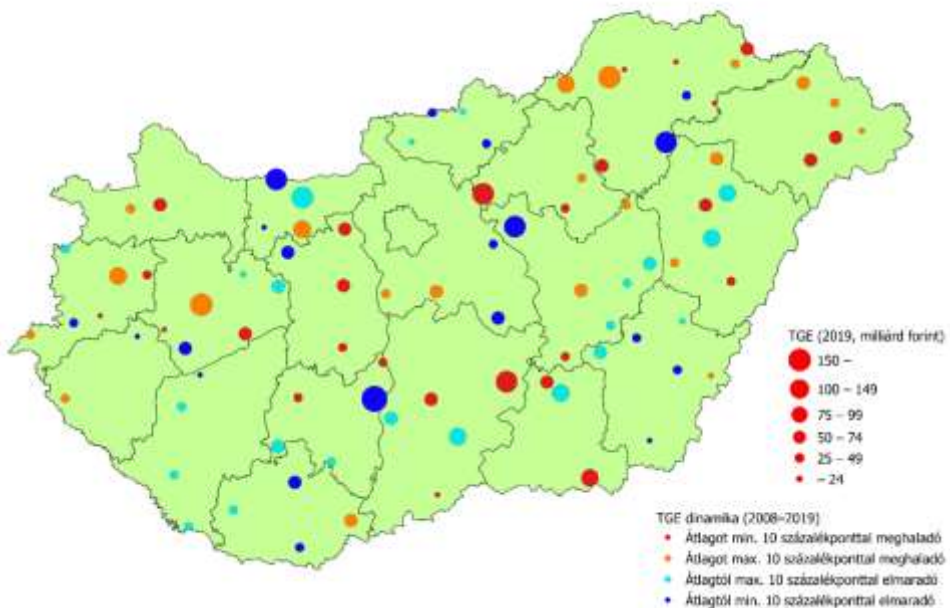
<i>N=90</i>	<i>Hiányos funkciójú középváros</i>	<i>Teljes funkciójú kisváros</i>	<i>Hiányos funkciójú kisváros</i>	<i>Összesen</i>
TGE egy településre a Dunántúlon (2019, millió Ft)	81 927	49 979	35 146	52 415
TGE egy településre Kelet-Magyaror- szágon (2019, millió Ft)	82 622	48 966	22 795	52 918
TGE egy településre összesen (2019, millió Ft)	82 390	49 391	28 645	52 711
TGE egy településre a Dunántúlon (2019, relatív szórás %)	53,1	46,3	67,8	61,6
TGE egy településre Kelet-Magyarorszá- gon (2019, relatív szórás %)	34,2	53,0	47,5	60,2
TGE egy településre összesen (2019, relatív szórás %)	41,4	50,2	67,0	60,7
TGE dinamika a Dunántúlon (2008. évi érték %-ában)	152	166	182	164
TGE dinamika Kelet-Magyarországon (2008. évi érték %-ában)	170	168	178	170
TGE dinamika összesen (2008. évi érték %-ában)	164	167	181	167

Forrás: Kovács et al. (2021), továbbá KSH és NAV adatai alapján saját szerkesztés.

Rápillantva az egyes kisvárosokat ábrázoló, települési gazdasági erő és dinamika kapcsolatát mutató térképre, megállapítható, hogy a kiemelkedő méretű városgazdaságok között kevés dinamikus szereplő található (5. ábra). Gazdaságuk szerkezetében az ipar majdnem minden esetben erősen felülreprezentált (50% körüli, sőt azt felülmúló arányokat produkál) a 2011. évi népszámlálás adatai alapján, ami jól mutatja, hogy kisvárosi léptékben az ipari hálózatokba kapcsoltág mértéke komoly szerepet játszik a városgazdaságok méretének differenciálásában. Több esetben a szocialista időszak (nehéz)iparosításáig vezethetők vissza a nagyság okai. Paks elsősorban az atomerőművének, Kazinbarcika és Tiszaújváros a vegyiparának (utóbbi újabb keletű elektronikai iparának is), Jászberény a hűtőgépgyár és az aprítógépgyár bázisán létrejött szereplőknek, Ajka alumíniumiparának (továbbá számottevő járműalkatrész-gyártásának és elektronikai iparának) köszönheti pozícióját. Más esetekben elsősorban a rendszerváltás utáni külföldi (ipari) működőtőke-befektetések tehetők felelőssé az előkelő pozíciókért. Komáromban a korábbi vegyipar (kőolajfeldolgozás) mellett az elektronikai iparnak és az elektromobilitásnak alakultak ki jelentős hazai gyártó üzemei, míg Hatvan a járműelektronikai alkatrészgyártás egyik legjelentősebb hazai telephelyévé vált. De az összes kiemelt szereplő közül egyedül Hatvan volt képes igazán dinamikus növekedésre a 2010-es évek gazdasági válságot követő újraiparosodási hullámának időszakában, ahol a hivatkozott iparág kulcsszereplője több lépcsőben bővítette gyártókapacitásait. A nagyobb gazdaságok között említést kell tennünk Kiskunfélegyházáról, amely sem a szocialista (nehéz)iparosítás örökségéből élő városok, sem a rendszerváltás után preferált külföldi működőtőke-beruházási célpontok közé nem sorolható be: jó példája ugyanakkor annak, hogy a hagyományos iparágak (élelmiszeripar, könnyűipar) továbbra is komoly szerepet játszhatnak egyes kisvárosok gazdaságában. Végül, Tata helyzete sajátos: jelentős az ipar teljesítménye a helyi gazdaságban, de a település speciális funkciói (pl. garnizonváros) és számottevő turizmusa miatt a szolgáltató szektor súlya mégis nagyobb.

5. ábra

A kisvárosok gazdasági ereje (2019) és dinamikája (2008–2019)

Forrás: Saját szerkesztés.

A kiemelkedő dinamikájú települések között ugyanakkor számos kisebb méretű, kedvezőbb földrajzi helyzetű (Bácsalmás, Dunaföldvár, Gárdony) vagy periférikus térségben elhelyezkedő *kisváros* is található: Bácsalmás, Edeleny, Mátészalka, Nyírbátor, Sátoraljaújhely, Tokaj a külső, Heves, Sárbogárd, Tamási, Vasvár a belső perifériákon jó példák (5. ábra). Utóbbiak dinamikája arra utalhat, hogy a gazdasági szereplők hazai (humán) erőforrások bekorlátozódása miatt bekövetkező területi expanziójából kivették a részüket. Másrészt, a kiugró teljesítmények (pl. Nyírbátor, Dunaföldvár) mögött ebben a településkörben is gyakori az iparosítás szerepe.

A *városgazdaságok fejlettségét* kifejező egy lakosra jutó települési gazdasági erő tükrében már részben eltérő a kép. Egyrészt, a *hierarchia mentén mutatkozó különbségek* itt is megvannak: a hiányos funkciójú középvárosok fejlettségi mutatói magasabbak és csekélyebb dinamikát mutatnak. Ennek ellentétéként, a hiányos funkciójú kisvárosok rendelkeznek a legalacsonyabb fejlettségi mutatóval, ami ugyanakkor a legnagyobb dinamikát produkálja. Másrészt, ebben az esetben – legalábbis a fejlettségi mutató átlaga

és dinamikája alapján – a *Dunántúl és Kelet-Magyarország közötti különbségek* is nagyobbak. A Dunántúlon fejlettebb, de a csoportátlagtól elmaradó dinamikájú kisvárosokkal találkozhatunk, míg Kelet-Magyarországon elmaradottabb, de gyorsabb növekedési ütemet felmutató kisvárosok jellemzőek. Érdekesség, hogy a fejlettségi mutató relatív szórása – szemben a városgazdaságok abszolút méreténél tapasztaltakkal – sem hierarchiaszintek, sem nagyrégiók szerint nem mutat markáns különbségeket (4. táblázat).

4. táblázat

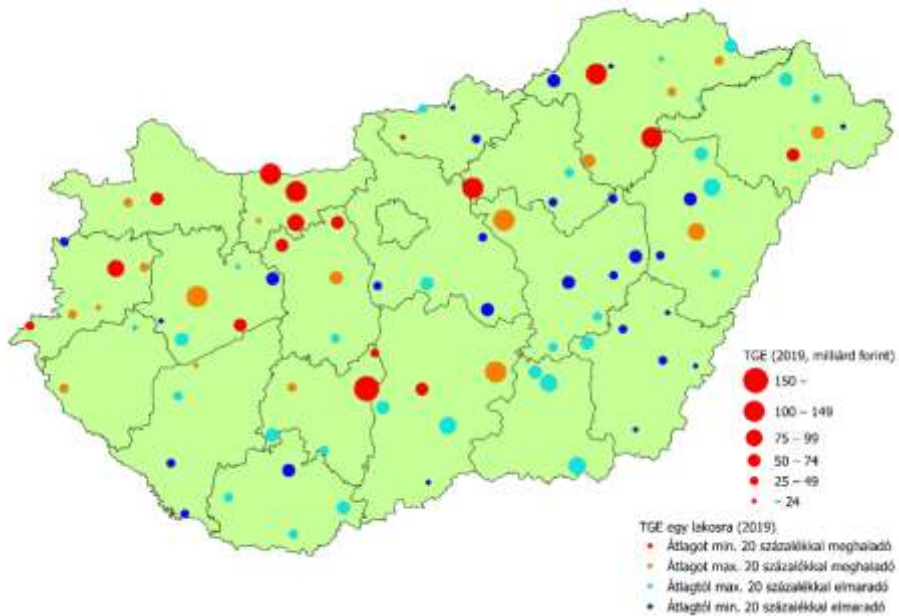
Települési gazdasági erő egy lakosra (fejlettség), hierarchiaszintek és nagyrégiók szerint;

<i>N=90</i>	<i>Hiányos funkciójú középváros</i>	<i>Teljes funkciójú kisváros</i>	<i>Hiányos funkciójú kisváros</i>	<i>Összesen</i>
TGE egy lakosra a Dunántúlon (2019, millió Ft)	4,70	3,96	4,40	4,23
TGE egy lakosra Kelet-Magyarországon (2019, millió Ft)	3,81	3,52	2,84	3,56
TGE egy lakosra összesen (2019, millió Ft)	4,07	3,70	3,58	3,81
TGE egy lakosra a Dunántúlon (2019, súlyozott relatív szórás %)	40,7	28,0	18,5	32,5
TGE egy lakosra Kelet-Magyarországon (2019, súlyozott relatív szórás %)	22,8	35,2	22,2	30,7
TGE egy lakosra összesen (2019, súlyozott relatív szórás %)	32,6	32,7	29,8	32,8
TGE/fő dinamika, a Dunántúlon (2008. évi érték %-ában)	163	178	185	175
TGE/fő dinamika, Kelet-Magyarországon (2008. évi érték %-ában)	186	180	194	184
TGE/fő dinamika összesen (2008. évi érték %-ában)	178	179	191	180

Forrás: Kovács et al. (2021), továbbá KSH és NAV adatai alapján saját szerkesztés.

6. ábra

A kisvárosok gazdasági ereje és fejlettsége (2019)

Forrás: Saját szerkesztés.

A települési gazdasági erő és fejlettség kapcsolatát ábrázoló térkép alapján ugyanakkor több kiegészítő megjegyzés is tehető (6. ábra). Egyrészt, a *kiemelkedő méretű városgazdaságok* kivétel nélkül *átlag feletti fejlettségi kategóriákba* sorolódnak: Hatvan, Kazincbarcika, Komárom, Paks, Tata, Tiszaújváros az első, míg Ajka, Jászberény és Kiskunfélegyháza a második kategóriába. Másrészt, kitekintve a kisebb városgazdaságokra is, a *hasonló fejlettségű szereplők* megoszlása látványosabb földrajzi egybeeséseket produkál. A legfejlettebb városgazdaságok jellemzően a Dunántúl északi és középső részén (a legnagyobbak mellett Balatonfüred, Bicske, Csorna, Dunaföldvár, Mór, Oroszlány, Sárvár, Szentgotthárd) és részben a középhegységi tengely keleti szárnyán vagy annak folytatásában (a legnagyobbak mellett Nyírbátor, Rétság), míg az elmaradott szereplők az Alföldön és a Dunántúl déli részén látszódnak jobban tömörülni. A fejlettnek számító kisebb városgazdaságokat vizsgálva az is megállapítható, hogy valamelyest lazul a kapcsolat az ipar jelentőségével: Balatonfüred, Bicske vagy

Kiskőrös példája jól mutatja ezt. A fejlettebb kisvárosok „*többpólusú városként*”, esetleg „*fürdővárosként*” jelennek meg Pirisi Gábor (2008) kisváros-tipizálási rendszerében: míg az első típusnál a gazdaság más települési szférákkal arányos súlya, utóbbinál a kisváros specifikus turisztikai karaktere hangsúlyos. Kivételt képez ugyanakkor az intézményvárosként besorolt Nyírbátor és a lakóvárosok között elkönyvelt Bicske: megjelenésük a komolyabb gazdasági háttérrel rendelkező kisvárosok körében jelentős helyi gazdaságot érintő változásokra utal a vizsgált időszak elejéhez képest. Utóbbi esetben ugyanakkor felvetődik a települési gazdasági erő becslési módszeréből fakadó anomália lehetősége is: a Budapest és Tatabánya közé ékelődő településen jelentős lehet az ingázó munkavállalók SZJA adatainak torzító hatása.

Konklúzió

Gondolatkísérletünk alapja az volt, hogy a kisvárosi gazdaságok kutatásának fontos szempontja a *helyi környezet karaktere*, ami a *központi funkciók* mennyiségét és minőségét mérlegelő hierarchiavizsgálatok, illetve a funkcionális és térszervező szerepeket is figyelembe vevő komplex várostípus-vizsgálatok eredményeire történő alapozást indokolta. A Magyarország Nemzeti Atlaszában publikált eredményekből merítve, *hierarchiában és térben szűkített értelmezését* alkalmaztuk a kisvárosok fogalmának, egyrészt (vertikálisan) elkülönítve azokat a városi funkciók terén határozottan erősebb vagy gyengébb pozícióban lévő településektől, másrészt (horizontálisan) figyelmen kívül hagyva azokat a kisvárosokat, amelyek nagyvárosi térségek részeinek tekinthetők, és így nem kisvárosi gazdasági környezetet kínálnak.

Cikkünk második részében az így lehatárolt kisvárosállomány 90 tagját pozicionáltuk *települési gazdasági erejük* tükrében a városállományon belül, valamint vizsgáltuk differenciálódásukat. Eredményeink a városállomány egészét tekintve és a kisvárosok csoportján belül is *a hierarchia differenciáló szerepét* mutatták nemcsak a városgazdaságok abszolút mérete, de fejlettsége terén is, ami a viszonylag egységes kisvároskörben végzett vizsgálataink alapján – a *fejlettség* dimenziójában – *Nyugat és Kelet közötti különbségekkel* is kiegészült. A kiugró abszolút és relatív teljesítmények a kisvárosok körében erősen kötődnek az ipar helyi jelentőségéhez, amit csupán néhány esetben előztek meg egyéb – jellemzően szolgáltató – tevékenységek. Mindez felértékeli az *ipari hálózatokba kapcsolódás* körülményeinek és kimeneteinek vizsgálatát.

Míg a városgazdaságok abszolút méretéhez és fejlettségéhez kapcsolódó eredmények többnyire összhangban vannak a *kisvárosok telephelyi hátrányairól* szóló szakirodalmi alapvetésekkel, a kisebb méretű és periférikusabb térségekben fekvő városgazda-

ságok dinamikusabb növekedése *ellentmondani látszik* a helyi gazdasági környezet korlátairól írottaknak. Az anomália sejthető módon nemcsak a gazdasági szereplők településválasztásának esetleges földrajzi expanziójára és a kis/kevésbé fejlett városgazdaságok esetében mutatkozó alacsony bázis előnyére vezethető vissza: a helyi adókiivetési gyakorlat egységesebbé válása, vagy például a minimálbér bevonása a személyi jövedelemadózás rendszerébe olyan változások a vizsgált időszakban, amelyek a kedvezőtlen helyzetű települések gazdasági erejének kimutatására erősebb hatással lehettek.

Irodalom

- Alpek B. L., Oláh D. (2021): A magyar települések innovációs potenciáljának dimenziói. *Területi Statisztika*, 61(6), 712–738. <https://doi.org/10.15196/TS610602>
- Atkinson, R. (2019): The Small Towns conundrum: What do we do about them? *Regional Statistics*, 9(2) 1–17. <https://doi.org/10.15196/RS090201>
- Bajmócy P. (1999): A szuburbanizáció sajátosságai Pécs környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2), 127–138.
- Bajmócy P. (2014): A szuburbanizáció két évtizede Magyarországon. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 11(2), 6–17.
- Bańsky, J. (ed.) (2022): *The Routledge Handbook of Small Towns*. Routledge, New York – London.
- Baranyi B., Balcsók I. (2003): Mátészalka: siker vagy reményt keltő kitérés kísérlet? In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 188–211.
- Bassa L., Beluszky P., Dövényi Z., Tóth J. (1989): Népeesség, települések, lakás- és közműellátottság. In: *Magyarország Nemzeti Atlasza*. Kartográfiai Vállalat, Budapest, 103–144.
- Bácskainé Pristyák E., Kókai S. (2012): Az agglomerálódás és a szuburbanizáció jellemzői a nyíregyházi településgyűttesben/szuburbiában. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 1(2), 87–103.
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs.
- Beluszky P., Győri R. (2004): Fel is út, le is út... Városaink településhierarchiában elfoglalt pozícióinak változásai a 20. században. *Tér és Társadalom*, 18(1), 1–41. <https://doi.org/10.17649/TET.18.1.929>
- Beluszky P., Győri R. (2006): Ez a falu város! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata a következményei 1990 után). *Tér és Társadalom*, 20(2), 65–81. <https://doi.org/10.17649/TET.20.2.1054>
- Beluszky P., Sikos T. (2020): *Városi szerepkör, városi rang*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Crescenzi, R., Iammarino, S. (2017): Global investments and regional development trajectories: the missing links. *Regional Studies*, 51(1), 97–115. <https://doi.org/10.1080/00343404.2016.1262016>
- Csapó T., Kocsis Zs. (szerk.) (2006): *Agglomerációk és szuburbanizálódás Magyarországon*. Savaria University Press, Szombathely.
- Csapó T., Kocsis Zs. (2008): A városossá válás reformja. *Területi Statisztika*, 48(6), 645–650.
- Csatári B. (2003): Az alföldi városok átalakulásának összetevői. In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 55–77.
- Csomós Gy. (2015): The ranking of cities as centres of the Hungarian economy, 1992–2012. *Regional Statistics*, 5(1), 66–85. <https://doi.org/10.15196/RS05104>

- Dövényi Z. (2009): „Város az, ami magát annak nevezi”. *Tünődések Tóth József tanulmánya kapcsán. Területi Statisztika*, 49(1), 3–7.
- Dövényi Z., Kovács Z. 1999: A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2), 35–57.
- Duró A., Tóth K. (2003): Kalocsa: kisváros nagy feladatokkal. In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 212–236.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó L. (2009): A településhálózat és annak alakítása (A városokról folyó diskurzus folytatása). *Területi Statisztika*, 49(3), 257–263.
- Grossmann, K., Mallach, A. (2021): The small city in the urban system: complex pathways of growth and decline. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 103(3), 169–175. <https://doi.org/10.1080/04353684.2021.1953280>
- Gwosdz, K., Domański, B., Bilska-Wodecka, E. (2020): Localised capabilities as an intermediating factor in the transition from an old to a new development path: The case of post-socialist industrial towns. *Moravian Geographical Reports* (28) 2: 124–135. <https://doi.org/10.2478/mgr-2020-0010>
- Horeczki R. (2020): *Kisvárosi fejlődési utak. A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- Horeczki R., Egyed I. (2021): Small towns development in peripheral areas. *DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 13(2), 52–65. <https://doi.org/10.32725/det.2021.013>
- Kiss J. P. (2003): Az alföldi városok fejlődésének adottságai az 1990-es évek új feltételrendszerében. In: Timár J., Velkey G. (szerk.): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba-Budapest, 39–54.
- Koós B. (2004): Adalékok a gazdasági szuburbanizáció kérdésköréhez. *Tér és Társadalom*, 18(1), 59–71.
- Kovács Z. (1999): A szuburbanizáció jellemzői a budapesti agglomerációban (Esettanulmányok). *Földrajzi Értesítő*, 48(1–2) 93–125.
- Kovács Z., Beluszky P., Tóth G., Egedy T. (2021): Városok. In: *Magyarország Nemzeti Atlasza – Társadalom*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóintézet, Földrajztudományi Intézet, Budapest, 116–127.
- Kovács Z., Sági Zs., Dövényi Z. (2001): A gazdasági átalakulás földrajzi jellemzői a budapesti agglomerációban. *Földrajzi Értesítő*, 50(1–4), 191–217.
- Kozma G., Czimre K., Teperics K., Péntes J. (2022): A helyi önkormányzatok helyiadó-kivetési gyakorlatának vizsgálata a hazai kedvezményezett településeken, 1997–2020. *Területi Statisztika*, 62(6), 663–682. <https://doi.org/10.15196/TS620602>
- Kőszegfalvi Gy. (2008): Agglomerálódó térségnek jól jön az új város. *Területi Statisztika*, 48(4), 377–379.
- Kristóf A. (2018): *A szuburbanizáció társadalmi-gazdasági hatásai és következményei a miskolci agglomerációban*. Doktori (PhD) értekezés. DE TTK Földtudományok Doktori Iskola.
- Lengyel I. (2021): *Regionális és városgazdaságtan*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- Lőcsei H., Nemes Nagy J. (2003): A Balatoni régió gazdasági súlya és belső térszerkezete. In: Nemes Nagy J. (szerk.). *Kistérségi mozaik*. Regionális Tudományi Tanulmányok 8. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 134–149.

- Lux G. (2013): Kritikus tömeg alatt: a fejlesztési együttműködés lehetőségei a kisebb nagyvárosokban. *Tér és Társadalom*, 27(4), 52–74. <https://doi.org/10.17649/TET.27.4.2512>
- Martyin Z. (2015): A turizmus hatása egy kisváros funkcionális változásaira – Mórahalom példája. *Településföldrajzi Tanulmányok*, 4(2), 135–148.
- Mayer, H., Lazzeroni, M. (eds.) (2022): *A Research Agenda for Small and Medium-Sized Towns*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham (UK) – Northampton (US).
- Molnár B. (2006): A magyarországi kis- és középvárosok globalizációs típusai. *Tér és Társadalom*, 20(4), 67–83. <https://doi.org/10.17649/TET.20.4.1078>
- Molnár E. (2007): *Megújulás vagy csendes vegetálás? Az észak-alföldi kisvárosok feldolgozóipara az ezredfordulón*. Doktori (PhD) értekezés. DE TTK Földtudományok Doktori Iskola.
- Molnár E. (2015): Martfű: egy cipőgyártó kisváros múltja és perspektívái. *Földrajzi Közlemények*, 139(2), 132–146.
- Molnár E. (2016): Gazdasági alapok és népességmegtartó képesség a 21. századi Mezőtúron. In: Forray K., Kozma T., Molnár E. (szerk.): *Mezőváros új szerepben*. HERA – HTSART – ÚMK, Budapest, 97–111.
- Molnár E., Dézsi Gy., Lengyel I. M., Kozma G. (2018): Vidéki nagyvárosaink gazdaságának összehasonlító elemzése. *Területi Statisztika*, 58(6), 610–637. <https://doi.org/10.15196/TS580604>
- Molnár, E., Saidi, F. A., Szabó, K. (2022): Strategic coupling on the European periphery: A case study of a small Hungarian town. *Tér és Társadalom*, 36(3), 122–144. <https://doi.org/10.17649/TET.36.2.3424>
- Nagy E., Nagy G. (2008): A városok gazdasági potenciálja. A településhálózat fejlesztését célzó politika megalapozása a gazdaság oldaláról. Városok az átalakuló gazdasági térszerkezetben. *Falu, Város, Régió*, 15(3), 32–42.
- Nemes Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák. a piacgazdasági átmenetben. *Földrajzi Közlemények*, 120(1), 31–48.
- Nemes Nagy J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők? In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Térségi és települési növekedési pályák Magyarországon*. Regionális Tudományi Tanulmányok 9. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest, 5–42.
- Pénzes J. (2014): *Periférikus térségek lehatárolása. Dilemmák és lehetőségek*. Didakt, Debrecen.
- Pénzes J. (2015): A területi centrum-periféria viszonyok változása az Alföldön. In: Tésits, R., Alpek, B. L. (szerk.): *A mi geográfiánk – Tóth József emlékezete*. Publikon Kiadó, Pécs, 353–366.
- Pénzes J., Molnár E., Pálóczi G. (2014): Helyi munkaerő-piaci vonzáskörzetek az ezredforduló utáni Magyarországon. *Területi Statisztika*, 54(5), 474–490.
- Pirisi G. (2008): *A magyar kisvárosok differenciált fejlődése a rendszerváltozás után*. Doktori (PhD) értekezés. Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola.
- Pirisi G. (2009): Differenciálódó kisvárosaink. *Földrajzi Közlemények*, 133(3), 313–325.
- Pirisi G., Kiss B., Máté É. (2016): A kisvárosok szerepe a munkaerő-ingázásban. *Területi Statisztika*, 56(4), 415–437. <https://doi.org/10.15196/TS560404>
- Pirisi G., Lovász V. (2017): Esztergom – egy sikertelen kisváros? *Területfejlesztés és Innováció*, 11(2), 17–28.
- Pirisi G., Sókuti Zs. (2013): Egy zsugorodó ipari kisváros: a gazdasági szerkezetváltás településszerkezeti hatásai Ajkán. *Területfejlesztés és Innováció*, 7(2), 19–31.
- Pirisi G., Trócsányi A. (2009): Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 49(2) 137–147.
- Pirisi G., Trócsányi A. (2014): Shrinking small towns in Hungary: the factors behind the urban decline in "small scale". *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 131–147.

- Rechnitzer J., Cszmadia Z., Grosz A. (2004): A magyar városhálózat tudásalapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 18(2), 117–156. <https://doi.org/10.17649/TET.18.2.949>
- Rechnitzer J., Páthy Á., Berkes J. (2014): A magyar városhálózat stabilitása és változása. *Tér és Társadalom*, 105–127. <https://doi.org/10.17649/TET.28.2.2623>
- Servillo, L., Atkinson, R., Hamdouch, A. (2017): Small and medium-sized towns in Europe: conceptual, methodological and policy issues. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 108(4), 365–379. <https://doi.org/10.1111/tesg.12252>
- Servillo, L., Atkinson, R., Smith, I., Russo, A., Sýkora, L., Demazière, C., Hamdouch, A. (2014): *TOWN. Small and medium sized towns in their functional territorial context*. ESPON & KU Leuven
- Stefán, K., Alpek, L. B., Karsai, V. (2019): The appearance of German direct investment in connection with the presence of German minority in Hungarian small towns. *Deturope*, 11(3), 250–263. <https://doi.org/10.32725/det.2019.036>
- Teperics K., Szilágyiné Czimre, K., Márton S. (2016): A tanuló városok és régiók területi megjelenése és társadalmi-gazdasági mutatókkal való kapcsolata Magyarországon. *Educatio*, 25(2), 245–259.
- Tóth J. (2008): Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról. *Vitairat. Területi Statisztika*, 48(3), 237–244.
- Váradi Zs. (2013): A vegyipar fellegvára (?): Kazincbarcika és térsége. In: Szirmai V. (szerk.): *Csinált városok a 21. század elején*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 133–158.

1. melléklet

A vizsgálatban szereplő kisvárosok komplex várostípusok és hierarchiaszintek szerint

Forrás: Kovács et al. 2021

2. melléklet

A vizsgálatban szereplő kisvárosok komplex várostípusok és hierarchiaszintek szerint

	<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>		<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>
1	Ajka	1	1	46	Makó	1	1
2	Bácsalmás	3	3	47	Marcali	2	2
3	Balassagyarmat	1	1	48	Mátészalka	1	1
4	Balatonfüred	4	2	49	Mezőkovácsháza	2	2
5	Balmazújváros	2	3	50	Mezőkövesd	2	2
6	Barcs	2	2	51	Mezőtúr	1	2
7	Békés	2	2	52	Mohács	1	1

	<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>		<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>
8	Berettyóúj-falu	1	2	53	Mór	2	2
9	Bicske	2	2	54	Nagyatád	2	2
10	Bonyhád	2	2	55	Nagykáta	2	2
11	Cellődmölk	2	2	56	Nagykőrös	1	2
12	Csongrád	2	2	57	Nyírbátor	2	2
13	Csorna	2	2	58	Oroszlány	2	3
14	Dabas	2	2	59	Ózd	1	1
15	Dombóvár	1	1	60	Paks	1	1
16	Duna-földvár	2	4	61	Páasztó	2	2
17	Edelény	3	3	62	Püspökladány	2	2
18	Encs	2	2	63	Ráckeve	2	2
19	Fehérgyarmat	2	2	64	Rétság	3	3
20	Fonyód	4	3	65	Sárbogárd	2	2
21	Füzesabony	3	3	66	Sarkad	3	3
22	Gárdony	4	3	67	Sárospatak	2	2
23	Gyomaendrőd	2	2	68	Sárvár	2	2
24	Hajdú-böszörmény	2	2	69	Sátoraljaújhely	1	1
25	Hajdúnánás	2	2	70	Siklós	2	2
26	Hajdúszoboszló	1	2	71	Sümege	2	3
27	Hatvan	1	1	72	Szarvas	2	2
28	Heves	2	2	73	Szécsény	2	3
29	Jászberény	1	1	74	Szeghalom	2	2
30	Kalocsa	1	1	75	Szentes	1	1
31	Kapuvár	2	2	76	Szentgotthárd	2	2
32	Karcag	1	1	77	Szerencs	2	2
33	Kazinbarcika	1	1	78	Szigetvár	2	1
34	Kisbér	3	3	79	Tamási	2	2
35	Kiskőrös	2	2	80	Tapolca	2	2
36	Kiskunfélegyháza	1	1	81	Tata	2	2

	<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>		<i>Város</i>	<i>Típus</i>	<i>Hierarchia</i>
37	Kiskunhalas	1	1	82	Tiszafüred	2	2
38	Kisújszállás	3	3	83	Tiszaújváros	2	2
39	Kisvárdá	1	1	84	Tokaj	2	3
40	Komárom	1	1	85	Törökszentmiklós	2	2
41	Komló	2	2	86	Várpalota	1	2
42	Körmend	2	1	87	Vásárosnamény	2	2
43	Kőszeg	2	2	88	Vasvár	2	4
44	Kunszent- márton	2	3	89	Zalaszentgrót	3	3
45	Lenti	2	2	90	Zirc	2	3

Típus: 1. Komplet kistájközpont; 2. Kistájközpont; 3. Alig-város; 4. Gyógyfürdő és üdülőváros.
 Hierarchia: 1. Hiányos funkciójú középváros; 2. Teljes funkciójú kisváros; 3. Hiányos funkciójú kisváros; 4. Faluváros.

Forrás: Kovács et al. 2021

Horeczki R. (2023): A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka? CITY.HU Várostudományi Szemle. 3(1), 79–93.

A társadalmi tőke a kisvárosok rejtett tartaléka?

Horeczki Réka¹

Absztrakt

A városok jelentősége a történelem során vitathatatlan. Gazdasági, kulturális és politikai tekintetben a hatalom allokációi, térszervező funkcióik látványosak. A városi fejlődés szakaszainak elkülönítése során két fejlődési ciklus tekinthető a kisvárosok szempontjából mérföldkőnek. A relatív dekoncentráció ciklusa, azaz más néven a szuburbanizáció, a mélységi urbanizáció szakasza. Ebben az időszakban a kis- és középvárosi hálózat megerősödése történt, amely a dezurbanizáció szakaszában folytatódhatott.

A tanulmány a kisvárosra vonatkozó város-vidék dichotómia vizsgálatok egyik kiemelt elemét helyezi középpontba: a kisvárosi életminőség és jóllét tényezőjét: a kisvárosi társadalmi tőkét; kísérletet téve a mérhetőségre vonatkozó elméletek összegyűjtésére. Esettanulmány segítségével mutatja be a két Somogy vármegyei kisváros társadalmi tőkéjének elemeit.

Kulcsszavak: kisváros, társadalmi tőke, urbanizáció, Magyarország

Abstract

The importance of cities and towns throughout history is indisputable. In economic, cultural and political terms, their allocation of power and spatial organisation functions are impressive. Their role in social reproduction reached a peak in 2008, when more than half of the world's population was urban. Today, the urban population (in every level) is still growing. My aim in examining towns is to synthesise the many different development paths and to classify individual phenomena into types. This synthesis is possible because behind the diversity there are common, mapped processes. There are common forces behind urban development and similar social problems. Two cycles of development can be considered as milestones for small towns in the differentiation

---

¹ tudományos főmunkatárs, Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

of stages of urban growth. The cycle of relative deconcentration, also known as suburbanisation, the phase of deep urbanisation. This period saw the consolidation of the small and medium-sized urban network, which continued in the phase of de-urbanisation.

Historically, the small town has always occupied an intermediate position between large towns and villages. Its social structure is more similar to that of villages, while the small town habitus is more comparable to larger cities. Yet it combines the positive aspects of both categories in the contrast: in addition to the existence of urban services and functions, it is still characterised by a sense of security, calm, a personality and a diversity of social relations. Small town identity, like the urban network, is relatively stable; so are the factors that are expressed as values for small town inhabitants.

The study focuses on a key element of the urban-rural dichotomy studies for small towns: the determinant of small town quality of life and well-being: small town social capital; in an effort to gather theories on measurability. It uses a case study to illustrate the elements of social capital in two small towns in Somogy County.

Keywords: small town, social capital, urbanization, Hungary

Bevezetés

A települések életminősége, élhetősége közötti különbségtételek a szépirodalomban és a tudományos életben is állandó vita tárgyát képezték. Petőfi Sándor verseiben is megtalálhatjuk a három településtípus, a falu-kisváros-nagyváros differenciáit.

„Hiába is dicséritek A szép természetet!
Az tart legföljebb veletek, Ki rossz gombát evett.
Szegény, szegény falusiak! S kisvárosbéliek!
Mi élünk csak valódilag, Mi boldog pestiek!”
/Petőfi Sándor: A boldog pestiek/

Vajon igaza lenne a költőnek? A nagyvárosi élet tenné csupán boldoggá az embereket? A középkortól kezdve ismeretes, hogy a városi levegő szabadabbá tesz, de vajon elégedetté és boldoggá is?

A tudományos és a laikus értelmezés alapján evidenciának tekinthető a városi és a vidéki gazdaság és a társadalmak eltérősége. A regionális tudományban hangsúlyozottan jelenik meg a településhálózat egyes elemei közötti és azon belüli fejlődési, gazdasági, társadalmi és környezeti tényezők elemzése (Gorzalak 2019; Horváth, Rechnitzer 2000; Hajdú, Horeczki, Rác 2017). A vidéki romantika és a nagyvárosi elidegenedés dichotómiája a mai napig meghatározó a tudományos diskurzusokban. Annak ellenére, hogy a

vidékszociológia újabb irányzatai ma már megkérdőjelezik a hagyományos vidék-város különbségek valóságát (Bell 2006; Short 2006). A falvak elkezdtek és talán lassan befejezik építeni azokat az intézményeket, szolgáltatásokat, amelyek korábban városi kiváltságoknak számítottak. A lakhatási és egyéb életkörülmények falusias és városias határmezsgyéi lassan elmosódnak (Konjar et. al. 2018). A funkcionális urbanizáció jegyei a nagyobb városok és térségük fejlődésében is megmutatkozik, ahol a közszolgáltatási rendszer működtetése települési szinten alapszolgáltatássá vált. A helyi önkormányzatok által nyújtott közszolgáltatások biztosítása, a közszolgáltatások elérhetősége tekintetében az ország területileg rendkívül differenciált, mind a városi, mind a vidéki térségeken belül is eltérő tipizálásra, kategóriák kialakítására nyílik lehetőség.

A vidéki térségek vizsgálata különösen kurrens téma, mivel hazánkban egyre több község és kisváros lélekszáma csökken 10.000 fő alá. Ezen kisvárosi térségek társadalmára ható negatív tendenciák: az elvándorlás okozta előregedés (Pirisi, Máté 2014), az etnikai szegregációk kialakulása (Váradi, Virág 2014), alacsony iskolai végzettség, alkoholizmus és mentális betegek számának növekedése, rosszabb életminőség (Fehér, Virág 2014). A területi egységek közötti különbségek feltérképezése ezen tendenciákra vonatkozóan történhet: az adott mikrotérségen belül, az egymáshoz földrajzilag is közel fekvő települések között (Murdoch 2000; Kovács, Farkas, Perger 2015); a nem helyspecifikus, de mikrotérségeken belül jelentkező problémákra összpontosítva (Szórényiné 2016); fejlettségi rangsorok felállításával – a problémát komplexen kezelve (Ilk 2010; Madarász és tsai. 2017); kistérségi egyenlőtlenséget (Nagy, Koós 2014) vagy járási versenyképességet vizsgálva (Lengyel és tsai 2015).

A rendszerváltozás utáni megváltozott munkaerő-piaci igények és gazdaságpolitikai helyzet a magyar településeken a lakosság csökkenését eredményezték (Beluszky-Sikos 2020). A településpolitika is nagymértékben meghatározta a kisvárosok életét, a koncentráció-közelség-kényelem szempontrendszer (Enyedi 2012) a városok fejlesztésének alapkövének tekinthető. A 3K szempontrendszert az Európai Unió vidékpolitikája a helyben, helyi értékekre alapozott helyi gazdaságfejlesztéssel egészítette ki, amellyel a hátrányos helyzetű térségek felzárkóztatását tűzte ki célul (EC 2005). Az önkormányzati működés a közszolgáltatások különböző minőségi szintű, és terjedelmű biztosítása, valamint a gazdasági szereplők számára kialakítható fizikai, jogi, helyi fiskális környezet alapvetően befolyásolja, sőt meghatározza egy település, egyes térségtípusok társadalmának, gazdaságának fejlődési, növekedési lehetőségeit. Ezek a lehetőségek, sajátosságok az egyes települések élhetőségének, életminőségének meghatározó elemei. A területi egységek közötti eltérések, egyenlőtlenségek értékelésére többféle modell használható. A leggyakoribb a statisztikai mutatók által definiált változók (komplex fejlettségi mutatók) használata, amelyek könnyen elérhetőek, viszont gyengeségük, hogy

régiós vagy nemzeti szinten számítnának, így a területi sajátosságokat nem veszik figyelembe. A települési szintig lefűrő kutatások értékesek, így olyan adatokhoz juthatunk, amelyek a statisztikai mutatók által fedve vannak. A kisvárosi esettanulmányok olyan szubjektív tartalmakat hordozhatnak, amelyek segíthetnek általánosítani egyes vizsgált tényezőket.

A települések és a társadalmi tőke közötti összefüggések

A társadalmi tőke definíció a fejlesztéspolitikában a közösségek megerősítésére, a közösség-vezérelt fejlesztés alapjául szolgál (Dale, Onyx 2005). Maga a fogalom alapja a társas élet (Portes 1998), a társadalmi hálózatok és normák (Putnam 2000), a társadalmi szervezetek és a hozzájuk kötődő bizalom (Newman, Dale 2007), amely egy innovatív, ismétlődő tevékenységnek tekinthető (Woolcock 2004). A társadalmi tőke különböző településtípusok közötti ellentétét Tönnies (1983) a városi társadalom és a falusi közösségek egyenlőtlenségeivel határozta meg, a társadalmi kapcsolatok mélységével és intenzitásával magyarázva. Relph (1976) szerint nem a települések mérete a döntő szempont, hanem az emberi tényező minősége, amely az épített környezetre is hatást gyakorol. Durkheim (1996) szintén a humán tényezőt helyezte a középpontba, az emberi kapcsolatok és társadalmi szerepek között határozott meg eltéréseket az egyes településtípusokon belül. A vidéki társadalom összetartó, erős társadalmi szerepmodellekkel operál, a társadalmi érintkezés szoros. Mindezzel ellentétes a városi társadalom, amely az egyént helyezi előtérbe; így a társadalmi érintkezés ritkul és felszínesebbé válik (Bodor, Grünhut, Horeczki 2018). Hasonló eredményt mutat Wirth (1938) tanulmánya, ahol már a városi társadalom negatívumai is feltűnnek (deviáns viselkedési formák, alkoholizmus, elszemélytelenedés stb.). Érdekes, hogy a tanulmányok minden esetben csak két végletként hivatkoznak a településekre, a kisvárosok társadalmára ezen szempontok alapján nem válik besorolhatóvá (Bodor, Grünhut, Horeczki 2017). Bourdieu (2005) habitus fogalma már nemcsak a településen belüli viszonyokat említi, hanem a települések közötti összeköttetéseket is; hangsúlyozza a kapcsolatokat az egyének és a közösségek között. Ezek a nexusok határozhatják meg a települési sikeresség alapjait (Walton, Roberts 2004). A kapcsolatok erősségét és ágazati jellegét vizsgálva Agnew (1987), a helységet a társadalmi interakciók összességéként határozza meg, hasonlóan Jacobs (1961) vizsgálataihoz a szomszédsági kapcsolatok mérésére a nagyvárosokban. Giddens (1994) úgy értelmezi a társadalmi tőkét, amely a jelentőségét és az erejét adja a településeknek; ha egy település előregedő vagy éppen erőteljesen cserélődő a humán tényező, akkor elveszítheti hagyományait, közössége jelentős részével. Ezáltal a hely szellemi-

sege is megszűnik, átalakul. A társadalmi tőke funkcionális értelmezésben az az erőforrás, amely támogatja és megkönnyíti az együttműködést, a közös cselekvéseket és tevékenységeket (Commins, Meredith 2002). A településeken belüli intézmények társadalmi kontextusának elemzéséhez hívta segítségül Coleman (1998) a társadalmi tőke fogalmát. A társadalmi tőkére erőforrásként hivatkozik, amely a gazdaságilag is hasznosítható kapcsolatrendszerben lesz látható. A gazdasági tőkefajtaként azonosított tőkeelem a fejlesztéspolitikában is megjelenik, az Európai Bizottság a következőképpen azonosítja: „... egy közösség vagy társadalom kooperációs és kollektív cselekvési képessége” (EC 2005). A társadalmi tőke közösségre gyakorolt funkciója az integráció és kohézió erősítésében, megtartásában jeleníthető meg. Az erős kötések, ún. F-kapcsolatok (families, friends, firms) hatékonyra képesek tenni a közösségeket, azaz anyagi tőkévé alakítják a társadalmi tőkét. A városi szövetek képesek erős kötések kialakítani, de jellemzően nem minden F-kapcsolat esetében. Így a hagyományos vidéki településekre jellemző elsősorban ez a típusú kötés. A kisvárosi társadalmak többsége – népessége, hagyományai, zártabb társadalmi révén – a vidéki településekre jellemző társadalmi tőke kapcsolatokat mutatja, azaz erősebbek az összetartó (ún. bonding) társadalmi tőke elemek, és hasonlóan szilárdak az összekötő (ún. bridging) elemek.

Mérhetővé tehető a kisvárosi társadalmi tőke?

A társadalmi tőke fogalmával és mérhetőségével kapcsolatosan az egyik gyengeség, hogy nincs egységesen elfogadott, közösen kialakított koncepció, metódus – hasonlóan a kisvárosok fogalmához és lehatárolásához. A szakirodalom átfogó mérési szemléletként tekint a társadalmi csoportok és csoporttagok, illetve a bizalom és civil szervezetek számára (Fukuyama 1999; Orbán, Szabó 2005). A fejezetben két kisvárosi példával szemléltetem, hogy milyen adatbázisok vagy adatfelvételek lehetnek szükségesek ahhoz, ha egy adott település vagy településtípus társadalmi tőkéjét mérni szándékozunk.

Attól függően, hogy a társadalmi tőkét a gazdasági tőke részeként kezeljük vagy a területi tőke vagy esetleg a kisvárosi sikeresség egy alkotóelemének tekintjük, beazonosíthatjuk versenyképességi, fejlettségbeli vagy élhetőségi tényezőként is. A fogalmak szinonimaként való használata több esetben már előfordul (Bódi-Böhm 2000; Bodor és tsai 2019; Enyedi 1997; Horváth 2015; Lukács 2008; Nagy 2011; Rechnitzer 1998; Timár, Velkey 2003). A társadalmi tőkét a gazdasági tőkeként kezelve azon mérhető tényezők kerülnek előtérbe, amelyek a helyi gazdaság számára profitábilis elemként azonosíthatók. A társadalmi tőke egyik legfontosabb jellemzője a bizalom, amely általánosított, az embertársakba vetett bizalmat, az intézményi bizalmat és az üzleti bizalmat is jelentheti. A gazdasági életben a bizalom kockázatcsökkentő tényezőként jelentkezhet

(Horeczki 2020; Medve, Bálint, Boda 2014). A területi tőkeként azonosítva többek között a társadalmi integráció és kölcsönösség, szolidaritás, befogadás, tolerancia fogalmaival is leírható a társadalmi tőke, amelyet egyes nagymintás lakossági lekérdezésekben mérnek is (European Social Survey, European Value Survey, World Value Survey, Eurobarometer, Urban Audit, egyéb nemzeti statisztikai hivatal gyűjtései). A kisvárosok esetében a társadalmi tőke részének tekinthető, nem számszerűsíthető elemek: a polgármester személye; a támogató/véleményformáló tömeg; a városban elérhető erőforrástérkép (humán erőforrás-térkép, azaz a szellemi tőke és a kulturális erőforrások az objektíven is mérhető elemek mellett); a fennálló identitástudat, szolidaritás, adaptációs képesség és innovációs hajlam (Horeczki, Egyed 2021). Mérhető tényezőként azonosítható pl. a szellemi tőke (Trócsányi, Pirisi, Makkai 2014), a bizalom és megbízhatóság (Bodor, Grünhut, Horeczki 2018), társadalmi részvétel (Megyesi 2014), a kapcsolati hálók (bonding és bridging társadalmi tőke a kisvároson belül), az urbanitási index és elemei (Csizsár 2021), a jóllét és a sikeresség (Horeczki, Póla 2022), a kulturális gazdaság (Pirisi, Makkai 2014), depriváció (Koós 2015). Rechnitzer (2013) a társadalmi tőkét a városok érdemi fejlődési tényezőjeként azonosítja. Hasonlóan Steinführer és tsai (2016) használják a társadalmi tőkét a kisvárosok definíciós különbségtételezésére. Tudományos és laikus nézőpontok alapján ütköztetik a kisvárosok értelmezését (2. táblázat).

Módszertan

A szemléletek ütköztetését hasznosítottam az élıhetőség és a sikeresség felmérésével kapcsolatban két Somogy megyei kisvárosban végzett primer adatfelvétel során. A felmérést olyan központi településeken kívántam elvégezni, amelyek nem hagyományos kisvárosok, azaz 2000 után kaptak városi címet, illetve lakosságuk jellemzően 5000 lakos alatti. Az összehasonlíthatóság miatt földrajzilag közel eső kisvárosokat kerestem, amelyek mindketten kistérségi központként funkcionáltak (társközpontként a Kadarkút-Nagybajomi Többcélú kistérségi társulásban), azonban a járási besorolás során nem kaptak járásszékhely rangot (a két kisváros visszatagozódott a Kaposvári járásba, az ország egyik legnagyobb alapterületű járásába). A lekérdezés Kadarkúton 2018. február és 2018. június között; Nagybajomban 2018. június és 2019. február között valósult meg. A lekérdezést első körben személyesen, a lakosság aktivitási rátáját és korcsoportját figyelembe véve, a 18 év felettek között végeztem el. A személyes lekérdezés során a helyi vezetőkkel félig strukturált interjú keretében beszélgettem, akik hólabda módszerrel ajánlottak további kontaktokat a település életében tevékenyen részt vevő személyek köréből (helyi vállalkozók, intézményvezetők, a polgármesteri hivatal munkatársai, az önkormányzathoz kapcsolódó intézmények és civil egyesületek munkatársai).

Mindkét kisvárosban tizenkét interjút készítettem. Az interjút vállaló személyek a kisvárosi polgársághoz tartozónak vallották magukat, részt vesznek a városi élet irányításában, az intézmények mindennapi életében. A válaszadóim 50 év felettek, jellemzően férfiak, közép- vagy felsőfokú végzettségűek. Az interjú kérdéseket online, kérdőív formájában kontrollként használva kívántam elérni a fiatalabb generációt is, megvizsgálva azt, hogyan gondolkodnak a kisvárosuk élhetőségéről, sikerességéről.

1. táblázat

A két kisváros főbb jellemzői

2019	Kadarkút	Nagybajom
Várossá nyilvánítás	2005	2001
Népesség (fő)	2385	3372
Népességdinamika 2000–2019	csökkenő	növekvő
Munkaképes korú lakosság (fő)	1437	1866
Nyilvántartott álláskereső (%)	6,67	9,9
Adófizetők aránya	49,08	47,95
Regisztrált nonprofit szervezetek ezer lakosra jutó száma	5,9	7,4

Forrás: Saját szerkesztés.

Az online lekérdezés alkalmával Kadarkúton 100 db, Nagybajomban 50 db felhasználható kérdőívem keletkezett. Az online kitöltők száma Nagybajomban 130 fő, Kadarkúton 180 fő volt, több kérdés esetében nem vagy részlegesen, illetve nem értékelhető válaszokat kaptam, így a tanulmányban csak a teljes mértékben kitöltött kérdőíveket használtam fel, összesítve az interjúk során kapott válaszokkal. Az eredményeim nem reprezentálják a teljes kisvárosi lakosság véleményét, csupán a kisvárosi társadalmi tőke modellezhetőségét voltak hivatottak igazolni. Az adatfelvételek során mind az interjúkban személyesen, mind a kérdőívben online ugyanazokat a kérdéseket tettem fel. A különbség az interjúkban a nyílt válaszok voltak, míg az így kapott válaszok alapján a kérdőívben már zárttá tettem (a későbbi elemezhetőség megkönnyítése érdekében) a válaszokat. Az adatfelvétel tizennégy jellemzően a fejlettségre, jóllétre, a kisvárosi társadalmi tőke elemeire, valamint hat személyes adatra koncentrált. Az interjút vállalók 80%-a férfi, 50 év feletti, akik vezető pozíciót töltenek be a településen és 65%-uk egész életében az adott településen élt. Öt vezető beosztású nő vállalta az interjút, akik szintén 50 év felettek és a kisvárosokban éltek gyerekkoruk óta. A kérdőívet online kitöltők

75%-a 40 év alatti, 60%-a nő, jellemzően középfokú végzettségűek. Az online kitöltők 20%-a nem a településen töltötte a gyerekkorát. A foglalkoztatottságra és a jövedelmi helyzetre az online adatfelvétel során nem kaptam értékelhető választ (a személyes adatok blokk opcionálisan kitölthető mezőként volt megjelölve; a nem, életkor, iskolai végzettség, nevezze meg hol töltötte gyerekkorát mezőket inkább, míg a jövedelmi helyzetre vonatkozó adatokat már kevésbé adták meg a válaszadók).

A felmérés tapasztalatai

Amennyiben a társadalmi tőkére a gazdasági tőke részeként tekintünk, vizsgálni szükséges a kisvárosok gazdasági aktivitását, gazdaságszerkezetét. Mindkét kisvárosban a lakosság több mint fele munkaképes korúnak tekinthető, az álláskereső aránya megyei átlag feletti. A kérdőíves lekérdés azt bizonyítja, hogy a megkérdezettek közül a 40 év alatti korosztály pesszimistábban gondolkodik; mindezek mellett a válaszadók döntő többsége reálisan látja a városa jelenlegi helyzetét és a fejlődési tényezőket is. Az interjúban részt vevők kihangsúlyozták, hogy a Nagybjom és Vidéke Takarékszövetkezet (Dél-Dunántúli Takarékszövetkezet) 2015. februári megszűnése – mind Kadarkúton, mind Nagybjomban – jelentős veszteség. Kadarkúton azóta sem található pénzintézeti fiók, Nagybjomban az OTP fiókhálózatja található meg. Alacsony a lakosság vállalkozói aktivitása; a működő vállalkozások száma Kadarkúton 150 alatti, Nagybjomban közel 400. A vállalkozások döntő többségben mikro- és kisvállalkozások. Közép- és nagyvállalati jelenlét Nagybjomban jellemzőbb; Kadarkúton ebben a kategóriában egy cég található. A vállalkozások eloszlása és a lakossági igények munkahely és kereskedelmi egységek/szolgáltatói szektor bővülésére vonatkozóan együtt mozog. Kadarkúton a munkavállalók több mint fele ingázó, a településtől átlagosan 30–45 km-re. Nagybjomban a vállalkozások főként helyi munkavállalókat alkalmaznak, a kiskereskedelmi egységek szintén.

A fejezet további részében mindkét kisváros esetében a megkérdezett lakossági, településvezetési nézőpont főbb megállapításait vetem össze a továbbiakban a tudományos szemlélettel. A primer adatfelvétel során elsősorban élhetőséget vizsgáltam, amely egy emberibb város képét takarja. Az elméletek sorában már a 19. század utolsó éveiben négy iskola is használta ezt a definíciót (Caves 2005: 246). Az új urbanisták elsődlegesen a reorientált városi terek felhasználó-barátabbá tételét hivatottak a fogalom adta sokszínűséggel lefedni, amelyet az általam vizsgált kisvárosok esetében nem tudtam értelmezni.

2. táblázat

Analitikai és élet-szemléletű kisvárosi kritériumok

<i>Tudományos nézőpont</i>	<i>Laikus (lakossági) nézőpont</i>
Kicsi, jelentéktelen	Ésszerű és kezelhető
Történelmi városszerkezet fennmaradása	Városi lakosságra szabva
Központi	Vidék-közeli
Formális városi státusz	Várostörténeti relevancia és/vagy formális városi rang
Funkcionális specializáció (ipari, fürdő- vagy alvóváros)	Korlátozott kínálat és lehetőség
Speciális társadalmi tőke	Biztonságérzet és állandóság
Többgenerációs vállalkozások megléte	Érzelmi kötődés

Forrás: Horeczki 2020.

A regionalista/szociológiai megközelítés az életképes közösségek jólétének megvalósítását a közösség alapú fejlesztések révén kívánta elnyerni. Az élhetőség ezen típusa inkább nagyvárosok kisebb közösségeire értendő; de a közösség alapú fejlesztés, mint a társadalmi tőke egyik típusa hazánkban is fellelhető. Többek között a LEADER típusú pályázatok (jelenleg az 5000 lakos alatti településekre a Magyar Falu Program jelent hasonló lehetőséget) egyik célja volt a közösségek aktivizálása, mindezekből fakadóan a kulturális intézmények és szervezetek fizikai és humán infrastruktúrájának fejlesztése tudott megvalósulni. Az egyesületek száma és az egyesületi aktivitás, azaz a közösségi elköteleződés egyike lehet a társadalmi tőke mérési lehetőségeinek. Besser (2009) felmérései alapján ez a típusú elköteleződés a kisvárosok számára a szomszéd-sági kapcsolatok megerősítését is jelenti, azaz minél több egyesület, klub, civil szervezet található a kisvárosban és ezek aktivitási rátája viszonylag magas, akkor a kisvárosok társadalmi tőkéje is magasnak tekinthető. Az általam vizsgált két kisvárosban az egyesületi aktivitás átlagosnak mondható, főként intézményesített keretek között mozog. A legtöbb egyesület az oktatási és kulturális intézményekhez köthető. A harmadik típusú elmélet Sen nézőpontját alkalmazta; célul tűzte ki a szegregáció felszámolását, a szegények védelmét ezáltal egy fenntartható városi generáció jóllétét érni el. A kisvárosok esetében is egyre égetőbb problémaként jelentkezik a leszakadó városrészek kezelése; a társadalom felzárkóztatása a fizikai és humán infrastruktúra tekintetében is. Az általam vizsgált kisvárosok esetében is megjelenik ez a probléma, amely a kisvárosi

millióre is hatást gyakorolhat. Mindkét kisváros több településrész, puszta hozzacsatolásával jött létre. Kadarkút hét, Nagybjajom húsz hozzá tartozó puszta hozzacsatolásával érte el jelenlegi településméretét. A településegységek között a mai napig található szegregátumnak tekinthető: pl. Baglaspuszta és Vótapuszta. A puszták demográfiai adatai és infrastrukturális állapota egyaránt átlag alattinak tekinthető. A társadalmi tőkét vizsgáló negyedik teória az élhető várost egy dinamikus rendszer-szemléletben, egy önműködő és önkormányzó organizmusként azonosítja (Caves 2005; Chant 1999). Az önkormányzati képesség a kisvárosok esetében a döntési jogkörök kérdésének vizsgálatát is magában foglalja. A kérdőívben a döntéshozatal humán oldalát vizsgáltam, a lakossági vélemény és a végrehajtói jogkörre vonatkozó megállapításokat. A „Mit tapasztal, a helyi döntéshozatali folyamatok során milyen mértékben veszik figyelembe a lakosság véleményét?” kérdésre 1 (jelentős mértékben) és 6 (egyáltalán nem veszik figyelembe) skálán lehetett válaszokat megjelölni. A lakosság véleményének figyelembevétele Kadarkúton a válaszokat összesítve közepesnek (4,2); Nagybjajomban inkább erősnek (2,1) tekinthető. Mindkét településen a fő problémamegoldó személynek a helyi szervezeteket tekintik: a polgármestert, illetve a képviselőtestületet.

3. táblázat

A fő problémamegoldó személy/szervezet a válaszadók összesített rangsorai alapján

	<i>Kadarkút</i>	<i>Nagybjajom</i>
Lakosság	3	3
Polgármester	1	1
Képviselőtestület	2	2
Vállalkozói közösség	6	5
Regionális hatóságok	7	7
Politikai pártok	4	6
Kormány	5	4
Európai Unió	8	8

Forrás: Saját szerkesztés.

Mindkét település rendelkezik a humán erőforrás alapfokú képzéséhez szükséges intézményekkel: bölcsőde (7 fős befogadóképesség), óvoda, általános iskola; valamint Kadarkúton a Kaposvári Szakképző Centrumhoz tartozó középfokú oktatási intézmény (szakiskola); Nagybjajomban a Kolping Katolikus Szakközépiskola, illetve a Bácszi

Gusztáv Gyógypedagógiai Módszertani Intézmény egyik tagintézménye működik. Felőttoktatás megvalósul a településeken, szervezett keretek között; de csupán középfokú oktatás, illetve érettségire való felkészítés szintjén. A kérdőívben a fejlesztendő területek megjelölése között inkább a fizikai infrastruktúra kiépítése, felújítása (utak állapota, kerékpárút, egészségügyi és oktatási intézmények felújítása) szerepelt, a szolgáltatási paletta bővítése (kultúra, városi arculathoz szükséges tényezők) csupán, mint egyéb elem szerepelt. A fejlesztésekkel kapcsolatban mindkét kisváros ésszerű és kezelhető méretben gondolkodik. A városokban gyalogos távolságban található minden fontosabb közintézmény és nagyobb szolgáltató, ipari üzem. A városok jövőképre vonatkozóan a nagyobb népességszámmal rendelkező Nagybjom lakossága inkább városias arculatot képzel el az elkövetkező évtizedekre, egy szerethető város képét, ahol a gazdaság és a helyi közösségek is aktívak. Kadarkúton megkérdezettek viszont a településüket az elkövetkezendő 20 évben inkább falusias jellegűnek írták le, amely a feledés homályába veszik. A kitöltők több mint fele elégedetlen a kisvárosi életével, de érzelmi okokból nem változtat. Az élhető város mai definíciója nem azonos Mumford élhetőség fogalmával, ami az életminőség és az életformák alapját jelentette. Azaz nem elég ma már a tiszta víz, a közlekedési hálózat stb. pl. a fiatalok számára szükségesek a társas élet alapvető színterei, a társadalmi képességek fejlesztésének, az autonómia és az identitás megélésének terei. A kérdőíves lekérdezés során arra a megállapításra jutottam – hasonlóan Caves 2005; Steinführer és tsai, 2016 – hogy hét alapvető jellemző szükséges, amelyekkel leírható az élhető kisváros. A közösségi élet; kompakt, emberközpontú városi terek; üzletek, éttermek, amelyek az életet tevékenyé teszik; nincs szegregáció, de kialakulhatnak etnikai vagy gazdasági különbségek; a közlekedés gyalogos távolságra tervezett; termelői piacok és fesztiválok is elérhetőek a lakosság számára; gyermekek és időskorúak számára is élhető – a szolgáltatások megfelelő palettája elérhető; mentális és fizikai jól-lét jellemzi.

Konklúzió

A kisváros a történelemben állandóan köztes pozíciót töltött be a nagyvárosok és a falvak között. Társadalmi szerkezete inkább a falvakéhoz, míg a kisvárosi habitus már a nagyobb városokhoz hasonlatos, mégis az ellentételezésben mindkét kategória pozitívumait egyesíti: a városi szolgáltatások és funkciók megléte mellett változatlanul jellemző rá a biztonság-érzet, a nyugalom, a személyesség, a társas kapcsolatok sokszínűsége. A kisvárosi identitás – hasonlóan a településhálózathoz – viszonylagos állandóságot mutat; így a kisvárosi polgárság számára értéként megfogalmazott tényezők is.

A tanulmány elsősorban az ún. puha tényezőket vizsgálta a kisvárosok élhetőségével kapcsolatban. Ezen tényezők a társadalmi tőke elemeiként jeleníthetők meg: a helyi társadalom kohéziója, a közösségi kötések a kisvárosok népességmegtartó képességét képesek befolyásolni. A tanulmány csupán pár primer adatfelvétel eredményével szemléltette, hogy a bizalomnak, a helyi hagyományoknak, a városi habitusnak, együttműködéseknek milyen erőteljes szerepe lehet egy-egy kisváros életében. Ezen tényezők megléte elősegítheti a kisvárosi élhetőséget, a sikerességet. A meglévő és kiépült fizikai kapcsolatok (intézményi, infrastrukturális) mellett a társadalmi tőke is jelentős gazdasági erőt képviselhet. Ösztönözheti egy adott térségbe, településre történő befektetéseket, csökkentheti a migrációt.

Két kisváros példáján keresztül ismertetésre kerültek a társadalmi tőke mérhetőségére vonatkozó elemek: egyesítve a jóllétre és az élhetőségre vonatkozó faktorokkal. A két kisváros társadalma erőteljesen változik, városias tulajdonságokat mutat: igény mutatkozik az infrastrukturális elemek fejlesztésén túl az oktatási-kulturális elemek meglétére is. A lakosság egy része városi polgárként tekint magára, akik felelősek és tudnak is tenni a városuk fejlődéséért. A kisvárosok népességmegtartó képessége fokozható a belső kohézió fenntartásával, a helybeli kulturális szolgáltatások bővítésével, vagyis mind a társadalmi tőke erősítésével. Mindkét kisvárosban nagyon erőteljes szerep jut a polgármesternek és a képviselőtestületnek, mivel őket tekintik a fő problémamegoldó személynek. A település vezetőjének készségeit emelték ki (szorgalom, becsület, kapcsolatok) a válaszadók, mint a siker egyik elemét. A gazdasági tőke szempontjából a kapcsolatok szerepe, a vállalkozók bevonása is a siker egyik tényezőjeként jeleníthető meg a vizsgált településeken. Az élhetőség tekintetében a két kisváros között a legnagyobb különbség a jövőképpen mutatkozott meg: Kadarkúton egy alapvetően pesszimista hozzáállás figyelhető meg, elégedetlenebbek a lakosok az életükkel, míg Nagybjajomban inkább optimistábbak a válaszadók, tényleges városi funkciókkal képzelik el településüket. A lakosság jövőképét, meglátásait a koronavírus és a jelenlegi bizonytalan biztonságpolitikai helyzet is alapvetően megváltoztatta, emiatt úgy gondolom, hogy a kisvárosok újra felértékelődnek; alternatívát kínálhatnak a nagyvárosi zsúfoltsággal szemben, viszonylag olcsóbb alapterületű ingatlanokkal, sétátávolságban elérhető közintézményekkel, szolgáltatókkal.

Irodalom

- Bell, D. (2006): Variations on the rural idyll. In: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. (szerk.) *Handbook of Rural Studies*. SAGE, 149–160.
- Beluszky P., Sikos T. T. (2020): *Városi szerepkör, városi rang*. Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft., Budapest
- Besser, T. L. (2009): Changes in small town social capital and civic engagement. *Journal of Rural Studies*, 25(2), 185–193.
- Bodor Á., Füzér K., Szerb L., Varga A. (2019): A társadalmi tőke szerepe a magyarországi gyors növekedésű vállalatok innovációs tevékenységében. *Replika*, 111, 9–22.
- Bodor, Á., Grünhut, Z., Horeczki, R. (2017): Városi bizalmatlanság, vidéki bizalom. Esetleg fordítva? – A bizalom és a településtípus összefüggései Európában. *Területi Statisztika*, 57(4), 406–421.
- Bodor, Á., Grünhut, Z., Horeczki, R. (2018): Considering the Linkage Between the Theory of Trust and Classical Rural Sociology's Concepts. *European Countryside*, 10(3), 482–497.
- Caves R. W. (2005) (ed.): *Encyclopedia of the city*. Routledge-Taylor&Francis Group. London and New York
- Chant C. (1999): Introduction. In: Goodman D., Chant C. (eds): *European cities and Technology: Industrial to Post-Industrial City*, Routledge, London vii-x.
- Coleman, J. S. (1998): A társadalmi tőke az emberi tőke megtermelésében. In: Lengyel Gy., Szántó Z. (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula kiadó, Budapest.
- Commins, P., Meredith, D. (2002): *Social Capital*. *Aspire Conceptual Paper 5*. Dublin
- Csiszár Zs. (2021): Város az, ami annak érzi magát? Urbánus és rurális attitűd megjelenése a kisvárosokban. *Területfejlesztés és Innováció*, 13(1–2), 42–51.
- Dale, A., Onyx, J. (2005): *A dynamic balance: social capital and sustainable development*. Vancouver, UBC Press
- Durkheim, É. (ford. Némedi, D.) (1996): *Tudás és Társadalom*. Áron Kiadó, Budapest.
- EC=European Commission (2005): Council Regulation (EC) No 1698/2005 of 20 September 2005 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). Official Journal of the European Union, Brussels, European Commission.
- Enyedi, Gy. (1997): A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 1–7.
- Enyedi, Gy. (2012): *Városi Világ*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fehér K., Virág T. (2014): Élet egy kisváros peremén. *Tér és Társadalom*, 28(3), 50–65.
- Gorzela, G. (2019): *Social and Economic Development in Central and Eastern Europe: Stability and Change after 1990*. Routledge, New York–London
- Hajdú Z., Horeczki R., Rácz Sz. (2017): Changing settlement networks in Central and Eastern Europe with special regard to urban networks. In: Lux, G., Horváth, Gy. (szerk.) *The Routledge Handbook to Regional Development in Central and Eastern Europe*. Routledge, New York–London, 123–140.
- Horeczki R., Egyed I. (2021): Small town development in peripheral areas. *Deturope – The Central European Journal of Tourism and Regional Development*, 13(2), 52–65.
- Horeczki R., Póla P. (2022): Percepciók a sikerességről Baranya megyében, *Comitatus – Önkormányzati Szemle*, 243.
- Horeczki R. (2020): A középállamati szektor térbeli megoszlása és jövőképe a városhierarchiában. In: Lux G. (szerk.): *Ipari középállamati szektor és regionális fejlődés*. Ludovika Egyetemi kiadó, Budapest. 129–144.
- Horeczki R. (2020): Kisvárosi fejlődési utak. A dél-dunántúli kisvárosok helye és szerepe a térség hosszú távú gazdasági és társadalmi változásaiban. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. Disszertáció

- Horváth Gy., Rechnitzer J. (2000) (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs
- Ilk, B. F. (2010): A Dél-dunántúli régió településeinek komplex fejlettségi elemzése néhány kiemelt mutató tükrében. *Acta Scientiarum Socialium*, Tomus XXXII. 15-27.
- Konjar, M. et al. (2018): Urban/Rural Dichotomy and the Forms-In-Between In: Fikfak, A. et al. (ed.): Sustainability and resilience socio-spatial perspective. *Reviews of Sustainability and Resilience of the Built Environment for Education, Research and Design*, Ljubljana
- Koós, B. (2015) A szegénység és depriváció a magyar településszállományban az ezredfordulót követően – avagy kísérlet a települési deprivációs index létrehozására. *Tér és Társadalom*, 29(1), 53–68.
- Kovács, A. D., Farkas, J. Zs., Perger, É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. *Tér és Társadalom* 1. 11–34.
- Lengyel, I. és tsai (szerk.) (2015): Vidéki járáások versenyképessége Magyarországon. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged
- Madarász, A., Némethné Csehi, T., Kezán, A., Szilágyi, D. (2017): Az elmaradottság dinamikus mérése és annak jelentősége a területfejlesztésben. *Falu Város Régió*, 63–71.
- Medve-Bálint G., Boda Zs. (2014): Az egyenlőtlenség és a jövedelem hatása az intézményi bizalomra. In: Boda Zs. (szerk.): Bizalom és közpolitika. Jobban működnek-e az intézmények, ha bíznak bennük? *Argumentum – MTA TK Politikatudományi Intézet*, Budapest. 23–54.
- Megyési B. (2014): Fejlesztéspolitika helyben: a társadalmi tőke és a fejlesztéspolitika összefüggései a vasvári és lengyeltóti kistérségben készült esettanulmányok alapján *Socio.hu* 4(3) 100–109.
- Murdoch, J. (2000): Networks—A new paradigm of rural development. *Journal of Rural Studies*, 16 (4) 407–419.
- Nagy G. D. (2011): Társadalmi tőke és területi kötődés a magyar régiókban. Doktori disszertáció. Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs
- Nagy G., Koós B. (2014): Az objektív jóllét modellezése és első eredményei Magyarországon. In: Nagy E., Nagy G. (szerk.): Polarizáció – függőség – krízis: Eltérő térbeli válaszok. MTA KRTK RKI Alföldi Tudományos Osztály, Békéscsaba, 176–185.
- Newman, L., Dale, A. (2007): Homophily and agency: creating effective sustainable development networks. *Environment, Development and Sustainability*. 9(1) 79–90.
- Pirisi G., Makkai B. (2014): Kulturális gazdaság és társadalmi tőke a zsugorodó kisvárosokban. Köztes Európa: Társadalomtudományi Folyóirat: *A VIKEK Közleményei* 6(1) 191–199.
- Pirisi G., Máté É. (2014): Zsugorodó kisvárosok – kincstári optimizmus. A demográfiai hanyatlás kérdéskörének megjelenése hazai kisvárosok tervezési dokumentumaiban. *Területfejlesztés és innováció*, 8(2), 28–39.
- Portes, A. (1998) Social capital: its origins and application in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1–24.
- Putnam, R.D. (2000): *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York, Simon & Schuster
- Rechnitzer J. (2013): Adalékok Kelet-Közép-Európa térszerkezetének felrajzolására. *Geopolitika a XXI. században*, 3(4), 35–52.
- Ralph E. (1976): *Place and placelessness*. London, Pion
- Short, B. (2006): Idyllic ruralities. In Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.) *Handbook of Rural Studies*, SAGE. 133–148.
- Steinführer, A., Vaishar, A., Zapletalová, J. (2016): The small town in rural areas as an underresearched type of settlement. *European Countryside*, 4, 322–332.

- Szörényiné Kukorelli I. (2016): Az innováció szerepe a falvak életében. In: Sikos T. (szerk.): Tájak, régiók, települések térben és időben. Dialóg Campus Kiadó, Budapest. 417–428.
- Timár J., Velkey G. (2003): *Várossiker alföldi nézőpontból*. MTA RKK ATI, Budapest-Békéscsaba
- Tönnies, F. (1983): Közösség és társadalom. Gondolat, Budapest
- Trócsányi A., Pirisi G., Makkai B. (2014): A szellemi tőke szerepe a várossá nyilvánításokban. *Eductio*, 23(3), 438–450.
- Váradí M.M., Virág T. (2014): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. *Szociológiai Szemle*, 25(1), 89–113.
- Wirth, L. (1938): Urbanism as a Way of Life *American Journal of Sociology*, 44(1), 1–24.
- Woolcock, M. (2004): Why and how planners should take social capital seriously. *Journal of the American Planning Association*, 70(2), 183–189.

Berkecz B., Trócsányi A. (2023): A smart city eszközökhöz való viszony három hazai kisvárosban a fenntartható városfejlesztési stratégiák vizsgálata alapján. CITY.HU Várostudományi Szemle. 3(1), 95–118.

A smart city eszközökhöz való viszony három hazai kisvárosban a fenntartható városfejlesztési stratégiák vizsgálata alapján

Berkecz Balázs¹ – Trócsányi András²

Absztrakt

A mai okos eszközök mögött szinte mindenütt meghúzódó mesterséges intelligencia (MI) térhódításával egyre gyakrabban alkalmazott smart city technológiákban rengeteg lehetőség rejlik, de vajon a magyar kisvárosok használják-e ezeket az eszközöket? Hol tart az okos város eszközök adaptációja a hazai kisvárosokban, ha a városirányítás és a várostervezés irányából vizsgáljuk?

Magyarországon 2009 óta lényegében az önkormányzatok saját forrásai és az európai uniós pályázatok állnak rendelkezésre városfejlesztési projektek megvalósításához. Ennek fényében készítik az ún. Fenntartható Városfejlesztési Stratégiáikat (FVS) azok a városok, amelyek jogosultak dedikált városfejlesztési forráskeretre az uniós pályázati keretből. Az FVS-eknek tartalmaznia kell egy digitális város elnevezésű fejezetet, valamint ehhez kapcsolódó projektterveket is, ezek alapján kaphatnak támogatást az önkormányzatok az okos város projektjeikre a 2027-ig tartó uniós pénzügyi ciklusban.

A stratégiai dokumentumok viszonylag pontos képet adnak az intelligens városi technológiák következő években tervezett hazai alkalmazási területeiről, így három eltérő társadalmi, gazdasági és földrajzi háttérű kisvárost (Komló, Mohács, Mórahalom) választottunk ki és vizsgáltunk meg az elkészült FVS-ük alapján. A képet árnyalando, mélyinterjúk készültek a települések vezetőivel, városaik smart city kérdéskörhöz tartozó településfejlesztési eszközökhöz való viszonyáról.

A kutatás egy pillanatképet ad arról, hogy jelenleg milyen trendek zajlanak a területfejlesztés, a városfejlesztés és -rendezés eszközrendszerének átalakításában, és hogy miként gondolkodnak a hazai kisvárosokban smart city eszközök használatáról. A vizsgálat alapján látható, hogy a hazai kisvárosok ebben a kérdésben is differenciáltak, a baranyai minta az innovációt később és némileg kételkedve követők táborába tartozik.

---

¹ PhD-hallgató, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola

² dékán, egyetemi docens, PTE Természettudományi Kar, Földrajzi és Földtudományi Intézet

Kulcsszavak: smart city, okos város, fenntartható városfejlesztési stratégia, városfejlesztés, digitális város

Abstract

With the rise of artificial intelligence (AI) behind today's smart devices, smart city technologies are becoming more and more common, and there is a lot of potential, but are Hungarian small towns using these tools? Where is the adaptation of smart city tools in Hungarian small towns and cities in terms of urban management and planning?

In Hungary, since 2009, it is essentially the municipalities' own resources and EU tenders that have been available for urban development projects. In light of this, cities that are eligible for a dedicated urban development budget from the EU tendering framework are preparing their so-called Sustainable Urban Development Strategies (SDS). The SDSs must include a Digital City chapter and related project plans, which will be the basis for municipalities to receive funding for their smart city projects in the EU financial cycle up to 2027.

The strategy documents provide a relatively accurate picture of the areas of smart city technology applications planned for the coming years in Hungary, so three small cities with different social, economic, and geographical backgrounds (Komló, Mohács, Mórahalom) were selected and examined based on their completed smart city strategy documents. In-depth interviews were conducted with the mayors of the municipalities on their attitude towards the smart city tools in their cities to provide a more nuanced picture.

The research provides a snapshot of current trends in the transformation of spatial planning, urban development and urban design tools, and how small towns in Hungary are thinking about using smart city tools. The study shows that small Hungarian cities are also differentiated in this respect, with the Baranya sample belonging to the camp of those who follow innovation later and somewhat sceptically.

Kulcsszavak: smart city, sustainable development strategy, urban development, digital city

Bevezetés

Gyakorló település- és területfejlesztéssel foglalkozó szakemberekként néha az a benyomásunk, mintha Magyarországon a városirányítás és a tervezés még mindig a 20. században ragadt volna. Pedig a mesterséges intelligencia (MI) térhódításával egyre gyakrabban alkalmazott smart city (okosváros) technológiákban rengeteg lehetőség rejlik. De vajon a magyar kisvárosok használják-e ezeket az eszközöket? Hol tart az

okos város eszközök adaptációja a hazai kisvárosokban, a városirányítás és -tervezés irányából vizsgálva?

A kutatásunk betekintést ad arról, hogy jelenleg milyen trendek zajlanak a területfejlesztés, a városfejlesztés és -rendezés eszközrendszerének átalakításában, és hogy miként gondolkodnak a hazai kisvárosokban smart city eszközök használatáról. Ez a munka egy nagyobb kutatáshoz kapcsolódik, amely a hazai egyetemi városokban, és a tágabb régiókban is folyik a reziliens, fenntartható város- és területfejlesztés lehetőségei és irányai vonatkozásában.

Mi is az az okos város?

Az ENSZ Nemzetközi Távközlési Uniójának a Fenntartható Okosvárosok Fókuszcsoportja (2018) szerint a fenntartható okos város olyan innovatív település, amely az információs és kommunikációs technológiákat és más eszközöket használ az életminőség, a városi működés és szolgáltatások hatékonyságának, valamint a versenyképesség javítására, miközben gondoskodik arról, hogy gazdasági, társadalmi, környezeti és kulturális szempontból is megfeleljen a jelen és a jövő generációk igényeinek.

Colin Harrison és Ian Abbott Donnelly (2011) szerint az információs technológia alkalmazása az intelligens városokban számos előnnyel járhat az erőforrások felhasználásának racionalizálásakor, így a széndioxid kibocsátás csökkentéséhez, a meglévő épített környezet kapacitásainak hatékonyabb használatának megtervezésekor, így a közlekedési rendszerek hatékonyabb működtetésekor és az egyes építési projektek megtervezésekor, a városüzemeltetés és a kereskedelem, valamint az egyéb közösségi szolgáltatások hatékonyabb működtetésekor.

Hazánkban az okos város tudásplatformot működtető Lechner Központ szakértői (Kulcsár Sándor et al. 2015) szerint Európa jövőbeni sikerességét, versenyképességét és életszínvonalát is nagyban befolyásolja, hogy a digitalizáció jótékony hatásait, előnyeit milyen széles körben sikerül hasznosítani a települések szintjén is.

Magyarországon az okos város tervezésben, fejlesztésben értelmezendő módszertani fogalmát a Településtervek tartalmáról, elkészítésének és elfogadásának rendjéről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 419/2021. (VII. 15.) kormányrendelet 2.§ 10–11 pontjai rögzítik. A jogszabály értelmében *„az okos város olyan település vagy önkormányzatok közös tervezésében részt vevő település, amely a fejlesztési tervét okos város módszertan alapján készíti el és hajtja végre. Az okos város módszertan pedig települések vagy települések csoportjának olyan településfejlesztési algoritmus, amely azok társadalmi, természeti és épített környezetét, digitális infra-*

struktúráját, valamint az állami ügyintézési szolgáltatás, közszolgáltatás, közműszolgáltatás, önkormányzati szolgáltatások és magánszolgáltatások elérhetővé tétele települési szolgáltatások körét, minőségét és hatékonyságát korszerű technológiák és módszerek alkalmazásával, fenntartható módon, a lakosság, a helyi társadalmi és gazdasági partnerek fokozott bevonásával fejleszti”.

Sallai Gyula (2017) szerint a különféle szakterületek megoldásait egymást erősítő rendszerré, közös információs rendszerré integráló „smartintergáció” az okos városok mögött húzódó koncepció lényege, amely révén közös tudásbázison alapuló komplex, adatvezérelt megoldások révén lehetséges a városok erőforrásait hatékonyan használni.

Szalai Ádám és Fabula Szabolcs (2022: 93) szerint „*az okosváros egy attitűd*”, egy olyan komplex értelmezése a városfejlesztésnek, ami nem a beruházásokat, hanem a működési modellt jelenti, amely során a város a releváns információk összegyűjtését követően, azok elemzése alapján, a szinergiák erősítése révén valósít meg beavatkozásokat és fejlesztéseket.

Mindenesetre az okos város módszertan hazai bevezetésére és jogszabályi definiálására nagy szükség volt, hiszen a magyar városok jövője, erőteljesebb versenyképessége érdekében feltétlenül szükséges az okos város módszerhez hasonló innovációs folyamatok folyamatos elősegítése, még akkor is, ha a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek a modellek utóbb nem mindig bizonyulnak sikeresnek (Szirmai 2020).

Milyen szerepet szán az Európai Unió az okos város módszertannak a fenntartható városfejlesztésben?

Az ENSZ alá tartozó Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) 2023. márciusában megjelent jelentése szerint az emberi tevékenység – elsősorban az üvegházhatású gázok kibocsátása révén – egyértelműen globális felmelegedést okozott, a globális felszíni hőmérséklet 2011–2020 között 1,1°C-kal meghaladja az 1850–1900-as szintet. Az üvegházhatású gázok globális kibocsátása tovább növekedett, amihez a nem fenntartható energiafelhasználás, a földhasználat megváltozása, az életmód, valamint a fogyasztási és termelési szokások átalakulása vezetett. Ezek együttes hatására a légkör, az óceánok, a krioszféra és a bioszféra széles körű és gyors változásai következtek be. Az ember okozta éghajlatváltozás már most is számos időjárási és éghajlati szélsőséget idézett elő a Föld minden táján (Lee et al. 2023).

Napjaink egyik legnagyobb környezeti és társadalmi kihívása az urbanizáció, amely a népesség területi elhelyezkedését is számottevően befolyásolja (Pirisi, Trócsányi 2019). Ha Földünk egészét tekintjük, akkor az urbánus népesség aránya az ENSZ 2021

évi adatai szerint már jelenleg is meghaladja az 57%-ot, vagyis az emberiség több mint fele városi környezetben él.

Az IPCC friss jelentésében arra is felhívta a figyelmet, hogy az általuk megfigyelt városi területeken az éghajlatváltozás káros hatással van az emberi egészségre, a megélhetésre és az infrastruktúrára is. A közlekedési rendszereket, a víz- és szennyvízhálózatot, valamint a városi energiarendszereket is veszélyeztetik a szélsőséges időjárási események, ami gazdasági problémákat, szolgáltatási zavarokat és ezáltal az emberek jólétét is veszélyezteti.

Az emberiség múltját és jövőjét kutató Yuval Noah Harari (2017) történész és filozófus meggyőződése szerint az éghajlatváltozás megállításának egyetlen módja a gazdasági növekedés leállítása lehetne. Szerinte azonban ezt egyetlen kormány sem teheti meg úgy, hogy közben hatalmon maradjon. Ezért az egyedüli reális remény az éghajlatváltozás megállítására az új környezetbarát technológiák kifejlesztése, amelyek képesek fenntartani a gazdasági növekedést az ökoszisztéma elpusztítása nélkül.

Az Európai Bizottság becslése szerint 2050-re az európaiak közel 85%-a városi területeken fog élni. Az urbánus koncentrációk az EU szárazföldi területének mindössze 4%-át foglalják el, de az uniós polgárok 75%-ának adnak otthont. Ezenkívül a városok fogyasztják a világ energiájának több mint 65%-át, és a globális CO₂-kibocsátás több mint 70%-áért felelősek. Ezért az EU városoknak és polgáraiknak a jelenleginél intenzívebben kell foglalkozniuk a gyorsan változó éghajlati helyzettel.

Az Európai Bizottság által megfogalmazott Európai Zöld Megállapodás éppen ezért a városoknak is kulcsszerepet szán a klímasemlegesség 2050-ig történő elérésében: mivel az éghajlatváltozás mérséklése nagymértékben függ a városi intézkedésektől, ezért az EU-nak támogatnia kell a városokat zöld és digitális átalakulásuk felgyorsításában.

A Bizottság által az Európai Tanács 2018. márciusi felkérésére kidolgozott stratégia arra irányul, hogy növelje az uniós gazdaság és ipar versenyképességét a globális piacokon, magas színvonalú munkahelyeket és fenntartható növekedést biztosítson Európában, és ezzel egyidejűleg más környezetvédelmi problémák, így például a nem megfelelő levegőminőség és a biodiverzitás-csökkenés megoldásához is hozzájáruljon. A stratégia összhangban van a Párizsi Megállapodásban rögzített célkitűzéssel, miszerint a Föld átlaghőmérsékletének emelkedését 2°C alatt kell tartani, illetve arra kell törekedni, hogy az emelkedés ne haladja meg az 1,5 Celsius-fokot.

A Bizottság szerint az európai városok különösen jelentős mértékben hozzájárulhatnak az Európai Zöld Megállapodás azon célkitűzéséhez, hogy 2030-ra 55%-kal csökkentsék a kibocsátást, és gyakorlatiasabban tisztább levegőt, biztonságosabb közlekedést, valamint kevesebb forgalmi terhelést és zajt kínáljanak polgáraik számára. Ennek egyik eszköze az EU „Climate-neutral and Smart Cities” elnevezésű intézkedése. Ennek

része az „*EU Mission for climate-neutral and smart cities by 2030*” elnevezésű projekt, amelyben az EU valamennyi tagállamából, valamint kilenc társult és társulási tárgyalásokat folytató országból nyújtottak be szándéknyilatkozatot. A Horizon Europe támogatásával futó uniós misszióhoz három magyarországi város, Budapest Miskolc és Pécs is csatlakozott (European Commission 2021).

Célkitűzések és módszerek

A jelen tanulmány megkezdésekor a következő kérdések megválaszolásához kerestük a válaszokat a hazai városfejlesztési stratégiák vizsgálata és városvezetőkkel folytatott interjúk révén. Élnek-e az okos város módszertanban rejlő lehetőségekkel a magyarországi kisvárosok? Látható-e valami tudatosság a smart city technológiának a városi kormányzásban és a várostervezésben történő alkalmazásában? Kapcsolódik-e a smart city technológia alkalmazása az EU klímasemlegességi céljaihoz? A cél a hazai okos város trendek megismerése, illetve betekintést nyerni abba, hogy 2027-ig milyen smart city fejlesztésekben gondolkodnak a hazai kisvárosok.

Azzal a hipotézissel láttunk neki a feladatnak, hogy a hazai városvezetők, -tervezők és technológiai szereplők számára is nagyon új még az okos város módszertan, emiatt a hazai tapasztalatok még szerények. Feltételezésünk szerint a klímasemlegesség, mint cél és az okos város technológiák ez irányban való használata még nem kiforrott gyakorlat. A vizsgált településkör és az okostechnológiák terjedési sajátosságait megismerve úgy véltük, a kisvárosokban nehezebben adaptálhatók ezek a technológiák már csak a jelentős költségigényük és a humánerőforrás hiánya miatt is.

Magyarországon 2009-ben megszűntek a cél- és decentralizált források, és jelentősebb részben az önkormányzatoknak a saját forrásaik és az európai uniós pályázatok által biztosított forráskeretek állnak rendelkezésre városfejlesztési projektek megvalósításához. Jelenleg az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1058 rendelet 11. cikkével összhangban készítik az ún. Fentartható Városfejlesztési Stratégiáikat (FVS) azok a városok, amelyek jogosultak dedikált városfejlesztési forráskeretre az uniós pályázati keretből. Ezeknek az FVS-eknek kell tartalmazni egy digitális város elnevezésű fejezetet, valamint ehhez kapcsolódó projekttervet is, és majd ezek alapján kaphatnak támogatást az önkormányzatok az okos város projektjeikre a 2027-ig tartó uniós pénzügyi ciklusban. Éppen ezért gondoljuk, hogy a települési stratégiai dokumentumok viszonylag pontos képet adnak az intelligens városi technológiák következő években tervezett hazai alkalmazási területeiről.

A hazai kisvárosok meglehetősen differenciált mezőnyéből (Pirisi 2017) első körben három eltérő társadalmi, gazdasági és földrajzi háttérű települést választottunk és vizsgáltunk az elkészült FVS-ük alapján kvalitatív módszerekkel. Az FVS-ek tartalmi vizsgálata és rendszerezése révén próbáltunk képet alkotni arról, hogy a kiválasztott városok stratégiájában szerepel-e a smart city technológia használata, és ha igen, akkor annak van-e viszonya az EU klímasemlegességi céljaihoz. A komplexebb kép kialakítása érdekében interjúkat készítettünk a kisvárosok vezetőivel: mit is gondolnak az okos városokról, hol tartanak az ezekkel kapcsolatos fejlesztések vagy fejlesztési elképzelések területén? Ennek során az egykori csinált (Szirmai 2013) bányászváros Komló, a tradícióiról híres Duna-parti Mohács (Erdősi, Lehmann 1974), és az alig 70 éve még tanyaközpontként létező (Dúró 1990), azóta dinamikus fejlődési pályát leíró Mórahalom városvezetőivel strukturált interjút is készítettünk annak érdekében, hogy pontosabb képet kapjak a városvezetők smart city eszközökhöz való viszonyáról. A kiválasztott három város mérete, térszerkezeti pozíciója, fejlődési pályája, illetve településvezetési modellje elég változatos ahhoz, hogy megfelelően árnyalt képet adjon a kisvárosi helyzetről, illetve módszertani segítséget a további kutatási kérdéseink formálásához, és a szerzők korábbi munkáik kapcsán empirikus tapasztalatokat szereztek már ezekben a városokban.

Mik azok a Fenntartható Városfejlesztési Stratégiák?

Miként azt a Fenntartható Városfejlesztési Stratégia Módszertani Kézikönyve 2021–27 című kézikönyv (továbbiakban: FVS kézikönyv) már a vezetői összefoglalójában megfogalmazza (Döbrente, Földi 2021), hogy a 2021–27-es Uniós ciklus fenntartható városfejlesztési forrásainak (ERFA rendelet 11. cikk) felhasználásához elvárás integrált területi, városi stratégiák készítése, a 2019-ben létrejött az Európai Zöld megállapodás fókuszában a digitális átállás van, és az Európai Klímátörvény elfogadásával az EU célul tűzte ki, hogy 2050-re karbonsemlegessé válik. Vagyis az FVS készítésekor egyértelműen figyelemmel kell lennie az önkormányzatoknak a digitális átállásra és a karbonsemlegességre.

Az EU klímasemlegességi ambíciói, és a digitális eszközökbe vetett bizalom mellett azt az FVS kézikönyv is rögzíti, hogy a hazai városok felkészültsége rendkívül eltérő, ezért a digitális város céljai sem ugyanazon a szinten fogalmazódnak meg. Tehát nem csak a városüzemeltetés, működtetés problémái, hanem a kiindulási felkészültség és a már működő megoldások is differenciálják a városok digitális átállásra vonatkozó célrendszerét. A Döbrente Katalin és Földi Zsuzsanna (2021) vezető szakértők irányításával készült módszertani útmutató szerint is természetes, hogy a meglévő megoldások

működése mellett más szinten fogalmazódnak meg az újabb problémák és kihívások a városok életében.

Az FVS módszertan a városok fenntarthatóvá tételét a reziliencián keresztül értelmezi. Leegyszerűsítve az FVS értelmezését az FVS eszközrendszerén keresztül: a fenntarthatóság a cél, a reziliencia az eszköz. A könnyebb érthetőség érdekében bővebben is kifejtjük, hogyan mi a fenntarthatóság és a reziliencia különállása és összefonódása ebben a mechanizmusban. Természetesen a fenntarthatóság kérdésköre önmagában is komplex, szakmai diskurzusokat kiváltó fogalom (Hajnal 2006), amelynek gyakori, sok esetben indokolatlan használata kiüresítette a jelentését, és ez a folyamat egyfajta áruvédjeggyé fokozta le. Ennek a degradációs folyamatnak az eredményeként voltak olyan kutatók, akik a rezilienciában látták annak a lehetőségét, hogy felváltja az elhasznált fenntarthatósághoz kötődő paradigmát (Kaltenbrunner 2013), nyomatékosítva azt, hogy a fenntarthatóság inkább egy konzervatív tartalmú fogalom, míg a reziliencia dinamikus (Stump 2013). Viszont a paradigmaváltásra való törekvés, vagy a fogalmak összevetése helyett előremutatóbb az, ha a fenntarthatóságra, mint hosszú távú célra gondolunk, és a rezilienciára pedig, mint a fenntarthatóság elérését szolgáló eszközzel (Barr, Devine-Wright 2012; Colding et al. 2003). Mindössze azzal az eshetőséggel érdemes számolni, hogy a fenntarthatóság nem kézzel fogható, kiegyensúlyozható állapot, hanem egy a változó körülményekhez folyamatosan alkalmazkodni képes rendszereken alapuló jövőt jelent.

Az FVS azonban a tervezést hangsúlyosan a fenntarthatóság alá rendeli, legalábbis címében mindenképpen. Ugyanakkor tartalmában sokkal inkább a reziliencia kialakítása, növelése lesz a tervezés célja. A dokumentum már a lényegében bevezetőként is szorgalmazó vezetői összefoglalójában megállapítja (MKB Consulting 2021: 13):

„A városoknak egy folyamatosan változó gazdasági – technológiai környezethez, az éghajlatváltozás kihívásaihoz és a klímasemlegességi célok eléréséhez, a digitalizáció folyamataihoz, váratlan külső veszélyhelyzetekhez kell alkalmazkodniuk, mint amilyen egy világszintű járványhelyzet, és mindezek társadalomra gyakorolt hatásai. Ezeket kell figyelembe venniük városfejlesztési jövőképük és stratégiájuk megfogalmazása során, melyek egyúttal hatással vannak a városfejlesztés gazdasági – társadalmi peremfeltételeire is. A városok alkalmazkodóképessége ezért kiemelt fontosságúnak bizonyul a következő évtizedben.”

Pirisi Gábor (2017: 73) szerint *„a reziliencia a települések fejlődésének sajátos aspektusa, illetve olyan társadalmi konstrukció, amelyet intézményesült és informális kapcsolatok által összekapcsolt, térbeliséggel leírható közösség hoz létre, valamint lehetővé teszi a változó, a közösség szempontjából külsőnek tekinthető társadalmi, gazdasági politikai és ökológiai feltételekhez való folyamatos alkalmazkodást.”* A kézikönyv szerint

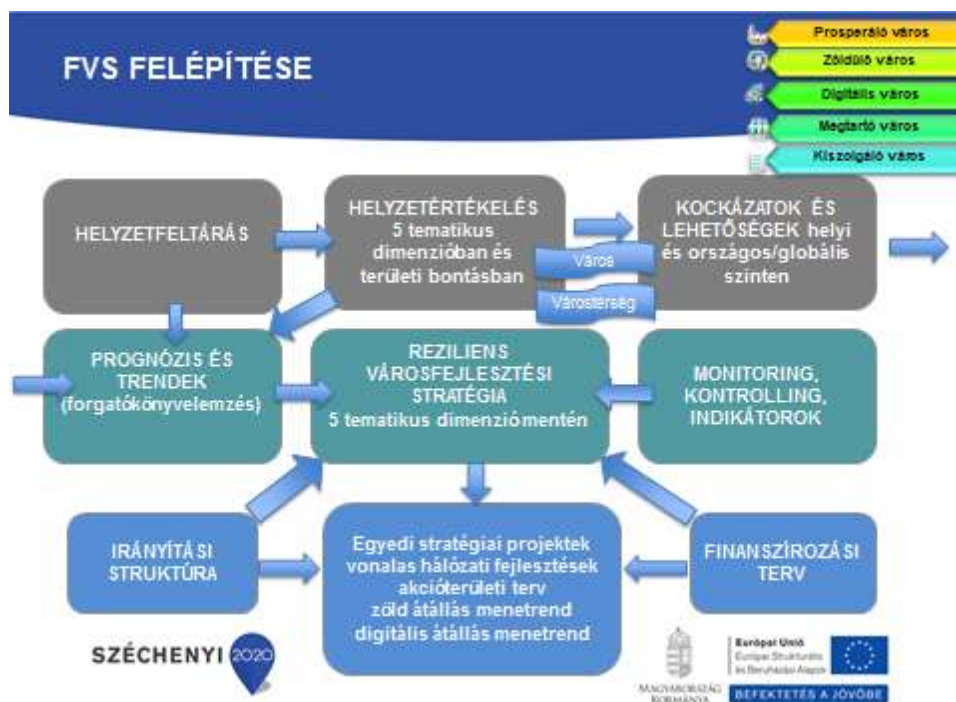
a reziliencia eszközei a digitális városokhoz kapcsolódó eszközök, így az okos város módszertan is.

Az FVS kézikönyv rögzíti, hogy a stratégiai munkarészben „a reziliens város a stratégiai célrendszerben” fejezet részeként az alábbi alfejezeteket is szükséges kidolgozni:

- Prosperáló város
- Zöldülő város
- Digitális város
- Megtartó város
- Kiszolgáló város

1. ábra

A fenntartható városfejlesztési stratégia tervezési folyamata

Forrás: Fenntartható Városfejlesztési Stratégia Módszertani Kézikönyve 2021–27.

A kézikönyvben a digitális város fejezet leírásakor a következőképpen fogalmaznak (Döbrente, Földi 2021: 62). „*A városok digitális átállásának végső célja a város működtetésének, fenntartásának hatékonyságnövelése (adatalapú feladatszerzés és erőforrásgazdálkodás bevezetésével) elsősorban a helyi lakosság elégedettségének, életminőségének, „jól létének” növelése érdekében.*

Amikor a városok digitális megoldásokban és okos város ambíciókban gondolkodnak fontos, hogy lássák a közterületi szabad wifi hozzáférés biztosítása, okos padok kihelyezése nem az első lépés a digitális átállás útján, habár a lakossági szemléletformálás hatékony eszközei lehetnek. Ennél kevésbé „látványos”, de annál tudatosabb előkészítést igényel a digitális átállás (az okos várossá válás) folyamata.” Meglepő módon a kézikönyv 3.4.3. Digitális város című alfejezete már egy szóval sem utal a digitális átállás és a karbonsemlegesség kapcsolatára, ezért, ha valamelyik önkormányzat az FVS kézikönyv kizárólag ezen alfejezetére alapozva állította össze a digitális városra vonatkozó terveit, akkor akár a klímasemlegességet támogató okos eszközök ki is maradhattak az FVS-ből, ami nem szerencsés a finanszírozást biztosító EU céljait ismerve. A társadalom digitális átállását segítő soft beavatkozások ösztönzésének elmaradása szintén távolabb visz a forrást biztosító EU elvárásaitól.

Tervezett okos város fejlesztések Komlón, Mohácson és Mórahalmon

Komló

A Baranya vármegyében, Pécs közvetlen szomszédságában fekvő Komló, egykori büszke bányászváros, amely közismerten megszenvedte a rendszerváltozást és az ezzel párhuzamosan (ennek nyomán) végbemenő gazdasági szerkezetváltást (Pirisi 2017; Kákai et al. 2015). A város gazdasági reziliencia tekintetében nagyon kétarcú, abszorpció-képessége nem volt jellemző az elmúlt évtizedekben, ugyanakkor az alacsony szintű stabilitáshoz való alkalmazkodás kétségkívül egyfajta adaptációs készségre utal, sajátos adottságokkal rendelkezik az okosváros technológiák szempontjából (is). Amint azt a komlói FVS is megfogalmazza (Vadász K. et al. 2022), a rendszerváltozás óta a hazai gazdaság viszonylag hosszú és eredményes növekedési perióduson ment keresztül az elmúlt évtizedben, de a Komlót is magában foglaló régióra ez igen kevésbé mondható el. Az a viszonylag dinamikus fejlődés, amely a félperiférikus jellegű térségek egy részére (például a Dél-Alföld és Észak-Magyarország bizonyos területeire) is jellemző volt, Baranyának legfeljebb csak a keleti térségét (Bóly–Mohács) érintette. Komló jelentős kihívásokkal néz szemben a városok közötti versenyben, amelyhez az önkor-

mányzat településfejlesztési koncepciója fogalmazta meg azt a jövőképet, melyet a város a fenntartható városfejlesztési stratégiája révén 2030-ra el szeretne érni. Ennek szellemében „*Komló 2030-ban lakosainak munkát adó, élhető, értékeit tisztelő város, amelynek fenntartható a gazdasága, a társadalma és a környezete*” (Vadász K. et al, 2022: 5).

A jövőkép elérése érdekében a Komló város településfejlesztési koncepciója és hatályos integrált településfejlesztési stratégiája alapján a krízisből és az elzártságból való kitörés érdekében három átfogó fejlesztési célt jelöl ki:

1. *átfogó cél: A város és vonzáskörzete lakosságának munkát adó gazdasági központ*
2. *átfogó cél: Jó színvonalú, fenntartható lakókörnyezet, vonzó városközpont*
3. *átfogó cél: Jövőjében bízó, nyitott, szolidáris fenntartható társadalom*”

Az FVS helyzetfeltáró munkaréséből kiderül, hogy Komló városában nyomokban már érzékelhető az okos megoldások felé történő elmozdulás; a stratégiai dokumentum megalapozásához készült lakossági kérdőíves felmérés eredményei alapján fény derült arra, hogy a válaszadók többsége használ valamilyen okoseszközt, ráadásul bevallásuk szerint az alapvető kommunikációs és szórakozás célú használat mellett az ügyintézésben, munkában, tanulásban is hasznosítják azt. A komlói lakosok körében is általános elvárásnak tekinthető már, hogy egyre nagyobb hangsúlyt kapjanak az okos megoldások a városban és a háztartásokban is. Komlón a legtöbb hazai szolgáltató biztosít teljes körű hálózatot, mobilhálózatot, ami elősegíti, hogy bizonyos szolgáltatások már úton-útfélen is elérhetőek legyenek. Emellett kiemelik, hogy az önkormányzat jóvoltából a belvárosban egy ingyenes internet hozzáférési lehetőség is adott a lakosság számára a hivatal épületének közelében. A város két pontján elérhető egy-egy ügynevezett okospad, ahol a járókelők a beépített napelemeknek köszönhetően akár zöld energiával is feltölthetik okoskészülékeiket, vagy azon ülve az ingyenesen elérhető wifi-szolgáltatást is használhatják.

Ugyanakkor a digitális átállás kapcsán az FVS megállapítja, hogy a jelenlegi trendek figyelembevételével Komló számára a digitális város megvalósítása jelentős kihívásokat jelent majd. Az elmúlt években kiépült néhány olyan rendszer, amely megjelenít alapvető technológiákat, az önkormányzati ügyintézés, vagy éppen a levegőtisztaság-monitoring tekintetében.

Az FVS rögzíti ugyanakkor, hogy Komló nem tud lakosainak és környezetének munkát adni, nem képes korszerű színvonalon lakókörnyezetet biztosítani és szolidáris és fenntartható társadalmat hirdetni a 21. században, ha nem rendelkezik a digitális város néhány alapvonásával. Az FVS megállapítja azt is, hogy a digitalizáció eredményei felhasználhatók és felhasználandók a zöldebb, prosperálóbb, a szolgáltató és a megtartó város kialakításában (Vadász K. et al. 2022).

Az FVS rész céljaihoz kapcsolódó okos város programok, intézkedések:

- Korszerű integrált települési téradatrendszer kialakítása.
- A digitális hozzáférés lehetővé tétele a város minden lakóterületén.
- Az e-közzszolgáltatás kiterjesztése az önkormányzati ügyek vonatkozásában.
- A digitális eszközök adta lehetőségek kiaknázása a városüzemeltetés területén.
- A helyi közösségi közlekedés színvonalának emelése a megállók és az utastájékoztatók korszerűsítésével, digitalizálásával.

Az FVS egyetlen konkrét okos város beavatkozást rögzít a digitális város beavatkozások részeként (2. ábra).

2. ábra

Smart city eszközök alkalmazása a klímataudatos és lakosságbarát közzszolgáltatások biztosítása érdekében

	kérdés	kifejtés
1.	beavatkozás illeszkedése a tervezési dimenziókhoz	Fenntartható, megújuló városi társadalom létrehozása.
2.	beavatkozás munkacíme	Smart city eszközök alkalmazása a klímataudatos és lakosságbarát közzszolgáltatások biztosítása érdekében
3.	beavatkozás illeszkedése az FVS stratégiai céljaihoz	A digitális várossal kapcsolatos célkitűzések eleve rendkívül horizontálisan jelennek meg a többi fejlesztési célkitűzés között. A digitális város kialakításához használatos „smart city” eszközök hozzájárulnak az átfogó stratégiai célok mindegyikéhez: Komló nem tud lakosainak és környezetének munkát adni, nem képes korszerű színvonalon lakókörnyezetet biztosítani, és szolidáris és fenntartható társadalmat hirdetni a 21. században, ha nem rendelkezik a digitális város néhány alapvonásával. Ugyanígy, az itt megfogalmazott témák szintjén is erőteljes összekapcsolódásokat állapíthatunk meg, hiszen a digitalizáció eredményei felhasználhatók és felhasználandók a zöldebb, prosperálóbb, a szolgáltató és a megtartó város kialakításában.
4.	beavatkozás hálózatos jellegének bemutatása	A beavatkozás az egész város területére kiterjedne.
5.	a beavatkozás célja és rövid tartalma	A cél smart city (okos város) eszközök alkalmazása a klímataudatos és lakosságbarát közzszolgáltatások biztosítása érdekében. Korszerű integrált települési téradatrendszer kialakítása. A digitális hozzáférés lehetővé tétele a város minden lakóterületén. Az e-közzszolgáltatás kiterjesztése az önkormányzati ügyek vonatkozásában. A digitális eszközök adta lehetőségek kiaknázása a városüzemeltetés területén. A helyi közösségi közlekedés színvonalának emelése a megállók és az utastájékoztatók korszerűsítésével, digitalizálásával. A lakosság digitális kompetenciáinak fejlesztése.
6.	a beavatkozás városrészi leképeződése	A beavatkozás a település minden városrészét érinti

Forrás: Komló város (Baranya megye) Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája 2022–2027 (2030).

A város vezetőivel történt személyes interjú során elhangzott, hogy a 21. század eszközeinek tartják az okos város technológiát. A pénzügyi lehetőségek miatt kis lépésekben tudnak haladni, de főleg az épületek hatékonyabb üzemeltetése és a közösségi közlekedés szervezése vonatkozásában tervezik használni a smart technológiát. Komló városszerkezete a Mecsek domborzati viszonyai és a bányák körül kialakult lakóterületek miatt széttagolt, több egymástól elkülönülő településrészből áll, amelyek között a tömegközlekedés megszervezése és hatékony üzemeltetése komoly terhet ró az önkormányzatra.

Mohács

Mohács a horvát és a szerb határ közelében, a Duna partján fekszik, ahol kikötővel és kompjáráttal is rendelkezik. A várostól 10 km-re található az M6-os és az M60-as autópályák csomópontja. Mohács Baranya vármegye gazdaságának egyik kiemelkedő szereplője, ezt a mohácsi FVS helyzetfeltáró munkarésze is megfogalmazza, de egy friss felmérés szerint kívülről is sikeresnek tűnő település (Horeczki, Póla 2022). A Duna menti város gazdasági szerkezetében jelentős szolgáltatószektor és az ipar, melyen belül is a feldolgozóipar dominanciája jellemző. Baranya egyéb járásszékhelyeihez viszonyítva átlag feletti a város gazdasági teljesítménye, azonban országos viszonylatban már nem.

A Fenntartható Városfejlesztési Stratégiájának (Vadász K. et al. 2022: 3) jövőképe alapján „*Mohács vonzó középvárosként, határon átnyúló kapcsolatai, valamint a térségi központokkal való egyre jobb együttműködése révén kapuszerepet tölt (majd) be a térségben, elősegítve közlekedési-logisztikai-ipari szerepkörének és turisztikai imázsának további erősödését, a nagy tradíciókkal rendelkező élelmiszergazdaságát megőrizve és fenntartható módon hasznosítva, egyre magasabb színvonalú szolgáltatásaival, élénk programkínálatával és attrakcióival nemzetközi és hazai szinten kiemelkedő idegenforgalmi és rekreációs szerepet tölt be, miközben hagyományos, mozaikos városi karaktert megtartva, de arculatában is megújulva, a fenntarthatóságot szem előtt tartó infrastrukturális és intézményi fejlesztések révén magas életminőséget, lakó- és munkahelyet nyújt a helyi és térségi lakosság számára.*”

Az önkormányzat Mohács Város Településfejlesztési Konceptióját alapul véve a jövőkép eléréséhez kapcsolódóan, a fejlesztési irányokhoz illeszkedően négy átfogó célt fogalmazott meg az FVS-ben. A négy cél kijelöli a város legfontosabb gazdasági, társadalmi, környezeti kihívásokra adott válaszait, amelyek az alábbiak.

- *Versenyképes Mohács: Versenyképes, több lábon álló gazdaság, értékteremtő, az év egészére kiterjedő foglalkoztatás és az aktivitás növelése; versenyképes oktatás.*
- *Vonzó Mohács: Mind a turisták, mind a térségben élők, mind a beköltözők számára jó minőségű szolgáltatások és programok nyújtása.*
- *Fenntartható Mohács: Egész évben hatékonyan működő infrastrukturális és ellátórendszerek, értékteremtő módon megújuló épített és természeti környezet, természetközelség.*
- *Közösségi Mohács: A beköltözők és a térségben élők számára is vonzó Mohács-tudat erősítése, a népesség megtartása, aktív és egészséges lakosság.*

Az FVS-ben elismerik, hogy a település mind a gazdasági, mind pedig a közszféra tekintetében alacsony digitális fejlettségi szinten áll. Mohács gazdaságfejlesztési törekvései ugyanis az elmúlt években a munkanélküliség és inaktivitás felszámolására, a helyi gazdaság erősítésére, valamint a gazdaságfejlesztés alapjait megteremtő tényezőellátottság (elsősorban humán és infrastrukturális) fejlesztésére összpontosultak. A város jelenlegi gazdaságfejlesztési elképzelései az így megkezdett fejlesztési logika továbbvitelét részesítik előnyben, ezért a digitális kapacitások jövőbeli fejlesztése az önkormányzat részéről – objektív mutatók mentén – alacsonyabb szintű prioritásban fog részesülni.

Ezt a logikát követte az önkormányzat az FVS a digitális város fejlettségének kidolgozásakor is. Ahogy fogalmaznak a dokumentumban: *a város digitális átállásának végső célja Mohács működtetésének, fenntartásának hatékonyságnövelése (adatalapú feladat-szervezés és erőforrásgazdálkodás bevezetésével) elsősorban a helyi lakosság elégedettségének, életminőségének, „jól létének” növelése érdekében.*

Az FVS Mohácson is (csak) egyetlen okos város beavatkozást rögzít a digitális város beavatkozások részeként (3. ábra).

3. ábra

Okosváros fejlesztések Mohácson

	kérdés	kifejtés
1.	beavatkozás illeszkedése a tervezési dimenziókhoz	Digitális dimenzió
2.	beavatkozás munkacíme	Okosváros fejlesztések Mohácson
3.	beavatkozás illeszkedése az FVS stratégiai céljaihoz	Fenntartható Mohács 3.3. Minőségi lakókörnyezet
4.	beavatkozás hálózatos jellegének bemutatása	A beavatkozás a város több pontjára kiterjed és hálózati fejlesztéseket is tartalmaz
5.	a beavatkozás célja és rövid tartalma	A beavatkozás tervezett elemei: Okoszebrák, okospadok és okoshálózatok kialakítása.
6.	a hálózat beavatkozásban érintett részének városrészi leképeződése	A beavatkozás a város több pontjára terjed ki.

Forrás: Mohács város (Baranya megye) Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája 2022–2027 (2030).

A városvezetőkkel történt személyes interjú során elhangzott, hogy alapvetően a lakosság tájékoztatásához, az elektronikus ügyintézéshez, valamint a városüzemeltetéshez kapcsolódó applikációkban látják a lehetőséget, valamint a parkolást és a biztonságos közlekedést segítő smart eszközökben (pl.: okos zebra). Az FVS-ben megfogalmazott célokkal összhangban a vezetés sem az okos eszközök fejlesztését tekinti Mohács legfontosabb feladatának. A mindennapok valóságához közelebb álló digitális és elektronikus városüzemeltetési eszközpark (elektromos kisteherautó, robot fűnyíró) fejlesztését már megkezdték, de a hangsúly jelenleg a gazdaság és a fizikai környezet fejlesztésén van.

Mórahalom

Az önkormányzat honlapján elérhető információk szerint a települést először 1729-ben nevezték – nem hivatalos elnevezéssel – „Mórahalmának”, majd 1892-ben Szeged – Alsóközpont néven lett a sűrűn lakott tanyavilág központja. 1892-ben Szeged város alsótanyai közigazgatási centrumaként létrehozta Alsóközpontot, ekkor épültek az első középületek. 1950-től Mórahalom néven vált önálló községgé, majd 1970-től nagyközség. A közigazgatás átszervezését követően 1984-től városi jogú nagyközség, több település körzetközpontja, 1989. március 1-jén városi rangot kapott (Bárth 1993). Ahogy

az FVS-ben is rögzítik, mára Mórahalom jelentős turisztikai központnak tekinthető, mivel a kereskedelmi szálláshelyeken eltöltött vendégéjszakák száma a térségben Szeged után itt a legmagasabb. Mórahalom része is a Szeged és térsége kiemelt turisztikai térségnek, összhangban a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 című dokumentumban megfogalmazottakkal (MTÜ 2021).

Járásszékhelyként központi funkciót tölt be a tágabb vonzáskörzetébe tartozó települések számára közigazgatási, oktatási, szociális, egészségügyi, kulturális és gazdasági szempontból egyaránt. A közszolgáltatások hatékony és magas színvonalú ellátását a város saját tulajdonú intézményei és gazdasági társaságai közreműködésével látja el. Mórahalom a meglévő adottságok és a turisztikai tendenciák figyelembevételével kihasználta lehetőségeit és az egyre nagyobb igényt tartó egészségturizmusra fektette a hangsúlyt (Martyin, Boros 2012).

Az FVS-ben megfogalmazott jövőkép szerint (Kézy B. et al. 2022:15) *„Mórahalom 2035-ben egy fenntarthatóan fejlődő, szoros, határon átnyúló kapcsolatokkal rendelkező, emberléptékű város, ahol jó élni, és amely vonzza a letelepedni szándékozókat, a gazdasági befektetőket, továbbá a feltöltődni vágyó turistákat is, azaz „Mórahalom a modern, fenntartható módon növekvő kisváros”.*

A célrendszerben nevesítve van Mórahalom, mint digitális város: *„Az okosváros fejlesztéseknek köszönhetően bővül a közigazgatási elektronikus szolgáltatások köre, a közszolgáltatások digitalizáltsága javul, az intézmények, háztartások energiafogyasztását az elterjedő okos mérőeszközök optimalizálják.”*

Az FVS rögzíti, hogy Mórahalmon 2019 óta működik okos zebra, viszont az okos megoldások alkalmazása az önkormányzat törekvései ellenére a közüzemi ellátásban még kevésbé elterjedt. Az okos városi közvilágítás terén történtek már jelentős előrelépések (pl. napelemes ellátású LED rendszer kialakítása).

Az FVS Mórahalmon szintén egyetlen okos város beavatkozást rögzít a digitális város beavatkozások részeként (4. ábra).

4. ábra

Okosváros fejlesztések

	kérdés	kifejtés
1.	beavatkozás/ projekt illeszkedése a tervezési dimenziókhöz	A beavatkozás a digitális város tervezési dimenzióhoz illeszkedik
2.	beavatkozás/projekt munkacíme	Okosváros fejlesztések
3.	beavatkozás/projekt illeszkedése az FVS stratégiai céljaihoz	A beavatkozás az FVS „A térségközponti szerepkör erősítése” stratégiai célhoz, azon belül az „Okosváros és e-közigazgatási rendszerek fejlesztések” alcélhoz illeszkedik.
4.	miért stratégiai jellegű beavatkozás/ kulcs projekt? mi indokolja az egyedi beavatkozást?	A korszerű szolgáltatások (legyen szó akár a köz- akár a magánszféráról) elengedhetetlen elemévé váltak a digitális platformok, amelyeknek köszönhetően a személyes ügyintézési formák jelentősége lecsökkent, rövidebbé, kényelmesebbé, egyszerűbbé váltak a folyamatok.
5.	a beavatkozás/projekt célja és rövid tartalma	A beavatkozási csomag több elemből áll össze, elemenként eltérő céllal: <ul style="list-style-type: none"> • Tervezés, szemléletformálás, infrastruktúra biztosítása: cél a település általános digitális szolgáltatási portfóliójának javítása, a település működésének, fenntartható fejlődésének biztosítása környezetkímélő technológiák alkalmazásával. • Városkártya fejlesztések: cél a meglévő városkártya rendszer továbbfejlesztése • Okos közlekedés: cél a közlekedésbiztonság javítása digitális technológiák alkalmazásával • Okos környezet: cél a helyi közvilágítás, a villamos energia-, földgáz- és vízfogyasztás energiafelhasználásának monitorozása, ez alapján fogyasztás csökkentése, racionalizációja. • Okos gazdaság: cél a város mezőgazdasági, ipari és turisztikai sajátosságainak felmérése, helyi igények felmérése, a helyi adottságokhoz leginkább illeszkedő „okos” beavatkozások meghatározása és kidolgozása.
6.	városrészi leképeződése	Az intézkedés Mórahalom valamennyi városrészét érinti.

Forrás: Mórahalom város Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája 2022–2027.

A városvezetőkkel történt személyes interjú során elhangzott, hogy komplex, 10 pontos digitális stratégiájuk (TOP Plusz Digitális Átállás Menetrend) van a smart eszközökre vonatkozóan, amely a városüzemeltetéstől, a szociális ellátórendszer és az intézmények üzemeltetésén át a turisztikaicélú applikációkig terjed, de nem öncélúan, hanem illesztve terveznek használni okos város technológiákat az egyes fejlesztésekhez. Szerintük a digitalizáció az urbanizációs versenynek is része, és azok a települések

előnyben vannak, akik ezekben a kérdésekben felkészültebbek. Mórahalom is ezért foglalkozik tudatosan a kérdéskörrel. A fő fókusz az okos eszközök használata kapcsán is az intézmény- és városüzemeltetésen van, továbbá ezeken a területeken is elsősorban a kiforrottabb, másutt már sikeresen alkalmazott technológiai megoldásokat keresik.

Összehasonlítás

A három kisváros Fenntartható Városfejlesztési Stratégiájának tartalmi vizsgálata és a városvezetőkkel folytatott interjúk alapján megállapítható, hogy mind a három önkormányzatot érdeemben foglalkoztatja az okos város technológiák alkalmazhatóságának kérdésköre, hiszen mindegyikük tervez smart city beavatkozást. A legtudatosabban Mórahalom kezeli általában a digitalizáció kérdéskörét, mivel ezt az urbanizációs verseny egyik eszközének tartják a város vezetői.

Mindegyik vizsgált FVS érdeemben foglalkozik a klímavédelem és a fenntarthatóság kérdéskörével, de egyedül Mohácson nem terveznek olyan okos város beavatkozást, amely hozzájárul az EU klímavédelmi céljaihoz. Komló és Mórahalom viszonylag komplex, a hatékonyabb, és környezetbarát közszolgáltatások és településüzemeltetés érdekében tervezi használni a stratégiájukban megcélzott smart city technológiákat.

1. táblázat

A vizsgált települések összehasonlítása

	<i>Komló</i>	<i>Mohács</i>	<i>Mórahalom</i>
Digitális város fejezet említi-e a smart city eszközöket?	igen	igen	igen
Digitális város fejezet említi-e a klímatudatosságot?	igen	igen	igen
Terveznek-e smart city beavatkozást?	igen	igen	igen
Terveznek-e olyan smart city beavatkozást, amely a klímavédelmet szolgálja?	igen	nem	igen

Forrás: Saját szerkesztés.

Mint fentebb szóltunk róla, az FVS kézikönyv 3.4.3. Digitális város című alfejezete már egy szóval sem utal a digitális átállás és a karbonsemlegesség kapcsolatára. Vagyis lehetett úgy értelmezni az FVS készítése kapcsán megfogalmazott kormányzati elvárást, hogy a klímasemlegességet támogató okos eszközök ki is maradhattak az FVS-ből.

Ugyanakkor igaz az is, hogy a jelen tanulmány 5.2. fejezetében is hivatkozott módon Mohácson a digitális kapacitások jövőbeli fejlesztése az önkormányzat részéről – objektív indokok mentén – kisebb prioritásban fog részesülni.

Uniós klímatervek versus hazai elektromobilizáció a kisvárosokban

Önkormányzatokkal több mint két évtizede együttműködő szakértőkként számítottunk arra, hogy városi önkormányzatok vezetői legalább címszavakban, és főbb tartalmi elemeiket illetően ismerik a hazai kormányzati és az uniós elvárásokat az egyes városfejlesztési projektek előkészítéséhez, hiszen ezeknek a feltételeknek való megfelelés (is) szükséges a források megszerzéséhez. Mindazonáltal a pályázati feltételrendszerekhez való illeszkedés még nem jelenti azt, hogy ezek a döntéshozók azonosulni is tudnak az elvárásokkal. Mindenesetre okkal feltételezhető, hogy a smart city technológiákra való nyitottság, természetes érdeklődés mindenképpen segítheti azt, hogy az adott városban az elvárt szinten felül is beindulhassanak az okos városodás felé tartó folyamatok.

A városvezetőkkel folytatott beszélgetések során az elektromobilizáció és az önvezető autók várostervezést és városüzemeltetést érintő kérdések is elhangzottak, mivel az EU klímasemlegességi céljai teljesítése érdekében az európai uniós országok energiaügyi miniszterei 2023. márciusában jóváhagyták azt a törvényt, amely 2035-ben véget vet a CO₂-kibocsátású autók értékesítésének az EU-ban. Az elektromobilitás terjedése az EU 27 országában olyan mértéket öltött (11-ről 18%-ra növekedett például 2021-ről 2022-re az új autó értékesítésben), amely nemcsak a fogyasztói oldalról a mobilitásban, hanem az infrastruktúra kiépítésében, üzemeltetésében is komoly kihívások elé állítja a településeket. Az okostechnológia és a járműipar egyik új vívmánya az önvezető vagy részben önvezető autók terjedése, amely csak igen magas technológia szinten és infrastrukturális környezetben tud érdemben működni. A kérdés még távolinak tűnhet, de a tervezés időbeli léptékében már látható a horizonton, ugyanakkor a mesterséges intelligencia már ma is érzékelhetően rohamos terjedése gyors áttörést hozhat az autonóm mobilitásban is. Ezek a kérdések pedig joggal vetik fel az önkormányzati attitűd vizsgálatának szükségességét. A kérdésekre adott válaszokból arra is lehet következtetni, hogy ki mennyire lát lehetőséget az elektromobilizációban, látnak-e ezekben önkormányzati feladatot és városfejlesztési lehetőséget.

Komló vezetői szerint az elektromobilizáció egy hosszabb folyamat, ennek első jeleként megjelentek ezek a járművek a városban is. Maga a jelenség terjedése szoros összefüggést mutat a jövedelmi viszonyokkal hazánkban (is), így a város lakói nem járnak élen ezen innováció befogadásában. Komlón épült több elektromos töltőállomás közterületeken, céges telephelyeken és áruházak parkolóiban is, de az önkormányzat

jelenleg nem tervez elektromos töltőállomásokat üzemeltetni, mert ehhez a jogi és a pénzügyi feltételeket nem látja biztosítottak. Éppen ebből következően nem probléma még a lakossági közterületi töltés szabályozása, korlátozása, miként azt Gödöllő kénytelen volt megtenni 2021-ben. Mindezek ellenére zöld hidrogén gyártásában gondolkodnak, és abban bíznak, hogy ez segít a zöld átállásban. Kaptak elektromos buszokat egy hónapra kipróbálásra, amelyek használatakor problémát jelentett mind a töltés, mind a korlátozott hatótáv, de bízik abban, hogy idővel a technológia fejlődése elérhetővé teszi számukra is az átállást a közösségi közlekedésben. Komló városvezetői nagyon innovatív dologként tekintenek az önvezető autózásra, amely még szerintük gyerekcipőben járó technológia, emiatt nem hisznek abban, hogy olyan gyorsan fog elterjedni, mint mondjuk az elektromos autók vagy más technológiai vívmányok.

Mohács vezetői egyáltalán nem tartják prioritásnak ezt a témát. A városüzemeltetésben megkezdték az elektromos eszközökre való átállást (elektromos kisteherautó, elektromos fűnyírók és kéziszerszámok beszerzése stb.), de a lakosság adaptációja itt is késői és lassú. A visszafogott lakossági elektromobilitásból következően elegendő a két kiépített nyilvános utcai töltő, nincs napirenden a közterületi töltés szabályozása. Mohácson is egyre nagyobb probléma a közterületi parkolás, véleménye szerint ennek a problémának a megoldásában később talán segíthet az önvezető autózás.

Mórahalmom két önkormányzati töltőállomást is telepített, és vannak ezen kívül is töltési lehetőségek, amelyek jelenleg kielégítik az idegenforgalom által is támasztott igényeket. Hozzátette azt is, hogy az önkormányzat is beruházott elektromos autókba, emiatt az intézmények egy részét is ellátták töltőkkel. A városvezetők álláspontja szerint minden településnek kell ezzel a kérdéssel foglalkoznia a maga szintjén. A lakossági közterületi töltés szabályozása még nem került napirendre a településen. Mórahalmom vezetői szerint az önvezető autók nagymértékben fogják segíteni a mobilitást, és a tömegközlekedés szempontjából is lát benne lehetőséget, ami a munkaerőpiac és a szolgáltatások elérhetősége kapcsán is tényező lehet.

Az interjúk alapján elmondható, hogy a három vizsgált kisvárosban még nem jelent kulcskérdést a tisztán elektromos meghajtású járművek ügye. Mindenhol létezik ehhez a jelenleg elegendő kapacitású infrastruktúra, Mohácson és Mórahalmom az önkormányzat is beruházott töltőállomásokba. A válaszokból leszűrhető, hogy egyik településen sem érzékelik még az elektromos autók számának növekedéséből eredeztethető kihívásokat, emiatt nem is gondolkodnak közterülethasználat szempontjából sem a kérdés szabályozásában. Pedig azok a dolgok, amelyek ma még messzinek és utópisztikusnak tűnhetnek nagyon hamar égető valósággá képesek válni. Jelenleg nyilvánvalóan nem az elektromobilitással kapcsolatos feladatok az érintett települések legégetőbb problémái,

de a fenntarthatósági átmenetben fontos lenne, hogy a jövőbeni infrastrukturális problémák kialakulását a jelenben még viszonylag költséghatékonyan legyenek képesek kezelni.

Mindeközben az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) adatai szerint már 2021-ben is jelentősen nőtt az elektromos személygépkocsik és kisteherautók elterjedése az EU 27 tagállamában. Az elektromos autók, köztük az akkumulátoros elektromos járművek és a konnektoros hibrid elektromos járművek fokozatosan hódítanak teret az EU piacán. Az új elektromos autók éves regisztrációjának száma folyamatosan növekszik, a 2010-es 600-ról 2020-ra mintegy 1 061 000 darabra, amikor is az újonnan regisztrált járművek az új forgalomba helyezések 11%-át teszik ki. 2021-ben az elektromos autók regisztrációja ugrásszerűen megnőtt, és az újonnan forgalomba helyezett személygépkocsik közel 18%-át tették ki.

Az elektromos autók száma hazánkban is ugrásszerűen megnőtt. Wengritzky Zsuzsanna 2023-ban megjelent elemzése alapján a 2021-ben Magyarországon eladott elektromos járművek száma több, mint 190-szerese a 2014-es értéknek, továbbá a 2019-es importhoz képest is több, mint a duplájára nőtt.

Az MVM adatai szerint 2022-ben az átlagos lakossági felhasználás 2392 kWh/év/felhasználási hely volt (MVM, 2023). A MAVIR prognózisa alapján egy átlagos kizárólag elektromos meghajtású személygépkocsi éves fogyasztása 2380 kWh/év, vagyis egyetlen kizárólag elektromos meghajtású személygépkocsi háztartásonként közel a duplájára emeli az éves villamosenergia fogyasztást. De ezeket az elektromos meghajtású autókat a többlakásos lakóterületek többségében nem tudják otthoni hálózatról tölteni, ráadásul az ilyen gépjárművek töltése sem percekig tart, mint a belsőégésű motorok tankolása, így nyilvánvalóan keletkezik közfeladat a városfejlesztés és településrendezés területén is ennek a problémának a majdani megoldására, főleg az EU klímasemlegességi céljai ismeretében.

Konklúzió

Az Európai Unió által kitűzött klímasemlegességi cél elérésének egyik eszköze lett az okos város módszertan, amely Magyarországon is jogszabályban definiált része lett a városfejlesztési eszközrendszernek. Az EU kohéziós politikájához igazodóan 2021-ben elkészült a „Fenntartható Városfejlesztési Stratégia Módszertani Kézikönyve 2021–27” című dokumentum, amely tartalmi és formai keretet ad az FVS-ek készítéséhez, és amely alapján a városok stratégiája ki kell térjen a digitális fejlesztésekre is. Az FVS kézikönyv digitális városokról szóló fejezete viszont nem jelzi egyértelműen, hogy az okos város fejlesztéseknek a klímasemlegességi célokhoz is kellene igazodnia.

Nem minden városi rangú település rendelkezik FVS-sel, ugyanakkor a vizsgálatba bevont Komló, Mohács és Mórahalom mindegyike igen. Mindhárom település tervez egy-egy okos város irányhoz kapcsolódó fejlesztést a stratégiájában (okos eszközök telepítése, elektronikus közszolgáltatások fejlesztése, okos technológián alapuló energetikai fejlesztések), de ezek kidolgozottsága nem igazán mély. Komló és Mórahalom smart city elképzelései kapcsolódnak is az EU klímasemlegességi céljainak teljesítéséhez, de Mohács stratégiája is megfelel az FVS kézikönyvben foglaltaknak.

Mind a három város vezetőinek határozott elképzelései vannak az okos város technológiákat illetően, de némiképp eltérő az elkötelezettségük a téma iránt. A legtávolabbi Mohács, ahol a szükséges minimumra törekszik a város a következő fejlesztési ciklusban (okos zebrák, okos padok és okos hálózatok kialakítása). Komló FVS-ében rögzítik, hogy a digitális város alapvető adottságai hiányában a település a 21. században nem tud lakosainak és környezetének munkát adni, nem képes korszerű színvonalon lakókörnyezetet biztosítani, és szolidáris és fenntartható társadalmat hirdetni. Ennek megfelelően a „Smart city eszközök alkalmazása a klímatudatos és lakosságbarát közszolgáltatások biztosítása érdekében” című projektben terveznek egy határozottabb lépést tenni az okos várossá válás irányában, miután már a korábbi ciklusban is volt néhány pontszerű smart city beruházásuk (okos pad). Mórahalom egy 10 pontos digitális átállási menetrenddel rendelkezik, amely a városüzemeltetéstől, a szociális ellátórendszer és az intézmények üzemeltetésén át a turisztikaicélú applikációkig terjed, de nem öncélúan, hanem illesztve terveznek használni okos város technológiákat az egyes fejlesztésekhez. Lényegében ezt képezi le az önkormányzat által készített FVS is.

Miközben az EU már látható távlatban szorítja ki a belső égésű motorokkal hajtott járműveket piacairól, egyre nagyobb teret adva az elektromos járműveknek, illetve a hazai eladási számok alakulásai is ezt támasztják alá, addig a három kisváros vezetői nagyjából egyetért abban, hogy az elektromobilitás elterjedése még nem érinti oly mértékben a településeiket, hogy a közeljövőben szabályozással és/vagy fejlesztéssel kellene az önkormányzatoknak támogatni a folyamatot. Hasonlóképpen kívárnak az önzetű járművek hétköznapi elterjedését illetően, a városvezetők még elég távolinak és bizonytalanoknak látják a folyamatot. Mindazonáltal mindannyian azt remélik, hogy ezek az eszközök segítenek majd a parkolási problémák enyhítésében és a mobilitás erősítésében.

A hipotézisünk – miszerint *a hazai városvezetők, -tervezők és technológiai szereplők számára is nagyon új még az okos város módszertan, emiatt a hazai tapasztalatok még szerények, és a klímasemlegesség, mint cél és az okos város technológiák ez irányban való használata még nem kiforrott gyakorlat* – beigazolódtott. A három várost vizsgálva egyértelműnek tűnik, hogy az okos város technológiájának terjedése elérte a hazai

vidéki kisvárosi szintet. A tervezés szintjén „kénytelenek” foglalkozni velük, így stratégiáikban visszafogott módon, de foglalkoznak vele. Ami a középtávú konkrét tervekkel illeti, mindannyian inkább kivárá magatartást tanúsítanak, ennek okai között a forráshiány, a fejlesztési prioritások másfajta fókusza, illetve általában az innovációterjedésben való pozíciójuk határozható meg. Vizsgálatunk igazolta, hogy a hazai kisvárosok az okosvárosodás terén is differenciáltak, a baranyai minta alapján a modern innovációkat jelentős késéssel fogadják, ahogy ezt szintén feltételeztük a kutatás indításakor.

Irodalom

- Barr, S., Devine-Wright, P. (2012): Resilient communities: Sustainable in transition. *Local Environment*, 17. 1–8. 10.1080/13549839.2012.676637.
- Bárh, J. (1993): Mórahalom: A település földje és népe. *Tér és Társadalom*, 7(3–4), 171–173.
- Colding, J., Elmqvist, T., Olsson, P. (2002): Living with disturbance: Building resilience in social-ecological systems. In: F. Berkes, J. Colding, C. Folke (Eds.), *Navigating Social-Ecological Systems: Building Resilience for Complexity and Change*, 163–186. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511541957.011
- Harrison, C., Donnelly, I. A. (2011): A theory of smart cities. IBM.
- Döbrente K., Földi Zs. (2021): A Fenntartható Városfejlesztési Stratégiák Kézikönyve 2021–27., Pénzügyminisztérium.
- Duró, A. (1990): A tanya és a zárt települések kapcsolata – társadalomföldrajzi megközelítésben. *Tér és Társadalom*, 4(2) 66.
- Erdősi, F., Lehmann, A. (1974): Mohács földrajza. Mohács Városi Tanács V.B. Művelődési Osztály
- Harari Y. N. (2017): The Impact of Digitation on Society, Interview published on Synpulse Management Consulting's – The Magazine <https://www.ynharari.com/homo-deus-impact-digitalization-society/>
- Horeczki, R., Póla, P. (2022): Percepciók a sikerességről Baranya megyében, *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 32(243), 57–70.
- Kákai, L., Pap, N., Gálósi-Kovács, B., Glied, V., Végh, A., Reményi, P., Szalai, G. (2015): Civil szektor a depressziós térségek társadalmában: A komlói eset, *Civil Szemle*, 12(4), 47–70.
- Kaltenbrunner, R. (2013): 'Mobilisierung gesellschaftlicher Bewegungsenergien - Von der Nachhaltigkeit zur Resilienz - und retour?', *Informationen zur Raumentwicklung*, 18(4), 287–296.
- Kézy B. et al. (2022): Mórahalom város Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája 2022–2027
- Kulcsár S. ed. (2015): Smart city tudásplatform – Metodikai javaslat. Lechner Tudásközpont Területi, Építészeti és Informatikai Nonprofit Kft.
- Lee, H. et al. (2023): Climate Change 2023, Synthesis Report, Summary for Policymakers, A Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, World Meteorological Organization, 4.
- Martyin, Z., Boros, L. (2012): A turizmus szerepe Mórahalom fejlődésében. *Közép-Európai Közlemények*, 5(2), 145–158.
- Pirisi, G. (2017): A reziliencia szerepe a kisvárosok fejlődésében – egy komlói esettanulmány kapcsán, *Településfejlesztési Tanulmányok*, 6(2). 75–88.
- Pirisi, G., Trócsányi, A. (2019): Fejezetek a társadalomföldrajz világából, Publikon Kiadó, 112.
- Sallai Gy. ed. (2017): Az okos város (Smart City), Dialóg Campus Kiadó.
- Stump, E-M (2013): New in town? On resilience and “Resilient Cities”, *Cities*, 32, 164–166.

- Szalai Á., Fabula Sz. (2022): A COVID-19 világiárvány hatásai a városokra, különös tekintettel az okosvárosok előtt álló kihívásokra, *CITY.HU Várostudományi Szemle*, 2(1), 93.
- Szirmai, V. ed. (2020): Középvárosi társadalmak – Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalkotása, Soproni Egyetem Kiadó, 14–15.
- Szirmai, V., ed. (2013): Csinált városok a XXI. század elején. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, 11.
- Vadász K. et al (2022): Komló város (Baranya megye) Fenntartható Városfejlesztési Stratégiája 2022–2027.
- Wengritzky Zs. (2023): A magyarországi elektromos autópiacon fejlődése: Áttekintő tanulmány The development of the Hungarian electric automotive market: an overview. XXXI. Nemzetközi Gépészeti Konferencia – OGÉT 2023, 504.

Jogszabályok, törvények, egyéb dokumentumok

- A településtervek tartalmáról, elkészítésének és elfogadásának rendjéről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 419/2021. (VII. 15.) kormányrendelet 2.§ 10-11.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1119 rendelete a klímasemlegesség elérését célzó keret létrehozásáról és a 401/2009/EK rendelete
- Az Európai Parlament és a Tanács 2021. június 24-i (EU) 2021/1058 rendelete az Európai Regionális Fejlesztési Alapról és a Kohéziós Alapról, 11. cikk
- EEA (2021) New registrations of electric vehicles in Europe <https://www.eea.europa.eu/ims/new-registrations-of-electric-vehicles>
- EU Mission: Climate-Neutral and Smart Cities (2021) https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe/eu-missions-horizon-europe/climate-neutral-and-smart-cities_en
- Európai zöld megállapodás: úton egy klímasemleges és fenntartható EU felé (2020) <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20200618STO81513/europai-zold-megallapodas-uton-egy-klimasemleges-es-fenntarthato-eu-fele>
- European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, Horizon Europe, budget (2021): Horizon Europe - the most ambitious EU research & innovation programme ever, Publications Office of the European Union, <https://data.europa.eu/doi/10.2777/202859>
- Magyar Villamosenergia-ipari Átviteli Rendszerirányító ZRt. (2019): A Magyar Villamosenergia-rendszer fogyasztói igényeinek előrejelzése 2019., 36-37. old.
- MVM Next Energiakereskedelmi Zrt. (2022): <https://www.mvmnext.hu/aram/pages/aloldal.jsp?id=550565>
- Turizmus 2.0 – NTS2030, Magyar Turisztikai Ügynökség, 2021.
- United Nations, International Telecommunications Union (2018): Report of the Focus Group on Smart Sustainable Cities <https://www.itu.int/en/ITU-T/focusgroups/ssc/Pages/default.aspx>

Gróf K., Németh S. (2022): A települések ellenálló-képességének előfeltételei, tényezői és modellszerű alkalmazási lehetőségei egy kisváros, Bük példáján. CITY.HU Várostudományi Szemle. 3(1), 119–135.

A települések ellenálló-képességének előfeltételei, tényezői és modellszerű alkalmazási lehetőségei egy kisváros, Bük példáján

Gróf Katalin¹ – Németh Sándor²

Absztrakt

Az utóbbi években felértékelődött a települések kríziseknek való ellenálló-képességének fejlesztése. Ennek előfeltételei, tényezői és modellszerű alkalmazási lehetőségeit jelen tanulmány egy nyugat-dunántúli fürdőváros, Bük válságkezelésének példáján keresztül mutatja be. A cél annak vizsgálata, hogy a település adott előfeltételeiből, tényezőiből és tulajdonságaiból lehet-e olyan általános következtetéseket levonni, amelyek másutt modellként alkalmazhatók lehetnek a kríziskezelésben. Az ellenálló-képesség külső előfeltételei közt a gazdálkodási környezetet, azon belül a közigazgatás-szervezés és az infrastruktúra-gazdálkodás megszervezését, a közszolgáltatások és közintézmények rendszerét szükséges megvizsgálni. A településrendezés feladata a tervezett beruházások beillesztése a település meglévő műszaki-szerkezeti adottságaiba. Az ellenálló-képesség belső előfeltételei pedig a történelmi adottságokból fakadnak, miszerint Bük agrárfaluból pár évtized alatt fürdővárossá nőtt, megyei szinten is számottevő költségvetéssel. A fejlesztéseknél az idegenforgalmi és a közszolgáltatási szempontok mellett az ipari kapacitás stabilitása is lényeges szempont, amelyek együttes, harmonikus bővülése Bük rezilienciáját növeli. Ezt támasztja alá, hogy a Covid világjárvány következtében kialakult gazdasági válság során is zavartalanul tudta folytatni nagyberuházásait. A gazdasági erő könnyebbé teszi a közszolgáltatások fejlesztését. Az erőteljes ipari és a turisztikai szektor mellett az agrárhagyományok a turizmus szolgálatába állíthatók. A rurális településarculat és -szerkezet urbánus fejlesztéseinek összhangját szükséges megteremteni. A településfejlesztési koncepciók és stratégiák megfelelő, átfogó, részletes kidolgozása biztosítja egy település fejlesztési célkitűzéseinek

¹ PhD, közgazdász, Büki Közös Önkormányzati Hivatal, grof.katalin@buk.hu

² PhD, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Savaria Egyetemi Központ, Bük Város Polgármestere, nemeth.sandor.nyme@gmail.com

hosszú távú fenntarthatóságát. Bük településfejlesztési koncepciója, valamint településfejlesztési, településüzemeltetési, gazdasági, infrastrukturális, településarculati céljai példával szolgálhatnak más településeknek a rezilienciájuk erősítésében.

Kulcsszavak: településfejlesztés, ellenálló-képesség, reziliencia, válságkezelés, város-gazdálkodás

Abstract

In recent years, the development of municipal resilience to crises has been valued. This study presents its preconditions, factors and model-like application possibilities through the example of the crisis management of Bük, a Hungarian spa town. The aim is to examine whether general conclusions can be drawn from the specific preconditions, factors and properties of the settlement, which can be used as a model in crisis management elsewhere. Among the external preconditions of resilience, it is necessary to examine the economic environment, including the organization of public administration and infrastructure management, the system of public services and public institutions. The task of municipal planning is to integrate the planned investments into the existing technical and structural properties of the settlement. The internal preconditions for resilience derives from the historical circumstances, according to which Bük grew from an agricultural village to a spa town in a few decades, with a considerable budget at the county level as well. In addition to the aspects of tourism and public services, the stability of the industrial capacity is also an important aspect of the developments. The combined, harmonious expansion of these aspects increases the resilience of Bük. This is supported by the fact that the local government was able to continue its large investments without disturbance even during the economic crisis caused by the Covid pandemic. Economic strength makes it easier to develop public services. In addition to the strong industrial and tourism sectors, agricultural traditions can be put at the service of tourism. It is necessary to create harmony with the urban developments of the rural settlement image and structure. The appropriate, comprehensive and detailed development of municipal development concepts and strategies ensures the long-term sustainability of development objectives. The urban development concept of Bük, furthermore, the development, municipal management, economic, infrastructural, and settlement image goals of the town can serve as an example to other municipalities in strengthening their resilience.

Keywords: municipal development, resistance, resilience, crisis management, urban management

Bevezetés

A települések fejlődési képességeiről, ellenálló-képességének fejlesztési lehetőségeiről könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésre. Európában és hazánkban a XIX. század második felétől, a modern nemzetállamok kialakulásától kezdve beszélhetünk központi-tervezett és szervezett, területileg és ágazatilag átfogó terület- és településfejlesztési beavatkozásokról.

A mintegy másfél évszázad alatt felhalmozott tapasztalatnak köszönhetően az európai integráció elmélyülésével és kiterjesztésével együtt a kontinensen a terület- és településfejlesztésnek egy új, mennyiségi és minőségi jellemzői alapján a világon egyedülálló színvonalú szemlélete, célrendszere, módszertana és finanszírozása alakult ki. Az Európai Unió az egyetlen olyan makrointegráció, amely külön pénzügyi alapot képez a nemzetállamainak határait céljaiban és területében átharántoló fejlesztési programok megvalósítására. A hazai terület- és településfejlesztési politika rendszerváltás utáni történetének legfontosabb célja az volt, hogy minél gyorsabban és zökkenőmentesebben illeszkedjen ebbe a rendszerbe. Az 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről jelentette az első EU-konform jogszabályt, amely meghatározta az uniós elvárásoknak megfelelően a területfejlesztés cél-, eszköz- és intézményrendszerét (TFT 1996).

Az ezredfordulótól induló előcsatlakozási alapok lehívása adta az új jogszabályi környezet vizsgamunkáját, majd a 2007–2013 közötti első, a 2014–2020-as második után a 2021–2027-es harmadik, jelenleg is futó teljes költségvetési időszak végrehajtásával elsajátítottuk az uniós módszereket. Ez különösen azért fontos, mert a 2004-es csatlakozásunk óta szinte teljes egészében a közösségi támogatások fedezik a területfejlesztési beavatkozások fedezetét, napjainkban 85%-át, korábbi években akár a 97%-át is.

Ez a nagyfokú kitettség előnyt jelentett abból a szempontból, hogy már a költségvetési ciklus elején az operatív programok mentén a tagállamok számára dedikált források jól kiszámítható módon lehívhatók. Hátrányt okoz viszont akkor, amikor valamilyen ok miatt késik vagy bizonytalanná válik a folyósításuk. Ilyen kockázati tényező volt a COVID-19 járvány és most – e sorok írásakor – a magyar kormány és az Európai Bizottság közötti vitás kérdések miatti forrásbefagyasztás. Ilyen esetekben szinte teljes egészében leáll a területfejlesztési források felhasználása, hiszen azonnal vagy egyáltalán nem lehet pótolni nemzeti finanszírozással a kieső közösségi pályázatokat.

A 2020 elején kirobbant koronavírus-világjárvány viszont felülírta a célokat, protokollokat, a helyi fejlesztések esetén is megdőlt a mindenáron való növekedés favorizá-

lása a már meglévő rendszerek működtetési feltételek biztosításával szemben. A krízis-kezelés gyakorlatilag állandóvá vált, és ennek a fényében felértékelődött a települések belső erőforrásainak mozgósítása, ellenálló-képességének fejlesztése (Hegedüs 2020).

A reziliencia definícióját az alkalmazkodóképességgel, egyensúlyi állapotra törekvéssel lehet megfogalmazni. Pirisi (2019) szerint a reziliencia ugyanakkor a társadalmi, gazdasági, politikai és ökológiai feltételekhez való folyamatos alkalmazkodás mellett a közösség működőképességének megőrzését, a saját készségek és tudás bővítésére és struktúra megújítására való képességet, valamint ezáltal a közösség kiszolgáltatottságának csökkentését is magában foglalja.

A rezilienciával, mint társadalomtudományi koncepcióval főként a 2008-as gazdasági világválság után kezdett el foglalkozni a szakirodalom (Pirisi 2019). Buzási és Csizovszky (2023) városfejlesztési tanulmányokat rendszerező kutatásuk keretében feltárták, hogy 2008-tól kezdődően, de legfőképp 2015-től jelentősen megnövekedett a városok fenntarthatóságával és ellenálló-képességével foglalkozó tanulmányok száma. A 2020-ban bekövetkezett koronavírus okozta krízis azonban még inkább felerősítette a települések vonatkozásában a reziliencia jelentőségét.

Illeszkedve a szerzők Bük város fejlődési képességéről és fejlesztési lehetőségeiről szóló korábbi kutatásához (Gróf, Németh 2022) jelen tanulmány célja annak bemutatása, hogy egy nyugat-dunántúli fürdőváros, Bük a válságkezelésnek milyen előfeltételeivel és tényezőivel rendelkezik, a városfejlesztési koncepciók, az integrált településfejlesztési stratégia elemeire fókuszálva. Továbbá célja annak vizsgálata, hogy ezekből a tényezőkből, tulajdonságokból lehet-e olyan általános következtetéseket levonni, amelyek más helyi önkormányzatoknál modellként alkalmazhatók lehetnek a krízis-kezelésben.

Az ellenálló-képesség külső előfeltételei: a gazdálkodási környezet

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény (ÖTV) és annak módosítása, a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló CLXXXIX. törvény (MÖTV) egyaránt lehetőséget biztosít arra, hogy a helyhatóságok közszolgáltatásokat ellátására intézményeket alapítson és azok működtetésére állami forrásokat igényeljen. Ebben a tekintetben a két önkormányzati törvény között az az alapfilozófiai különbség, hogy amíg az ÖTV normatív formában, addig a MÖTV feladatfinanszírozás útján határozza meg az állami hozzájárulás mértékét.

A normatív finanszírozás az ellátandó feladat mértékével, ellátotti körével egyenesen arányban álló támogatást nyújtott, a feladatfinanszírozás esetén viszont figyelembe veszik a helyhatóságok adóerő-képességét, tehát a gazdagabb településektől nagyobb hozzájárulást várnak el, a szegényebbeknél adott esetben a központi költségvetési támogatás elegendő a feladat ellátásához. A normatív finanszírozás mértéke az önkormányzatiság első harminc évében egyre jobban elvált a valós költségektől, és ez a 2010-es évek elejére a helyhatóságok tömeges eladósodáshoz vezetett. A feladatalapú finanszírozás területfejlesztési szempontból igazságosabbnak tűnik, hiszen világossá teszi azt a kormányzati szándékot, hogy a leszakadó térségekben is legalább ugyanazokat a közszolgáltatásokat kell ellátni, mint a dinamikus zónákban. Az eljárásnak azonban vannak árnyoldalai, hiszen egyrészt ösztönzi a zsugorodó népességű és gazdaságú településeken újabb költséges, a beruházás elindításának pillanatában is fenntarthatatlannak látszó intézmények telepítését, másrészt a demográfiai és ökonómiai szempontból is gyarapodó helységekből lassítja azokat. Éppen ott ad bátorítást, ahol kérdéses az adott feladat ellátásának a hosszú távú fenntarthatósága és ott bizonytalanít el, ahol nem kérdés a létjogosultsága.

A közszolgáltatások, közintézmények telepítése és működtetése ugyanis egyszerre átok és áldás a helyhatóságok számára. Nélkülük nehéz vonzó települési miliőt kialakítani, velük viszont nehéz stabil gazdasági környezetet létrehozni. Ennek oka az, hogy a mai magyar település- és területfejlesztési politika alapvetően a fejlesztéseket pártolja, azok üzemeltetését viszont elhanyagolja. Ha azt az ökölszabályt alkalmazzuk kalkulációként, hogy egy beruházás bekerülési költségének kb. 8–10%-a a létrehozott új intézmény éves működtetési költsége, akkor világossá válik, hogy a zömmel uniós forrásokkal bővített önkormányzati intézmények miért avulnak és amortizálódnak olyan gyorsan, hogy még a puszta állagmegóvásuk is csak újabb pályázati támogatások igénybevételeivel lehetséges. Ez az állapot állami és önkormányzati szinten is egy ördögi kört alakított ki. Valódi nemzeti ipar hiányában a lehívott uniós támogatások nem a honi, hanem az Európai Unió centrum országainak gazdaságában fejtik ki multiplikátor hatásukat. A mi adóinkból is finanszírozott közös pénzügyi alapok támogatásaiból leadott rendelkezéseinkkel többek között a francia mezőgazdaságot, a német gépgyártást és az osztrák építőipart támogatjuk. Történeket és történeket kísérletek nemzeti tőke kialakítására, de azok – kevés kivételtől eltekintve – legalább annyira szolgának magán-, mint közérdeket.

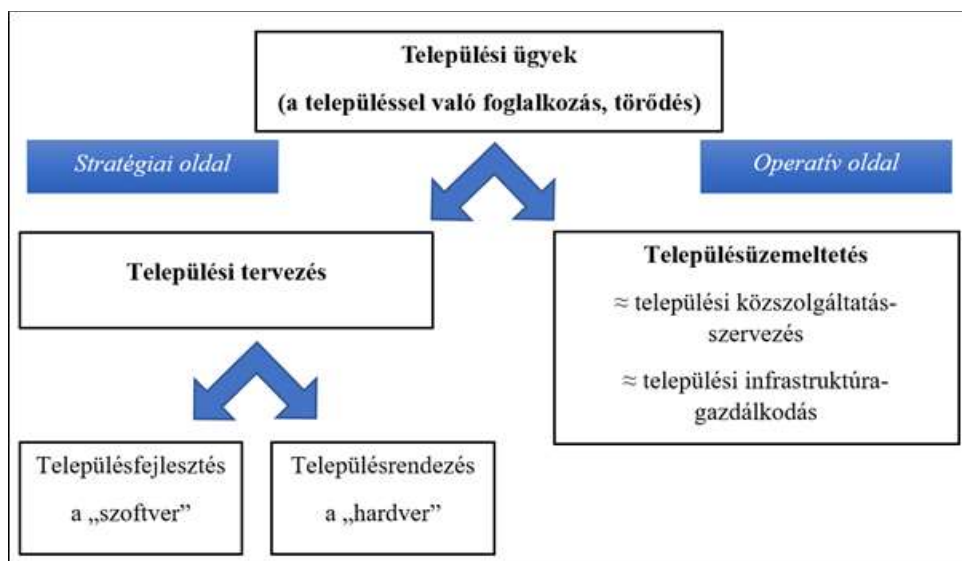
Az a tapasztalat, hogy azoknak az önkormányzatok stabil a gazdálkodása, amelyeknek nincs közintézménye vagy rendelkezik azokkal, de erős a gazdasága. Ilyenek egyrészt a törpe- és aprófalvak, másrészt néhány tucat, a település méretéhez képest jelentős ipari és/vagy turisztikai potenciállal rendelkező nagyközség, illetve kis- és középváros.

A legeladósodottabbak éppen a legnagyobb pályázati támogatásokkal ellátott megyei jogú városok és a főváros, valamint a megyei önkormányzatok voltak. Ennek az a magyarázata, hogy a jóléti beruházások végrehajtásának vélt politikai haszna egyenesen arányos a fejlesztéssel megcélzott települések méretével, a szavazópolgárok térbeli koncentrációjával. Ahogy a rövid távú politikai céljaikat szem előtt tartó országos és helyi potentátok a közösen égetett pénz fényében sütkéreznek, nem számolnak a lobbitevékenységükkel hosszabb távon okozott esetleges károkozással, a fenntarthatatlan, életképtelen beruházásokkal. A legnagyobb városaink ugyanis – tisztelet a kivételnek – lakosságszámukhoz képest gyenge gazdasági erővel rendelkeznek, jóléti beruházásai, közintézmény-hálózatának fejlődése és fejlesztése inkább az etatista fejlesztéspolitika következményei, semmint a polgári jóléti gazdaság eredményei. Nádas Péter író szerint *„Magyarország néhány alulfejlett város. A köztük lévő területek pedig hálóhelyek, ahol az állampolgárok munka és kultúra híján orientálatlanul bolyonganak.”* (Nádas 2017) A vélemény sommás, tehát sarkos, de érdemes belegondolni az esetleges igazságtartalmába. A vidék a modern állam területi beavatkozásai óta, mintegy másfél évszázada a területfejlesztés vesztese: demográfia és vásárlóerő tekintetében a városok növekedésének tartaléka, az intézményhálózat-racionalizálás (-leépítés) első áldozata, a tőkebefektetések utolsó célpontja. Ugyanazok a motívumok, sztereotípiák leírhatók, mint a '30-as évtized Palócföldjének cifra nyomorúsága, tardi helyzete, vagy a '70-es évek Őrségének panasza idejében.

A közszolgáltatások és közintézmények alapítására, építésére általában lehetőség van uniós pályázati források lehívására, a fenntartásukra viszont általában nem igényelhető vissza nem térítendő támogatás igénybevitelére. Ezzel a települési ügyek két – a stratégiai és az operatív – oldalának egyensúlya megbomlik (1. ábra).

1. ábra

A településügyek stratégiai és operatív oldala

Forrás: Buskó 2011

A stratégiai oldalhoz tartozik minden olyan tervezési elképzelés, amelyek nyomán megvalósuló beruházások a települést egy magasabb minőségi szintre emelik, lakói élet-színvonalát pedig növelik. Ennek a tevékenységsorozatnak két fő összetevője van. Az egyik a településfejlesztés, amely a jövőkép eléréséhez vezető fejlesztési tervek megfogalmazását jelenti, ezért a „könnyű” vagyis „szoftver” elemeknek tekinthetők.

A másik a településrendezés, amelynek feladata a tervezett beruházások beillesztése a település meglévő műszaki-szerkezeti adottságaiba. Mivel utóbbiak állapota determinálja azt, hogy a megfogalmazott projektek egyáltalán kivitelezhetőek-e vagy sem, a településrendezési eszközök a településtervezés „hardver”, azaz „nehéz” komponenseit képviselik.

A települési ügyek másik fele az operatív oldal, amely a közigazgatás-szervezés és az infrastruktúra-gazdálkodás megszervezését, azaz a településnek, mint komplex egésznek a működtetését jelenti. A tervezésnél, fejlesztésnél ügyelni kell arra, hogy a stratégiai és az operatív oldal mindig egyensúlyban legyen. Bármelyik túlsúlya vagy elmaradottsága a másikhoz képest a fejlődés legnagyobb akadálya. A túlméretezett – különösen a presztízscélokat szolgáló – beruházások jelentős plusz terhet rónak az üzemeltetési oldalra, minden új létesítmény működtetésének költsége hosszú távon beépül

a költségvetés kiadási tételei közé. Éppen ezért a településtervezési elképzelések megfogalmazásakor célszerű mindjárt az új létesítményre üzemeltetési tervet készíteni. A másik véglet, amikor a beruházások, felújítások tartósan elmaradnak. Ebben az esetben a gyorsuló mértékű amortizáció egyre költségesebbé, végső soron pedig működésképtelenné teszi a létesítményeket.

A települések külső kapcsolatai horizontálisak és vertikálisak is lehetnek. A vertikális kapcsolatok formális vagy funkcionális jellegű alá- fölrendeltségi viszonyokat jelentenek, amelyek településhierarchiát építenek fel (Pirisi, Trócsányi 2010).

A településhierarchiában a településföldrajz azokat a helységeket tekinti városnak, amelyek a területi munkamegosztásban nem mindennapi igényeket kielégítő, nem hétköznapi szerepköröket is betölt és azokat más települések számára is ellát. Ebben a viszonyrendszerben a város központi (nem mindennapi igényeket kielégítő) funkciókkal rendelkezik, amit más települések lakói számára is ellát, így centrum, az ellátott települési kör pedig a vonzáskörzet (Mendöl 1963). A meghatározásból következően a város fejlődése és fejlesztése nemcsak az adott településre gyakorol hatást, hanem az általa ellátott helységekre is. Éppen ezért a városfejlesztési célok, eszközök megválasztását ennek a (nagyobb) felelősségnek a tudatában kell megválasztani és végrehajtani (Kőszegfalvi, Loydl 1999; Tóth 2000).

Az ellenálló-képesség külső előfeltételeinek vonatkozásában az alábbi fontos következtetéseket vonhatjuk le.

- 1) A települések fenntartható fejlesztéséhez szükséges a népesség folyamatos növelése a beköltözések ösztönzése által, ugyanis a hazai településfejlesztési támogatások a népesség-koncentrációkat favorizálják.
- 2) A bevándorlási célpont helyzet eléréséhez (köz)intézmények és munkahelyek szükségesek. Előbbiek viszik a pénzt, utóbbiak hozzák, ezért szükség van a helyi gazdaság fejlesztésére is. A közintézmények segítik a város körüli vonzáskörzet kiépülését, és a periféria bővítése, elmélyítése segíti a centrum hosszú távú stabil működését, krízishelyzetekben akár a túlélését is.
- 3) A helyi gazdaság lehetőséget biztosít a közszolgáltatások biztonságos fenntartásához, munkahelyek teremtéséhez és az adóbefizetéseiről a helyi önkormányzat költségvetésének stabilitását garantálhatja.
- 4) A helyhatóság büdtségében nagy szerepet játszó helyi adók nemcsak a közszolgáltatások zavartalan működését segítik elő, hanem a növekedést, bővülést eredményező pályázati forrásokhoz is biztosítja a szükséges önerőt.

Az ellenálló-képesség belső előfeltételei: a történelmi adottságok

A Sopron vármegyei Bük 1902-ben a három egyutcás agrárfalu, Alsó-, Közép- és Felsőbük egyesítésével létrejött nagyközség, amely a dualizmus kori fejlődését annak köszönhette, hogy az 1865-ben megnyílt Sopron–Szombathely vasútvonalon (ún. Déli vasút) állomást kapott. A kedvező közlekedéscsoporthelyi helyzetű települést az ipar is megtalálta, az 1867-ben létesített korszerű cukorgyára fénykorában több mint 700 főnek adott munkát. A népessége is rohamos növekedésnek indult, az 1890-es években átlépte a 3000 főt (Csapó 2016). A dinamikus fejlődést a cukorgyár 1917-es leégése törte meg, amely egy zsugorodó pályára állította a település társadalmát és gazdaságát egyaránt (Baranyai 2016).

Az 1950-es megyerendezéskor a megszűnt Sopron megyétől Vas megye perifériájára került és községgé „lefokozott” Bük történetében az 1957-es esztendő hozott szerencsés fordulatot. Ekkor találták meg a határában végzett kőolajkutatások során azt a hévizet, amelyre alapozva 1962-ben megnyílt a közfürdője. 1972-ben, a fedett részleg elkészültével megszűnt az idényjellege, Bük egész évben látogatható turisztikai célponttá vált. A létesítmény közvetlen környékén kiépült a negyedik településrész, Bükfürdőtelep (ma Bükfürdő), kempingekkel, szállodákkal, üdülőházakkal. Az egész éven át nyitva tartó fő attrakció és a rá épülő turisztikai vertikum vándorlási célponttá tette az addig fogyó népességű községet. A demográfiai trendforduló az 1970-es években történt. Az 1970-es népszámlálás alkalmával 2548 fővel érte el az újkori népességszám-minimumát, azóta folyamatosan növekszik a lakosság száma. 2023-ban Bük lakónépessége 3756 fő volt, amivel a 216 vasi település közül a 8. legnépesebb. Demográfiai súlyának növekedését elősegíti az is, hogy a vármegye csaknem minden települése folyamatosan veszít népességéből. Egy évtizeddel ezelőtt még Csepreg és Vép is nagyobb volt nála, jelenleg már csak a 7 járási székhely város előzi meg. Ha a jelenlegi népesedési trendek változatlanok maradnak, akkor kb. egy évtizeden belül utoléri, illetve megelőzi Vasvárt, amely a legkisebb járási székhely a vármegyében.

A fürdő hat évtizedes fejlődése következtében a létesítmény hazánk 2. legnagyobb területű és 3. leglátogatottabb fürdője, a település pedig a vendégéjszakák alapján a 4-5. legnépszerűbb desztinációja lett (Lenner, Palkovits 2014). A fürdőkultúra városias fejlődést indított el: 1983-ban visszakapta nagyközségi címét, 2007-ben pedig elnyerte a városi rangot. Az addig megyei tanácsi tulajdonú büki gyógyfürdő 1993-ban vállalati forma helyett zártkörűen működő részvénytársasággá alakult, amelynek fele-fele arányban a helyi, illetve a Vas Megyei Önkormányzat lett a tulajdonosa, 2004-től a munkavállalói részvényprogram (MRP) bevezetésével a dolgozók is tulajdonosok lettek. 2012-től a megyei vagyonrész államosításával kialakult a mai tulajdonosi szerkezet:

46,92–46,92% a helyi önkormányzat, illetve a magyar állam, 6,16% dolgozói részvényhányad.

A helyi önkormányzat nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy oldja az idegenforgalomtól való egyoldalú függést. A település északnyugati részén fekvő iparterületet folyamatosan fejlesztette és ennek köszönhetően oda kettő multinacionális vállalat is megtelepedett. Az egyik a svájci Nestlé állateledelgyára, a másik az osztrák érdekeltségű VOG Export-import Kft. A fürdőváros gazdasága a turizmus mellett immár az iparra, mint másik gazdasági „lábra” is támaszkodhat. Ez stabilabbá tette a város helyzetét és biztonságosabbá a tervezési lehetőségeit. A fejlesztéseknél az idegenforgalmi és a közszolgáltatási szempontok mellett immár harmadikként az ipari kapacitás stabilitása is szempont lett, amelyek együttes, harmonikus bővülése Bük ellenálló-képességét, rezilienciáját is növeli. Az állateledelgyár állandó, ma is tartó bővítésének köszönhetően a dolgozói létszáma 1500 főre növekedett, amivel nem csak a legnagyobb munkáltató lett a városban, hanem annyi munkavállalót foglalkoztat, mint a sorban következő kilenc összesen. A gyár jelenleg zajló és tervezett – Turul fantázianevet viselő – bővítési szakaszait nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházássá nyilvánította a kormány, ami garanciát nyújt arra, hogy minden kedvezőtlen külső körülmény (COVID, energiaválság, uniós pénzekről való alkudozás stb.) ellenére is zavartalan legyen a fejlesztés.

1. táblázat

Bük Város Önkormányzata 2023. évi költségvetésének tervezett bevételei és kiadásai

	<i>Bevétel (e Ft)</i>		<i>Kiadás (e Ft)</i>
Működési bevételek	1 770 978 732	Működési kiadások	1 278 751 590
Felhalmozási bevételek	1 215 872 284	Felhalmozási kiadások	3 162 697 591
Finanszírozási bevételek	2 444 370 694	Finanszírozási kiadások	989 772 529
Bevételek összesen	5 431 221 710	Kiadások összesen	5 431 221 710
<i>A fentiből:</i>			
Idegenforgalmi adó	200 000		
Iparüzési adó	900 000		
Építményadó	60 000		
Késedelmi pótlék	500		
<i>Adóbevételek összesen</i>	<i>1 160 500</i>		

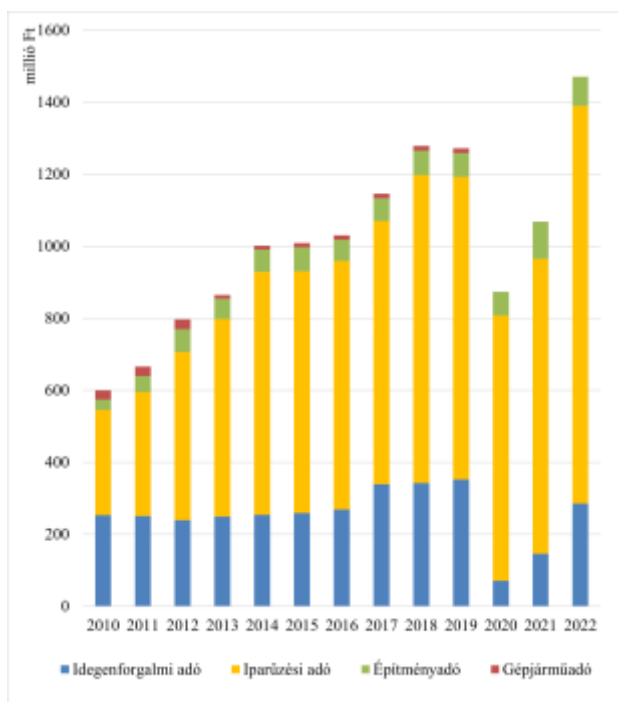
Forrás: Büki Közös Önkormányzati Hivatal Pénzügyi Csoport adatai alapján saját szerkesztés.

A helyi gazdaság folyamatos fejlődésének és fejlesztésének eredményeként a helyhatóság gazdálkodása is hosszú ideje, magas bázison stabil. Az önkormányzati költségvetés főösszege a 4–5 milliárd forint körül mozog, ami abszolút értékét tekintve Szombathely és Sárvár után, Körmend és Szentgotthárddal kb. egy szinten a 3–5. helyet foglalja el a vármegyei rangsorban, a lakosságszámra levetítve pedig vetélytárs nélkül az első. A költségvetés stabilitását a jelentős sajátos bevételek biztosítják, amelyből egyre nagyobb hányadot tesz ki a helyi iparüzési adó (HIPA), az abszolút értékében továbbra is számottevő, de relatív arányában egyre csökkenő idegenforgalmi adó (IFA) rovására. Az előbbi tétel a teljes helyi önkormányzati adóbevétel kb. 2/3-át teszi ki, míg az utóbbi ¼-ét, legfeljebb 1/3-át, ami igazolja a helyi gazdaság kétlábos állásának kívánalmát. A koronavírus-járvány ideje alatt az IFA-bevétel gyakorlatilag nullára csökkent, a növekvő HIPA nélkül lényegében működésképtelenné vált volna a város és közszelektatásai (1. táblázat, 2. ábra).

2. ábra

Bük Város Önkormányzata adóbevételeinek alakulása, 2010–2022

Forrás: Bük Közös Önkormányzati Hivatal Pénzügyi Csoport adatai alapján saját szerkesztés.

A koronavírus-világjárvány árnyékában telt 2020–2021. évek után a 2022-ben ki-robbant orosz-ukrán háború következtében fellépő energiaár-robbanás gyakorol nyomást a gazdasági szereplők és a helyhatóságok pénzügyi helyzetére. A három éve tartó krízis legnagyobb vesztese a turisztikai ágazat, amely csak nagyon lassan talál magára. Ha ez megtörténik, akkor – legalábbis Bük esetében – bízhatunk abban, hogy az visszaállítja a két lábon állást.

A járvány előtti utolsó „békeévben” az önkormányzat az utolsó turizmusból származó pénzügyi tartalékát az iparterület fejlesztésére fordította és még maga sem gondolta, hogy az ilyen rövid idő alatt megtérül. A válság alatt is növekedő HIPA révén a helyhatóság nemcsak a közintézményeket volt képes működtetni, hanem a bezárt gyógyfürdő dolgozói gárdáját is megtartani.

A COVID-19 ideje alatt zavartalanul tudta folytatni és befejezni az önkormányzati nagyberuházásokat is: bükfürdői Termál tér építése (3 milliárd Ft), iparterület fejlesztése (500 millió Ft), szennyvízáttemelő építése (350 millió Ft), kerékpárút-hálózat rekonstrukciója és bővítése (300 millió Ft), Szent Kelemen templompark átépítése (200 millió Ft) stb. Ezek az investíciók elősegítik a járvány utáni fellendülő időszakban a repülőrajtot. Különösen azért, mert nemcsak presztízisberuházások valósultak meg, hanem a termelést elősegítő, a gazdasági elrugaszkodást elősegítő infrastrukturális fejlesztések is.

Az ellenálló-képesség belső előfeltételeinek vonatkozásában az alábbi fontos következtetéseket vonhatjuk le Bük esetében:

- 1) Agrárhagyomány és a napjainkban erős ipar és turizmus kettőssége. Ezzel kapcsolatban lehetőség, hogy a település korábbi mezőgazdasági emlékeit, ételeit, kultúráját a turizmus szolgálatába állítsa. Erre történtek sikeres kezdeményezések: évenkénti Aratóünnep, tájházrekonstrukció, Répcemente Mesepark.
- 2) A kis településméret nagy gazdasági erővel párosul, ez egyrészt könnyebbé teszi a közintézmény-hálózat működtetését és fejlesztését, másrészt nehezebbé a kereskedelmi hálózatok idecsalogatását, valamint a jóléti kiadásokra szolgáló pályázati források lehívását.
- 3) A rurális településarculat és -szerkezet némileg ellentmond a város urbánus funkcióinak és építkezéseinek. Itt a feladat, hogy a népesség folyamatos növekedésének megfelelően fejleszteni kell a településarculatot, a várost és vidéket ellátó közintézmény-hálózatot, a gyógyhelyi hangulatot, de megtartani a falusi múltból származó, nyugalmat árasztó arányokat, építészeti emlékeket.

Az ellenálló-képesség külső és belső tényezői: a településfejlesztési elképzelések

A települések településfejlesztési koncepciója és stratégiája tartalmazza a település- és térségfejlesztés külső és belső tényezőit, amelyek vizsgálata döntő fontosságú a helyi fejlesztési politika sikere szempontjából. Bük jelenleg is hatályban lévő, vonatkozó dokumentumában így fogalmazták meg a város 2030-ig tartó időhorizont szerinti jövőképet. Eszerint: „A város a meglévő természeti erőforrásaira támaszkodva, azokat kihasználva és továbbfejlesztve, tudatos stratégiával és marketingtevékenységgel térségi gazdasági társadalmi központtá válik. A turisztikai kínálatban domináns a minőségi termál-, a gyógyturizmus, egyre nagyobb teret hódítanak az alternatív kínálati elemek: az egészség-, a vízi- és az aktív turizmus, mely területeken széles körű szolgáltatásokat nyújtó, helyi, szakképzett munkaerőt alkalmazó, helyi termékeket kínáló tőkeerős vállalkozások tevékenykednek. A térségi oktatási-képzési-igazgatási központként funkcionáló település társadalmi életét a partnerség, az összetartozás és aktív együttgondolkodás jellemzi, a növekvő lakosságszámot fejlett közintézmények fogadják, a helyieknek biztos megélhetést jelent a több lábon álló, stabil gazdasági bázis. A rendezett, fürdővel egybeépült kisvárosi településképet hangulatos főtér, sétányok, parkok jellemzik, ahol a helyi lakosokat és a vendégeket felújított építészeti műemlékek, színes és egyedi kulturális programkínálat, széleskörű sportolási lehetőség és kereskedelmi szolgáltatási kör várja. Az érték- és környezettudatos fejlesztések eredményeképpen a település energiaellátásában meghatározóak az alternatív erőforrások, elterjedt a szelektív hulladékgyűjtés, a biogazdálkodás, minimális a környezetterhelés.” (Kovács 2022)

A fenti jövőkép hosszútávú megvalósításával kapcsolatban a településfejlesztési koncepció három horizontális szempontot határoz meg:

- a) Befogadás – társadalmi felzárkózás, esélyegyenlőség megteremtése;
- b) Fenntartható fejlődés – fenntartható növekedés;
- c) Értékmegőrzés és intelligens növekedés.

A valamennyi ágazati döntésben érvényesítendő három cél közül az első tartalmazza a város három fő területi szinthez igazodó gazdaság- és intézményfejlesztési céljait:

- 1) Nemzetközi turizmus;
- 2) Regionális jelentőségű ipar;
- 3) Térségi vonzáskörű (köz)intézmény-hálózat.

A fenntartható fejlődés – fenntartható növekedés célrendszer tulajdonképpen a települési reziliencia fogalmát takarja. Ebben a pontban szerepel többek között a helyi gazdaság duális fejlődésének, a turizmus és az ipar harmonikus fejlesztésének a kívánalma is, ami a település ellenálló-képességének egyik sarokköve.

Az értékmegőrzés és intelligens növekedés a múlt értékeinek és a jelen technológiai színvonalának ötvözése a jövőkép elérése érdekében. Ehhez a város a múltbéli hagyományait éppúgy fel kívánja használni, mint a természeti erőforrások környezetkímélő felhasználását.

A településfejlesztési koncepció által a város rezilienciáját érintő tényezők vonatkozásában az alábbi következtetések vonhatók le:

- 1) A reziliencia kérdése Bük településfejlesztési koncepciójában és stratégiájában mint horizontális szempont hangsúlyosan szerepel
- 2) A reziliencia elérése szempontjából a legfontosabb, de nem az egyetlen eszköz a diverz gazdaság, de emellett több más tényező is ezt a célt szolgálja, úgymint a vonzáskörzetet építő (köz)intézmény-hálózat, a vonzó településkép, növekvő népesség, szélesedő középosztály, a környezetbarát energiaforrások felhasználása stb.

Konklúzió

A települések rezilienciája magába foglalja az egyének, a közösségek és a szervezetek sokkhatások következményeinek leküzdésére irányuló képességét. Egy város ellenálló-képességét az adott településre jellemző különböző gazdasági, szociális, technológiai és egyéb tényezők fejlettségétől függ, valamint azok együttműködésétől. Az utóbbi években számtalan kutatás foglalkozott ezzel a társadalomtudományi területtel, amelyek eredményei segíthetnek felderíteni azokat a kritikus pontokat, amik gyengítik egy település ellenálló képességét. Csak ezek ismeretében javítható egy-egy város esetében a reziliencia. Az ellenálló-képesség növeléséhez egy városnak több dimenzióban, több területen kell cselekednie. Erősítenie kell a társadalmi, a természeti, a fizikai rendszereket és az intézményrendszerét is.

Az előbbi értekezés célkitűzésével összhangban Bük város esetében az alábbi következtetések vonhatók le ágazati bontásban:

Településfejlesztés:

- A következő, 2021-2027-es uniós költségvetési időszakra való felkészülést (fejlesztési koncepció, rendezési terv, kiviteli tervek) időben el kellett kezdeni, hogy a támogatások lehívása gyorsabb, hatékonyabb és hasznosabb legyen. A fejlesztési politika folyamatos monitoringozása teszi lehetővé a települési ügyek stratégiai oldalának stabilitását.
- Család-, vendég- és vállalkozásbarát települési imázs további fokozása.

Településüzemeltetés:

- A fenntartható módon működtethető beruházások a települési ügyek operatív oldalának biztonságát jelenti.
- A fejlesztés mellett az üzemeltetés feltételeinek megteremtése, megőrzése.
- A város térségi vonzó hatásának fokozása.

Demográfia:

- A népességgyarapodás megtartása.
- A társadalmi középosztály szélesítése.

Gazdaság:

- A sokszínű és dinamikusan fejlődő helyi gazdaság megőrzése, a további növekedés feltételeinek megteremtése.
- A nemzetközi híru turizmus vonzerejének további fokozása.
- A regionális jelentőségű ipar
- A város fejlesztéséhez és működéséhez biztonságos háttér megteremtése, fenntartása és lehetőség szerinti bővítése (pályázatok és saját bevételek).
- Megújuló környezetbarát energiaforrások felhasználása.

Intézmények, infrastruktúra:

- A közintézményhálózat biztonságos működtetése, átgondolt bővítése.
- Az intézmények vonzáskörzetének bővítése, ezáltal hosszútávon fenntartható képességének biztosítása.
- A bővített újratermelést elősegítő infrastruktúra fejlesztésének elsőbbsége a presztízsb beruházásokkal szemben.

Településarculat:

- Modern fürdővárosi településkép további esztétikai és tartalmi fejlesztése.
- A hagyományos települési arculat megőrizve megújítani (falusi nyugalom, városi kényelem kettősségének biztosítása).

Bük a mögöttük hagyott COVID-19 világjárvány okozta gazdasági krízist megerősödve élte túl, az orosz-ukrán háború nyomán fellépő energiaválságot pedig egyelőre jól kezeli. Azt, hogy ez mennyire köszönhető saját magának és mennyire lehet általános tapasztalatok levonására alkalmas modellszerű beavatkozás, nem tudjuk. Az összefoglalás értékét az adja, hogy nem hipotetikus, hanem empirikus, a napi gyakorlatban működő állításokat tartalmaz.

Irodalom

- Baranyai G. (2016): A város műszaki infrastruktúrája. In: Csapó T. (szerk.): Bük város monográfiája. Bük Város Önkormányzata, Bük, 467–482.
- Buskó T. L. (2011): Településüzemeltetés. Aula Kiadó, Budapest, 223.
- Buzási, A., Csizovszky, A. (2023): Urban sustainability and resilience: What the literature tells us about “lock-ins”? *Ambio* 52, 616–630.
- Csapó T. (2016): A település népességének alakulása, demográfiai és társadalmi szerkezetének jellemzői. In: Csapó T. (szerk.): Bük város monográfiája. Bük Város Önkormányzata, Bük, 293–320.
- Gróf, K., Németh, S. (2022): A települések fejlődési képessége és fejlesztési lehetősége – Bük város példáján. *Comitatus: Önkormányzati Szemle*, 32(243), 71–84.
- Hegedűs J. (2020): A rugalmas város. In: Szirmai V. (szerk.): Középvárosi társadalmak. Egy új, innovatív városfejlesztési modell megalapozása. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron, 74–82.
- Lenner T., Palkovits I. (2014): A Nyugat nyomában: Vas megye gazdaságának fejlődéstörténete. In: *Településföldrajzi Tanulmányok*, 3. különszám, 80–96.
- Kőszegfalvi Gy., Loydl T. (1999): Településfejlesztés. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 162.
- Mendöl T. (1963): Általános társadalomföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 567.
- Pirisi, G. (2019): A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. *Tér és Társadalom*, 33(2), 62–81.
- Tóth Z. (2000): A települések világa. Ponte Press Kiadó, Pécs, 181.

Internetes források

- Nádas P. (2017): Brüsszel nem védheti meg a demokráciát helyettünk. https://index.hu/belfold/2017/04/06/nadas_peter_brusszel_nem_vedheti_meg_a_demokraciat_helyettunk/
- Pirisi G., Trócsányi A. (2010): A települések térkapcsolatai és az ennek nyomán létrejövő képződmények. <http://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/ch03s05.html>

Fejlesztési dokumentumok

Kovács B. (2022): Bük Modern Város Program (MVP) 2030 – Bük Integrált településfejlesztési Stratégia (Stratégiai fejezet átfogó felülvizsgálata). North Communications Kft., Szombathely, 105.

Jogszabályok

MÖTV (2011): 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól

ÖTV (1990): 1990. évi LXV. törvény a helyi önkormányzatokról

Tft (1996): 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről

